

ปตัญชลิ

โยคสูตร

ตติยบาท

กล่าวด้วย

วิภูติ หรือ อธิธิบาท

ธรรม ๒ ประการ ซึ่งบังคับบุคคลไม่ให้ก้าวขึ้นสู่แดนโลกุตตรธรรมได้นั้น คือ กายธรรม กับ จิตตธรรม ธรรมแห่งกายและธรรมแห่งจิตต์ทั้ง ๒ นี้แหละ ย่อมเป็นมูลกรณีที่ทำให้บุคคลติดข้องอยู่ในโลกีย์ธรรม โดยคอยเตือนไม่ให้สมัครใจที่จะหันหลังกลับไปสู่โลกุตตรธรรม ซึ่งเป็นสภาพที่แท้ของบุคคลได้ เหตุนั้น ก่อนที่ท่านโยคีจะก้าวไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตรธรรม ซึ่งเป็นสภาพที่แท้ของบุคคลได้ เหตุนั้น ก่อนที่ท่านโยคีจะก้าวไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตรธรรมได้นั้น ท่านจึงจำเป็นต้องกำจัดธรรม ๒ ประการนี้เสีย ให้ดับลงอย่างสนิทก่อน ในโยคสูตรเล่มที่ ๑ ได้อธิบายชี้แจงถึงหลักดำเนินโยคะ ซึ่งเป็นไปในการกำจัดอำนาจแห่งกายธรรมมาแล้ว ในเล่มนี้จะได้บรรยายถึงหลักดำเนินโยคะ อันเป็นไปเพื่อกำจัดอำนาจแห่งจิตตธรรม ซึ่งจะนำไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตรธรรมในขั้นต่อไป

ได้กล่าวมาแล้วว่า โยคะนั้นประกอบขึ้นด้วยองค์ ๘ คือ ยม, นิยม, อาสนะ, ปาณายาม, ปรตยาหาร, ธารณา, ธยานและสมาธิ ในระหว่างองค์ ๘ เหล่านี้ เราสามารถเห็นได้แล้วว่า ยมกับนิยม บังถึงความบริสุทธิ์ทั้งกายกรรมและจิตตกรรม ส่วนอาสนะ, ปาณายาม และ ปรตยาหาร เป็นไปในการกำจัดอำนาจแห่งกายธรรม หรืออวัยวะหนึ่ง ตั้งแต่ยมถึงปรตยาหาร นับว่ายังติดข้องอยู่ในขั้นภายนอกแห่งโลกุตตรธรรม คือเป็นเพียงแต่การเตรียมตัวพร้อม เพื่อให้มีสมรรถภาพในการก้าวไปสู่ขั้นภายในแห่งโลกุตตรธรรมต่อไปเท่านั้น ดังนั้น เมื่อท่านโยคีสามารถถอนตัวให้พ้นไปจากอำนาจแห่งกายธรรมได้แล้ว ก็เป็นอันว่า ท่านได้บรรลุถึงขั้นต่อไปอีกขั้นหนึ่งของโยคะ กล่าวคือ ประตุนำเข้าไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตรธรรม ซึ่งได้แก่ธารณานั้นเอง เนื่องจากธารณานับว่าเป็นบันไดแรกที่จะนำไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตรธรรม ซึ่งตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าบรรดาธรรมแห่งจิตต์ฉะนั้น เหล่าองค์ทั้งหลายตั้งแต่ธารณาขึ้นไปจึงนับว่าเป็นหลักดำเนินโยคะประเภทที่ลึกซึ้ง หรือประเภทขั้นภายในแห่งโลกุตตรธรรมโดยตรงก็ได้

อนึ่ง โดยเหตุที่ต่อจากปรตยาหาร โยคีจะเข้าถึงขั้นที่เรียกว่า “ธารณา” ในลำดับต่อไป ท่านปตัญชลิจึงได้แนะนำชี้แจงถึงลักษณะแห่งธารณานั้นไว้ในสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- เทศพนุชจิตตสย ธารณา (๑)

คำแปล :- ธารณา (ย่อเป็น) ของจิตต์ อันจำกัดอยู่ด้วยเทศะ

คำอธิบาย :- อำนาจอันยิ่งใหญ่ของจิตต์ ซึ่งนับว่าเป็นเครื่องขัดขวางอย่างร้ายแรง ในการบรรลุถึงความสำเร็จในทางโลกิยธรรมก็ดี หรือในทางโลกุตตรธรรมก็ดี มีอยู่ดังนี้คือ จิตต์ไม่ใคร่จะตั้งอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งได้ตลอดเวลานาน ๆ กล่าวคือ จิตต์ มีปกติเปลี่ยนอารมณ์อยู่เสมอ หรืออีกนัยหนึ่งเราไม่สามารถที่จะบังคับให้จิตต์ตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวได้ตามปรารถนาของเรา ผลจากนั้นก็คือ เมื่อใดจิตต์ถอนตัวออกจากอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแล้ว ความเอาใจใส่ในอารมณ์นั้น ในขณะนั้นก็ย่อมอ่อนลงตามทันที สมมติว่าถ้าอารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ที่ดี ก็แปลว่าความเอาใจใส่ในความดีก็ต้องลดน้อยลงตามด้วย อันผู้ที่มีใจเลือนล่อยอยู่เสมอดังนี้ ย่อมไม่สามารถที่จะทำงานอันใดได้ดี ทั้งนี้ก็เพราะจิตต์ของเขาไม่สามารถตั้งอยู่ในเรื่อง ๆ เดียวได้ตลอดเวลานานนั่นเอง บรรดาความพยายาม ความอุตสาหะในกิจการทั้งหลาย จึงต้องลดน้อยลงตามด้วย และทำให้กิจการที่เขาลงมือกระทำนั้น ต้องเสื่อมกำลังและเสียผลไป ดังนี้เป็นอาทิ ในทำนองเดียวกันนี้ เมื่อท่านโยคีเริ่มบำเพ็ญโยคะ ถ้าท่านไม่สามารถตั้งจิตต์ไว้ในทางโยคะได้อย่างแน่วแน่มั่นคง ในเวลาไม่นานนัก(หน้า๓๑๔) ท่านจะต้องเดินทางห่างเหินออกไปจากทางแห่งโยคะเป็นแน่นอน ฉะนั้น การบังคับจิตต์ให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งได้ตลอดเวลานาน ๆ จึงนับว่าเป็นการจำเป็นสำหรับผู้ปรกกรมโยคะอย่างขบถยิ่งทีเดียว และทั้งนี้ นับว่าเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำไปสู่ผลข้างหน้าอย่างสำคัญอีกด้วย

อนึ่ง อารมณ์ที่ท่านโยคีจะต้องบังคับจิตต์ให้อยู่ในที่นั้นจะต้องเป็นอารมณ์ชนิดที่ไม่เป็นไปในทางโลกิยธรรม อีกประการหนึ่ง การที่เราไม่สามารถตั้งจิตต์ในโลกุตตรธรรมได้นั้น ก็เพราะมีเหตุอยู่ว่าโลกิยธรรมได้เหนี่ยวรั้งจิตต์ไว้ให้ข้องอยู่ในโลกิยธรรมนั่นเอง ฉะนั้น ก่อนที่ท่านโยคีจะตั้งจิตต์ไว้ในโลกุตตรธรรมได้นั้น ท่านจึงต้องถอนหรือพรากจิตต์ออกไปจากบรรดาโลกิยธรรมเสียก่อน ดังได้กล่าวมาแล้วในเล่มที่ ๑ การกระทำเช่นนี้ ท่านสามารถกระทำได้โดยอาศัยปรัตยาหารเป็นปทัฏฐาน เมื่อท่านได้ถอนหรือพรากจิตต์ออกไปจากโลกิยธรรมได้แล้ว ขึ้นต่อไปอีกก็คือ ท่านจะต้องตั้งจิตต์ไว้ในอารมณ์ที่บังถึงโลกุตตรธรรมโดยตรง อารมณ์ซึ่ง(หน้า๓๑๕) จิตต์จะต้องตั้งอยู่นั้น ถ้าจะกล่าวอีกสำนวนหนึ่งก็คือที่ตั้งหรือ เทศะ ของจิตต์นั้นเทียว ในขณะที่จิตต์ถอนตัวออกจากโลกิยธรรมได้แล้ว และตั้งอยู่ในเทศะที่บังถึงโลกุตตรธรรมดังกล่าวมานี้ จิตต์จะไม่ชำเลียงเลี้ยวแลไปในเขตแดนแห่งอารมณ์อื่น ๆ อีก กล่าวคือ ท่านโยคีได้ตั้งจิตต์ไว้ในบริเวณแห่งเทศะใด จิตต์จะถูกจำกัดให้ดำรงอยู่เฉพาะในบริเวณแห่งเทศะนั้นตลอดเวลา ความจำกัดของจิตต์ในเทศะใดเทศะหนึ่งดังกล่าวมานี้ ก็คือ ได้แก่ ธารณา นั่นเอง

เพราะฉะนั้น ในอันดับนี้จึงเกิดมีปัญหาคือว่า เทศะฝ่ายโยคะซึ่งจิตต์จะต้องตั้งมั่นอยู่นั้น หมายถึงอะไรเล่า? เพื่อหาความเข้าใจในปัญหาข้อนี้ เราจะต้องหันกลับเข้าไปหาเนื้อสูตร ในตอนที่กล่าวด้วยดอกบัวอีกครั้งหนึ่ง บริเวณต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในดอกบัวนั้น ๆ คือเทศะฝ่ายโยคะ ซึ่ง

ท่านโยคีจักต้องบังคับจิตต์ให้ตั้งอยู่ตราบเท่าที่ท่านโยคีประสงค์จะตั้งไว้ แต่ว่าในการตั้งจิตต์ดังกล่าวมานี้ ท่านโยคีจะต้องตั้งลงโดยลำดับขั้นกัน กล่าวคือ ท่านจะต้องตั้งจิตต์ไว้ที่ดอกที่ ๑ ก่อนแล้ว ต่อไปดอกที่ ๒ ดอกที่ ๓ ฯ โดยลำดับกันไปเช่นนี้ จนถึงดอกที่ ๖

เมื่อท่านโยคี มีสมรรถภาพสมบูรณ์เพียงพอที่จะบังคับจิตต์ให้ตั้งอยู่ที่เทศะใดเทศะหนึ่งได้ ดีแล้ว ก็เป็นอันว่าท่านได้ก้าวไปสู่ขั้นต่อไปอีกขั้นหนึ่ง คือชยาน หรือ ฌาน เหตุฉนั้น ท่านปตัญชลิ จึงได้แนะนำลักษณะแห่งฌานไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- ตตฺร ปฺรตฺยโยกตฺนตา ชฺยานมิ (๒)

คำแปล :-- ใน (เทศะ) นั้น ความเป็นเอกฉันท์ของอารมณ์หรือปัจจัย (ที่นึกอยู่) คือฌาน

คำอธิบาย :-- ลักษณะแรกแห่งการตั้งจิตต์ หรือชารณา ในเทศะใดเทศะหนึ่งนั้น(หน้า๓๑๗) มีหลักอยู่ว่า เราต้องมีเจตนาอย่างสมบูรณ์ และทั้งจะต้องกำหนดรู้โดยแน่นอนด้วยว่า เราได้ตั้งจิตต์ไว้ ณ ที่นั้นแล้ว ถ้าเราจะพิจารณาถึงลักษณะดังว่านี้ โดยท่องถ้อยตามหลักแห่งจิตต์ศาสตร์ ก็จะปรากฏได้ว่า ในชั้นชารณานั้น เรามีความสำนึกอยู่ในสิ่ง ๒ สิ่ง กล่าวคือ ๑) ตัวเราเองผู้ตั้งจิตต์ และ ๒) อารมณ์หรือปัจจัยซึ่งจิตต์ตั้งอยู่นี้แหละ ย่อมส่อให้เห็นได้ชัดขึ้นว่า ในชารณา กระแสแห่งความสำนึก ได้ดำเนินไปในทาง ๒ สาย จึงเป็นอันชวนให้เข้าใจได้อย่างชัดเจนว่า ในชารณา ผู้ตั้งจิตต์กับปัจจัยหรืออารมณ์ซึ่งจิตต์ตั้งอยู่นั้น ต่างยังแยกกันอยู่เป็นคนละฐาน ความเป็นเอกฉันท์ในระหว่างผู้ตั้งจิตต์ กับที่ตั้งของจิตต์ ยังมิได้ประดิษฐานขึ้นอย่างสมบูรณ์ ดังนั้น ท่านโยคีผู้ซึ่งยังดำรงอยู่ในภูมิแห่งชารณา จึงไม่สามารถที่จะทำให้จิตต์กลายเป็นเอกฉันท์ไปกับโลกุตตรวัตถุ อันเป็นที่ประสงค์หรืออารมณ์ของท่านได้อย่างสนิทสนมกลมกลืนทีเดียว แต่เมื่อชารณาได้ตั้งมั่นอย่างสมบูรณ์ดีแล้ว กระแสแห่งความสำนึก ซึ่งได้ดำเนินไปในกระแส ๒ สายนั้น ก็จะค่อย ๆ รวมเข้ามาทุกทีจนกระทั่งในที่สุดกลับกลายเป็นสายเดียวกันไป คือว่าเมื่อกระแสแห่งความสำนึกทั้ง ๒ สายนี้ ได้รวมเข้าเป็นสายเดียวกันแล้ว ผู้ตั้งจิตต์ย่อมจะดำเนินไปเป็น เอกฉันท์กับอารมณ์ที่จิตต์ตั้งอยู่ ณ บัดนั้น ความเป็นเอกฉันท์ ในระหว่างผู้ตั้งจิตต์กับที่ตั้งหรืออารมณ์ของจิตต์ดังว่านี้แหละ คือลักษณะแห่งฌาน เมื่อท่านได้เข้าถึงฌานแล้ว ก็เป็นอันว่าความสำนึกในตน ซึ่งยังคงอยู่ในภูมิแห่งชารณานั้น ก็เป็นอันดับไปอย่างสนิท ในขณะที่ดังว่านั้น ท่านโยคีจะไม่เห็นอะไรนอกจากโลกุตตรวัตถุ ซึ่งท่านได้ตั้งจิตต์ไว้อย่างมั่นคง แม้บรรดาความสำนึกในโลกิยธรรมทุกประการ จนถึงความสำนึกในตัวตน ก็ย่อมจะดับสูญหายไประหว่างจิตต์กับโลกุตตรธรรมต่างดำเนินไปเป็นเอกฉันท์ โดยทำให้รัศมีอันรุ่งโรจน์แห่งโลกุตตรธรรม ค่อย ๆ ส่องแสงปรากฏชัดกระจ่างแจ้งขึ้นโดยลำดับกาล(หน้า๓๑๘)

ถึงกระนั้น ตามความจริง ในภูมิแห่งฌานดังว่านี้ ถ้าจะพินิจพิเคราะห์ดูกันอย่างละเอียดลออจริง ๆ แล้วก็จะปรากฏว่า กระแสแห่งตนยังมิได้สิ้นไป คือ ยังซ่อนอยู่ในกระแสแห่งโลกุตตรอารมณ์อย่างมัว ๆ อุบมาเหมือนแม่น้ำ ๒ สาย ถึงกระแสน้ำจะไหลมารวมเป็นสาย

เดียวกัน และมีกระแสไหลไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วก็จริง แต่เฉพาะที่ร่วมแห่งแม่น้ำ ๒ สายนั้น เราสามารถพิจารณาเห็นได้ว่ากระแสไหนเป็นของแม่น้ำสายไหน ทั้งนี้ก็เพราะว่า ณ ที่ร่วมแห่งแม่น้ำ ๒ สายนั้นถึงจะมีความเป็นเอกฉันท์กันแล้วก็จริงอยู่ แต่กระแสทั้ง ๒ สายนั้นยังมีสิ่งจำกัดอยู่ในตัวของมัน ถึงไม่ชัดทีเดียวก็พอมีแนวทางให้พิจารณาเห็นได้ ฉะนั้นใดก็ดี ฌานเป็นเสมือนอย่างที่รวม ณ ที่ซึ่งกระแสแห่งตนได้รวมเข้ากับกระแสแห่งโลกุตตรธรรมนั้น ฉะนั้น ถึงในฌานจะมีความเป็นเอกฉันท์ระหว่างตนกับโลกุตตรแล้วก็จริงอยู่ แต่ความสำนึกอย่างมัว ๆ ในตัวตนยังมีอยู่ คือยังมีได้ดับสูญหายไปในโลกุตตรอย่างสนิททีเดียว แต่ว่า เมื่อท่านโยคีได้บรรลุถึงภูมิแห่งสมาธิแล้ว อาการแห่งความแยกตนออกอย่างมัว ๆ เช่นนี้ ก็จะดับสูญหายไปอย่างสนิททันที เพื่อจะให้ความหมายในเรื่องนี้เด่นชัดขึ้นอีก ท่านปัทมชลิจึงได้แนะนำลักษณะแห่งสมาธิไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ตทวารุธมาทรนิรภาสึ สุวรูปศุณฺยมิว สมาธิะ (๑)

คำแปล :- โอกาสเฉพาะอรรถของ (อารมณ์ซึ่งจิตตั้งอยู่) นั้น อันเป็นประคองจะคงว่าเป็นศุณฺยด้วยรูปของตนเอง นั่นคือสมาธิ

คำอธิบาย :- เมื่อแม่น้ำ ๒ สาย รวมกระแสไหลไปเป็นระยะทางไกลเพียงเล็กน้อยแล้ว ความแตกต่างกันในระหว่างกระแสทั้ง ๒ ในอาการเดิมก็ได้ดับสูญหายไปอย่างสนิทในทำนองเดียวกัน เมื่อท่านโยคีได้ดำรงอยู่ในภูมิแห่งฌานเป็นเวลานานพอสมควรแล้ว กระแสอย่างมัว ๆ ซึ่งได้แยกตนออกจากโลกุตตรธรรมนั้นก็จะค่อย ๆ ดับไปตาม ไซ้แต่เท่านั้น(หน้า ๑๒๑)♥♥ แม้อาการของอารมณ์เล่า ก็จะไม่คงอยู่อีกต่อไปดังว่าอาการของแม่น้ำเดิม ไม่คงอยู่ในอาการของแม่น้ำรวม ฉะนั้น ส่วนที่คงอยู่เป็นเพียงแต่กระแสเท่านั้น ฉะนั้นใดก็ดี อาการแห่งโลกุตตรธรรม ที่ท่านโยคีได้ตั้งจิตไว้แล้วแต่เดิมนั้นจะหายไป และจะคงเหลืออยู่เพียงแต่อรรถรสเท่านั้น ส่วนความสำนึกในตนของโยคีก็จะไม่มีอยู่อีกเหมือนกัน ภูมิจึงเป็นเหมือนอย่างภูมิที่สูญจากความสำนึกในตัวตน แต่สว่างไสวอยู่ด้วยโอกาสเฉพาะอรรถรส ที่แผ่กระจายมาจากโลกุตตรธรรมเท่านั้น ภูมิดังนี้แหละคือ สมาธิ เป็นภูมิที่สูญจากปวงรูปการแห่งตน ปราศจากอาการธรรมทุก ๆ ประการ แต่ย่อมเต็มเปี่ยมไปด้วยโอกาสแห่งอรรถรสของอารมณ์ที่ท่านโยคีได้ตั้งจิตไว้ในขั้นต้นดังนี้

บัดนี้ ปัญหาอีกสายหนึ่งแทรกเข้ามาทันทีว่าสมาธิภูมิ เป็นภูมิที่ปราศจากตนทีเดียวหรือ ปัญหานี้ เราตอบได้ด้วยอาศัยเนื้อความที่ซับซ้อนอยู่ในตัวสูตรนั่นเอง กล่าวคือ ในเนื้อสูตรท่านได้กล่าวไว้ว่าภูมิสมาธิ เป็นภูมิซึ่งเป็นประคองจะคงว่าสูญจากตน ณ ที่นี้มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ข้อหนึ่งคือท่านมิได้กล่าวโดยเด็ดขาดว่า สมาธิเป็นภูมิที่ปราศจากตนทีเดียว ความจริงในสมาธิภูมิ ตนกับโลกุตตรไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งที่จะพึงแยกออกจากกันได้ คือว่า ในสมาธิ ตนกับโลกุตตร ย่อมกลายเป็นสิ่งเดียวกันไป ตามธรรมดาเรามักมองเห็นตนว่าเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากโลกุตตร เราจึงต้องเพ่งถึงโลกุตตร เพื่อจะขจัดเสียซึ่งโลกิยะที่เรานึกเอาว่าเป็นเครื่องผูกมัดตน แน่เมื่อเราได้บรรลุ

ถึงภูมิแห่งสมาธิแล้วเราจะกลับเห็นว่า ความจริงโลกุตตรคือตนนั่นเอง หรือว่าตนคือโลกุตตร
นั่นเอง ฉะนั้น ตามแนวความเห็นฝ่ายโลกียะ สมาธิภูมิจึงเป็นประดุจจะดังว่าเป็นที่ศูนย์กลางจากตน
แต่ทว่าตามความจริงเป็นภูมิที่นับว่าเป็นตนนั่นเอง เหตุนี้แหละท่านจึงได้ใช้คำว่า เป็นประดุจจะ
ดังว่า ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่า ตามโลกียนัย เป็นภูมิที่ศูนย์กลางจากรูปการแห่งตนแต่ตามโลกุตตรนัย
เป็นภูมิที่ไม่มีส่วนใดนอกจากตน คือเป็นภูมิซึ่งโลกุตตรกับตนกลายเป็นสิ่งเดียวกันไป (หน้า
๓๒๓) ๑

เพื่อจะสาวหาความเข้าใจในเรื่องนี้ให้กระชับชัดขึ้นอีก ขอยกตัวอย่างมาสาธกสักข้อหนึ่ง
สมมุติว่าในความฝัน เราฝันไปว่า เราได้ถูกผูกมัดจองจำอยู่ แต่เมื่อตื่นขึ้นแล้วกลับเห็นว่า เราหา
ได้เป็นผู้ถูกผูกมัดจองจำประการใดไม่ เรายังเป็นผู้มีอิสระอยู่ตามเดิม ตอนนี้ขอให้สังเกตว่า
ความเป็นคนที่ถูกผูกมัดนั้นได้ดับไปอย่างสนิทแล้ว คนที่ปรากฏอยู่คือคนที่มิอิสระ ฉะนั้น ตาม
แนวแห่งความฝันความตื่นจึงเป็นภูมิซึ่งปราศจากตน (ตามที่เราได้ฝันไป ตนคือคนที่ถูกผูกมัด)
แต่ถ้ากล่าวตามแนวแห่งความตื่นหรือความจริง ความตื่นเป็นภูมิซึ่งอาศัยตน ที่มีอิสระเป็นที่ตั้งฉนั้น
ใดก็ฉนั้นนั่นเทียว

ดังนั้น ธารณา, ฌานและสมาธิ จึงนับว่าเป็นขั้นลำดับที่จะนำไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตร
ภูมิโดยตรงทีเดียว ขั้นทั้ง ๓ นี้เมื่อรวมกันเข้าแล้ว ท่านได้เลือกจำกัดคำเฉพาะไว้อีกคำหนึ่ง ทั้งนี้
โดยเห็นแก่ความสะดวกในการอธิบายต่อไปข้างหน้า ท่านปัทมฐลิจึงได้แนะนำคำนี้ไว้ในสูตร
ต่อไปนี่ คือ(หน้า๓๒๔) ♥ ♥

สูตร :- ตรียมกตร สัมมะ (๔)

คำแปล :- สามขั้นรวมกันเข้า คือสังขม

คำอธิบาย :- คำว่า สัมข ถ้าแปลตามรูปศัพท์ก็ได้ความว่า ความบังคับหรือสำรวมโดยสมบูรณ์
แต่ว่าในเรื่องโยคะท่านได้ใช้คำนี้เป็นคำเฉพาะมาแล้ว คือได้แก่ธารณา ฌาน และสมาธิ สามขั้น
รวมกันเข้า เช่นตัวอย่างสมาธิในโชติก่อน แต่สมาธิในโชติจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องตั้งธารณาใน
โชติเสียก่อนแล้วจึงตั้งฌาน แล้วขั้นต่อไปจึงจะเกิดสมาธิในโชติขึ้นได้ เมื่อตั้งสมาธิในโชติขึ้นได้
อย่างสมบูรณ์แล้วก็เป็นอย่างนั้นว่า ท่านโยคีได้ผ่านขั้น ๓ ขั้นนั้น ๆ มาแล้วโดยลำดับ คือขั้นแห่งธารณา
ขั้นแห่งฌาน และขั้นแห่งสมาธิหรือถ้าจะกล่าวอีกสำนวนหนึ่งก็คือ ท่านโยคีได้ผ่านสังขมในโชติ
มาแล้วก็ได้

บัดนี้ จะกล่าวถึงผล ซึ่งเกิดขึ้นจากปริกรรมสังขมดังนี้ต่อไป ทั้งนี้เพื่อแนะนำให้ท่านโยคี
เข้าใจอย่างตระหนักแน่ชัดขึ้นอีกว่า สังขมนั้นจะนำท่านไปได้แค่ไหน(หน้า๓๒๕) ◀ ◀
ท่านปัทมฐลิจึงได้ชี้แจงถึงผลแห่งสังขมนั้นไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี่ คือ

สูตร :- ตชชยาคู ปุรุชญาโลกะ (๕)

คำแปล :-- จากชัยชนะแห่ง (สังฆม) นั้น (จะบรรลุถึง) ปัญญาโลก
คำอธิบาย :-- เมื่อสังฆมในเทศะใดเทศะหนึ่ง ได้เกิดมีขึ้นแล้วอย่างมั่นคง ก็เป็นอันว่า ทุก ๆ ส่วนของเทศะนั้นย่อมจะปรากฏประจักษ์ชัดขึ้นแก่ปัญญาจักษุของท่านโยคี โดยไม่มีส่วนใดสามารถหลบหลีกไปจากสายตาหรือกำลังสายตาของท่านผู้นั้นไว้ได้อีก นั่นคือท่านผู้ตั้งสังฆมย่อมมีความรู้จบในเทศะนั้น ๆ เป็นแน่แท้ ซึ่งส่อให้เห็นว่า อาศัยสังฆมเป็นปทัฏฐาน ท่านโยคีย่อมบรรลุถึงปัญญาญาณ อันเป็นการก้าวหน้าในขั้นต่อไป เพื่อจะค้นหาความเข้าใจในเรื่องนี้ให้กระจ่างยิ่งขึ้นอีก ขอให้พิจารณาดูความเป็นไปอย่างธรรมดาของเรานี้เอง เราพยายามแสวงหาความรู้ในวิชาต่าง ๆ หลายแผนก ถึงกระนั้นก็ยังไม่มีใครสักคนหนึ่ง ซึ่งกล่าวพูดรับรองได้ว่า เขาเป็นผู้มีความรู้จบในแผนกวิชานั้น ๆ ทั้งนี้ก็มีเหตุอย่างเด่นชัดแล้วว่า บริเวณแห่งวิชาแผนกที่เขา กำลังแสวงหาอยู่นั้น ยังไม่ประจักษ์ชัดขึ้นแก่เขาอย่างถนัดแน่นั่นเอง ส่วนใดที่ยังซ่อนเร้นจากสายตาของเขาอยู่ เขาย่อมเป็นผู้ขาดความรู้ในส่วนนั้น หรืออีกนัยหนึ่งจิตต์ของเขายังไม่จับอยู่ที่บริเวณแห่งวิชาแผนกนั้นอย่างท่องถ้วน เราจึงยังไม่มีความรู้จบดังนี้ แต่ทว่า ผู้ซึ่งมีสังฆมตั้งมั่นอยู่แล้วในเทศะใด ทุก ๆ ส่วนของเทศะนั้น จะปรากฏประจักษ์ขึ้นโดยไม่มีส่วนใดปิดบังอยู่อีกแม้แต่น้อยหนึ่ง จึงเป็นที่เข้าใจกันอยู่ว่า ท่านผู้นั้นไม่ขาดความรู้ในเทศะนั้นแม้แต่ประการใด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ท่านย่อมบรรลุถึงความรู้จบในเทศะนั้น โดยมีพักต้องสงสัยก็ได้ อาศัยเหตุการณ์ธรรมดาคงว่านี่เป็นเกณฑ์พิจารณา พอที่จะเห็นได้ว่า เมื่อสมรรถภาพใน (หน้า๓๒๗) ๕ ๕ สังฆมเกิดมีขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ สมรรถภาพนั้นจะนำท่านผู้เป็นโยคีไปสู่แดนแห่งปัญญาโลกในขั้นต่อไป

ส่วนเรื่องโลกุตตรธรรมนั้นเล่า จะได้แปลกแตกต่างออกไปจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ก็ไม่ เพราะเหตุที่เรายังคิดข้องคั่นรอนอยู่ในโลกิยธรรม เราจึงมองไม่เห็นโลกุตตรธรรมถึงกระนั้นก็ดี บางคราว บางสมัย รัศมีแห่งโลกุตตรธรรมก็ยังฉายออกมาทางด้านโลกิยะบ้างก็มี ดูรัศมีแห่งพระอาทิตย์ซึ่งถูกก้อนเมฆกำบังอยู่ สามารถส่องแสงสู่พื้นดินได้บ้างละนั้นแต่ทว่า รัศมีนั้นยังมีใช้รัศมีที่ชัดเจน มีรัศมีที่สมบูรณ์ของพระอาทิตย์ ทั้งนี้เพราะสายตาของเรายังถูกก้อนเมฆกำบังอยู่ ถ้าหากเราสามารถล่องพ้นไปจากอำนาจแห่งก้อนเมฆแล้วและเข้าไปสู่แดนแห่งพระอาทิตย์ได้ เราก็จะเห็นรัศมีที่สมบูรณ์ของพระอาทิตย์เช่นเคยได้ทันที ในทำนองเดียวกันนี้อาศัยสังฆมเป็นปทัฏฐาน เมื่อเราล่องพ้นไปจากแดนแห่งโลกิยภูมิเข้าไปสู่แดนโลกุตตรได้แล้ว รัศมีอันรุ่งโรจน์แห่งโลกุตตรภูมิ ก็จะปรากฏประจักษ์แก่เราอย่างสุกใสได้ (หน้า๓๒๘) ๕ ๕

อนึ่ง เมื่อท่านโยคีสามารถตั้งสังฆมได้แล้วอย่างมั่นคง หน้าที่ต่อไปข้างหน้าก็คือ การนำสังฆมนั้นมาใช้ในทางที่ควรตามปรารถนาได้สมตามประสงค์ ฉะนั้น การบริกรรมสังฆมขั้นต่อไปของท่านผู้เป็นโยคินั้นจะดำเนินไปโดยประการใดบ้าง ท่านปัดยูลิ จึงได้ชี้แจงไว้ในเนื้อสุตรต่อไปอีก คือ

สุตร :-- ตสฺย ภูมิมฺหุ วินิโยคะ (๖)

คำแปล :-- การนำมาใช้แห่ง (สังขม) นั้น (เป็นไป) ในเหล่าภูมิ

คำอธิบาย :-- สมรรถภาพในการตั้งสังขม เป็นเสมือนอย่างเครื่องอุปกรณ์ชนิดหนึ่ง ๆ ซึ่งเราจะต้องนำมาใช้เพื่อแสวงหาผลตามที่เราประสงค์ ถ้าเราขาดความรู้ในการนำมาใช้ก็เป็นอันว่า ถึงเราเตรียมพร้อมอยู่ด้วยเครื่องอุปกรณ์แล้วก็จริง แต่เครื่องอุปกรณ์นั้นหาได้อำนวยผลประการใดให้ไม่ ฉะนั้น ปัญหาจึงมีอยู่ว่า เมื่อสมรรถภาพเช่นนี้ได้เกิดมีขึ้นแล้ว ท่านโยคีจะนำสมรรถภาพนั้นมาใช้โดยวิธีใด จึงจะบรรลุถึงจุดที่หมายฝ่ายโยคะได้ เป็นความจริงอยู่อย่างตระหนักแน่ทีเดียว ที่ไม่มีใครสามารถกระโดดขึ้นไปสู่แดนแห่งโลกุตตรภูมิได้ในครั้งเดียว เราจำเป็นต้องค่อย ๆ ก้าวขึ้นไปทีละขั้น ๆ โดยผ่านภูมิหลายชั้นในระหว่างทางที่จะขึ้นไป ฉะนั้น เมื่อโยคีมีสมรรถภาพในการตั้งสังขมแล้วอย่างดี ท่านจะต้องนำสังขมนั้นมาตั้งลงตามภูมิฝ่ายโยคะโดยลำดับขั้น

กล่าวคือ ดังได้กล่าวมาแล้ว ภูมิสุดท้ายฝ่ายโยคะได้แก่นิรพิชสมาธิ หรือสมาธิอันปราศจากพิช (ดูเล่มที่ ๑ หน้า ๑๕๗) แต่ก่อนที่จะบรรลุถึงภูมิอันสุดท้ายนี้ได้ ท่านโยคีจำเป็นต้องผ่านขั้นหลายขั้นมาก่อนแล้ว บรรดาขั้นเหล่านั้น ตามคำเฉพาะฝ่ายโยคะ ท่านนับตั้งแต่นั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด ซึ่งเราสามารถเรียงลำดับได้ดังนี้ คือ สวิตรรก, สวิจาร, สานันทะ, อัสมิตา, นิรวิตรรก, นิรวิจาร, และนิรพิชสมาธิ ดังได้กล่าวมาแล้วในระหว่างสมาธิภูมิเหล่านี้ ภูมิตั้งแต่สวิตรรกจนถึงอัสมิตา ได้จัดไว้ในประเภทสัมปัญญาคสมาธิ ส่วนนิรวิตรรกกับนิรวิจาร ได้แก่อสัมปัญญาคสมาธิ แต่ว่า สัมปัญญาคกับอสัมปัญญาคสมาธิทั้ง ๒ ประการนี้ ยังนับว่าเป็นสมาธิซึ่งพิชพันธุแห่งโลกียธรรมเจือปนอยู่ไม่มากนักน้อย (ดูเล่มที่ ๑ หน้า ๑๔๕) สมาธิซึ่งบริสุทธิ์ด้วยโลกุตตรธรรมโดยเฉพาะนั้น คือ นิรพิชสมาธิ (ดูเล่มที่ ๑ หน้า ๑๕๘) นิรพิชสมาธิจึงนับว่าเป็นขั้นสุดท้าย ซึ่งโยคีสามารถจะบรรลุถึงได้ด้วยสมบัติเป็นเครื่องนำ

แต่ว่าสมาธิภูมิเหล่านี้ มิใช่ฐานะที่เราจะนึกเพ่งตั้งจิตเอาได้ นั้นเป็นแต่เพียงสภาพซึ่งปรากฏประจักษ์ขึ้นในการดำเนินทางไปสู่โลกุตตรธรรม ขอกกล่าวโดยพิสดารนัยอีกสักหน่อย ในการดำเนินมรรคที่จะนำไปสู่โลกุตตรธรรมนั้น โยคีจำเป็นต้องตั้งสังขมตามเทศะต่าง ๆ เมื่อท่านได้ตั้งสังขมขึ้นแล้ว สภาพที่จะเกิดขึ้นตามเทศะนั้น ๆ ก็คือสมาธินั่นเอง เช่นว่า เมื่อเราตั้งจิตต์ในบทเรียน เอกัคคตาในบทเรียนนั้นก็ย่อมจะเกิดมีขึ้นตาม ความจริง เอกัคคตามิใช่สิ่งที่เราเพ่งหรือตั้งจิตต์ สิ่งที่เราเพ่งหรือตั้งจิตต์นั้นได้แก่บทเรียน เมื่อจิตต์ได้ตั้งขึ้นแล้ว สภาพซึ่งเกิดขึ้น ณ บัดนั้นก็คือ (หน้า ๓๓๑) ❀ ❀ เอกัคคตา ฉันทใดก็ดี เมื่อโยคีได้ตั้งสังขมตามเทศะต่าง ๆ ที่ฝ่ายโยคะได้กำหนดไว้แล้ว สภาพที่จะเกิดมีขึ้นจากการตั้งสังขมนั้น คือ สมาธิ ส่วนประเภทแห่งสมาธินั้น ๆ เล่า ก็ย่อมจะแตกต่างกันไปตามประเภทหรือความแตกต่างแห่งเทศะเหล่านี้เอง

ปัญหาจึงมีอยู่ว่า เทศะหรือภูมิซึ่งท่านโยคีจะต้องนำสังขมมาใช้ให้ได้แก่อะไรเล่า ข้อนี้เราจะได้พิจารณาต่อไป

ภูมิหรือเทศะ ซึ่งท่านโยคีจะต้องตั้งสังขมลงนั้นได้แก่ดอกบัว ๖ ดอกที่ได้กล่าวมาแล้วในสูตรที่ ๓๖ แห่ง บทที่ ๑ (เล่ม ๑ หน้า ๑๒๑) ความจริงดอกบัวเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งธาตุ ๕ ธาตุ

คือ ปรวิ, อาโป, เตโช, วายุ และอากาศ ฉะนั้น ตามนัยอีกนัยหนึ่ง การตั้งสังฆมในที่ตั้งแห่งธาตุเหล่านี้ได้ ย่อมช่วยให้บังคับอำนาจแห่งธาตุ ๕ ประการนี้ได้ด้วย หนึ่งเนื่องจากโลกหรือโลกิยธรรม ย่อมเป็นประมวลแห่งธาตุ ๕ เหล่านี้ ฉะนั้น การบังคับธาตุทั้ง ๕ ได้ จึงเป็นอันบังไปถึงการบังคับซึ่งโลกหรือโลกิยธรรมได้อีกแห่งหนึ่งด้วย เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่าโยคีผู้สามารถตั้งสังฆมณ ที่ตั้งแห่งธาตุได้แล้ว ย่อมไม่ถูกรบกวนหรือเบียดเบียนด้วยอำนาจธาตุทั้งหลาย โดยประการใดอีกต่อไป คือ

อนึ่ง ฝ่ายโยคะได้บัญญัติคำเฉพาะแห่งดอกบัวทั้ง ๗ ดอกนั้นไว้ ตามนัยดังต่อไปนี้ คือ

ดอกที่ ๑ มีชื่อจำกัดได้ว่า “มูลาธาร” เป็นที่ตั้งแห่งปรวิธาตุ

ดอกที่ ๒ มีชื่อจำกัดได้ว่า “สวาธิฐาน” เป็นที่ตั้งแห่งอาโปธาตุ

ดอกที่ ๓ มีชื่อจำกัดได้ว่า “มณีปุระ” เป็นที่ตั้งแห่งเตโชธาตุ

ดอกที่ ๔ มีชื่อจำกัดได้ว่า “อนาหตะ” เป็นที่ตั้งแห่งวายุธาตุ

ดอกที่ ๕ มีชื่อจำกัดได้ว่า “วิศุท” เป็นที่ตั้งแห่งอากาศธาตุ(หน้า ๓๓๓) ๙๙

ดอกที่ ๖ มีชื่อจำกัดได้ว่า “อาชญา” เป็นที่ตั้งแห่งสรรพธาตุ

ดอกที่ ๗ มีชื่อจำกัดได้ว่า “สหสธาร” ตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าสรรพธาตุทั้งหลาย

ครั้งแรก โยคีจะต้องตั้งสังฆมณที่ดอกมูลาธาร ครั้นได้ตั้งสังฆมณ ที่นั้นแล้วอย่างมั่นคง ท่านจะรู้สึกอาการจกจี (มิใช่ความเสียวซ่า ซึ่งเป็นลักษณะแห่งปีติอันหนึ่ง) ขึ้น ณ ที่นั้นทันที อาการจกจีนี้เกิดขึ้นเพราะการเคลื่อนไหวแห่งลมละเอียดชนิดหนึ่ง ซึ่งตามคำเฉพาะฝ่ายโยคะให้ชื่อจำกัดไว้ว่า “มหาวายุ หรือ กุณฑลินี สักดี” กล่าวคือ ก่อนที่เราจะบรรลุถึงขีดสุดท้ายแห่งโลกุตตรธรรม—นิพพานก็ดี หรือสมาธิก็ดี จะเกิดความรู้สึกจกจีขึ้นที่ปลายกระดูกสันหลังและค่อยๆ เลื่อนขึ้นไปสู่สมอง รู้สึกเหมือนว่ามดตัวหนึ่งกำลังค่อยๆ ไต่ขึ้นไป การเคลื่อนไหวแห่งความรู้สึกเฉพาะที่มูลาธารนั้น มีอาการคล้ายคลึงกันกับดอกบัว ๔ ดอก ดูว่ามดตัวหนึ่งกำลังเดินวนอยู่ โดยทำอาการเวียนรอบๆ เหมือนอย่างรูปดอกบัว(หน้า ๓๓๔) ๑๐๐ เหตุนี้แหละท่านจึงสมมติลักษณะแห่งมูลาธารไว้ตามรูปแห่งดอกบัว ๔ กลีบ ปุถุชนไม่สามารถที่จะรู้สึกต่ออาการเช่นนี้ได้ ผู้ซึ่งมีกายกรรมและจิตกรรมบริสุทธีแล้ว และพร้อมทั้งมีความสามารถในการตั้งสังฆมณได้แล้วอย่างมั่นคง จึงจะได้รับความรู้สึกเช่นนี้ได้ เมื่อความรู้สึกชนิดนี้ได้เกิดมีขึ้นเป็นเครื่องสัญญาณแล้ว ในลำดับขั้นต่อไปจะเกิดมีสวิตรรกสมาธิขึ้นทันที

เมื่อโยคีได้บรรลุถึงสวิตรรกสมาธิแล้ว ท่านจะรู้สึกเอบอิมในโลกุตตรปิติอย่างหาที่เปรียบมิได้ บรรดาอาการแห่งปีติอันเป็นภายนอก จะปรากฏประจักษ์ขึ้นตาม ที่นั้นปีติทางโลกิยะจะมีอุปมาเหมือนอย่างว่าแสงหิ่งห้อย ในท่ามกลางแห่งพระอาทิตย์ตั้งแสนๆ ดวงรวมกัน

ในตอนนีโยคีจะได้รับอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ เช่นอำนาจเหนือบรรดาลิงที่ประกอบด้วยปรวิธาตุ ความสามารถอย่างเลิศผลในการประพันธ์ การสะกดจิตต์ของคนอื่น มีความสามารถในการเข้าใจในศาสตร์ทุก ๆ ประการ และทั้งสามารถเห็นอดีต(หน้า ๓๓๕) ๑๐๐ อนาคตและปัจจุบัน เป็นต้น

ได้ แต่ในตอนนี้อยู่ก็ต้องระมัดระวังหรือสำรวจตนอย่างเคร่งครัด ไม่ควรที่จะแสดงอิทธิฤทธิ์เกินกว่าธรรมดา การแสดงอิทธิฤทธิ์ย่อมทำให้การก้าวหน้าในทางโลกุตตรธรรมะงกอลงอย่างหมดหวัง และน่าสังเวช ประคองตัวว่าช่อดอกไม้ที่ยังไม่ทันจะบานขึ้นอย่างเต็มที่ ได้เหี่ยวแห้งร่วงโรยไปเสียโดยไม่มีโอกาสได้ส่งกลิ่นหอมให้กระจายไปแม้แต่ประการใดจะนั้น

อย่างไรก็ดี หน้าที่สำคัญในลำดับต่อแต่นั้นก็คือ โยคีจะต้องอาศัยปรตยาหาร แล้วถอนสังขมออกจากมูลาธารนำไปตั้งที่ดอกสวาทิชฐาน

ในขณะที่ถอนสังขมนำไปตั้งที่ดอกสวาทิชฐานนั้น ท่านโยคีจะรู้สึกได้ว่า อากาจรจักจี้กำลังเดินเลื่อนขึ้นไปอย่างคดไปคดมา (ดูรูปในเล่มที่ ๑) เหมือนอากาจรูเลื้อย จนไปถึงดอกที่หมายอยู่เมื่อถึงที่นั้นแล้ว อากาจรจักจี้จะเปลี่ยนทางไปสู่ดอกบัว ๖ กลีบตามรูปที่ได้แสดงไว้แล้ว ครั้นตั้งสังขม ณ ที่นั้นได้สมประสงค์แล้ว ก็เป็นอันว่าสมาธิขั้นต่อไป(หน้า๓๓๖) คือสมาธิสมาธิก็จะเกิดขึ้นทันที

ในตอนนี้อย่างไรก็ตาม ท่านโยคีจะประกอบไปด้วยอิทธิฤทธิ์หลายประการ เช่นความสามารถในการแสดงสุนทรพจน์ ความรู้จบในสรรพศาสตร์ทั้งหลายโดยไม่ต้องอาศัยตำรับตำราหรือการเรียนรู้ ความคงอยู่แห่งความเป็นหนุ่ม ความเป็นเสน่ห์แห่งหญิงทั้งหลาย และถ้าผู้บำเพ็ญโยคะเป็นสตรีเพศจะเป็นที่รักใคร่บูชาของบุรุษทั้งหลายในฐานะเป็นมารดา ทั้งนี้ก็เพราะในตอนนี้อยู่ภาวะอันสูงสุดในกายเพศจะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญอย่างสมบูรณ์ ภาวะอันสูงสุดในบุรุษเพศคือสามีภาพ เพราะฉะนั้น โยคีจะกลายเป็นที่เสน่ห์หาของหญิงที่เข้ามาใกล้ทันที ส่วนภาวะอันสูงสุดในสตรีเพศคือมาตุภาพเล่า ก็จะทำให้บุรุษที่เข้ามาใกล้มองเห็นสตรีนั้นดำรงอยู่ในฐานะเป็นมารดาของเขาทันทีเหมือนกันเป็นต้น

ในทำนองนี้ โยคีจะต้องนำสังขมมาตั้งลงที่ดอกมณีปุระ ครั้นแล้วจะเกิดสมาธิ คือสถานันตสมาธิ (หน้า๓๓๗) ♥ ♥

อิทธิฤทธิ์ซึ่งจะเกิดขึ้นในตอนนี้อย่างไรก็ตาม ท่านโยคีจะประกอบไปด้วยอิทธิฤทธิ์หลายประการ เช่นความสามารถในการมองเห็นสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในที่ลับหรือกำบังแม้ที่อยู่ใต้ดิน ความสามารถในการพาวิญญาณของตนเข้าไปในร่างกายของคนอื่นสัตว์อื่น เป็นต้น

ขั้นต่อไป คือ การนำสังขมมาตั้งที่ดอก อนาหตะซึ่งจะทำให้เกิดสมาธิ ที่เรียกว่า อัสมิต

อิทธิฤทธิ์ในขั้นนี้มีอยู่ดังนี้ คือสมรรถภาพในการมองเห็นสิ่งของในระยะไกล ได้ยินเสียงไกล สมรรถภาพในการเหาะเหินเดินอากาศ และการพบเห็นบรรดาทวยเทพเป็นต้น

ในลำดับต่อไปนี้ คือการนำสังขมมาตั้งที่ดอก วิสวาทะจะทำให้เกิดสมาธิที่เรียกว่า นิรวิตรรคสมาธิ

อิทธิฤทธิ์ในลำดับนี้ คือความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ แม้เป็นเวลานานตั้ง ๑ปี และสามารถตั้งอยู่ในสมาธิได้ตลอดไป โดยร่างกายไม่เสื่อมเสียทรุดโทรมลงแม้แต่ประการใด ๆ

ลำดับขั้นต่อไป คือการนำสังขมมาตั้งที่ดอก อาชญาซึ่งจะทำให้เกิดนิรวิตรรคสมาธิขั้น

อิทธิฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้นจากขั้นนั้น คือการมีอำนาจเหนือโลกหรือโลกิยธรรมทุกประการ อิทธิฤทธิ์เหล่านี้มีอยู่ ๘ ประการ คือ

๑) อณิมา หมายถึงสมรรถภาพที่จะทำให้ร่างกายเล็กลงเท่าอนุได้ ฉะนั้น ท่านโยคีจึงสามารถจะเข้าไปชำระกายอยู่แม้ในทุก ๆ สิ่งได้

๒) ลมิมิมา หมายถึงสมรรถภาพที่จะทำให้ร่างกายเบาที่สุดได้ ฉะนั้น ท่านโยคีจึงสามารถจะเหาะเหินไปในทางอากาศได้โดยสะดวก

๓) มหิมิมา หมายถึงสมรรถภาพที่จะทำให้ร่างกายใหญ่โตที่สุดได้ จนถึงกับสามารถจับต้องพระจันทร์ได้ด้วยมือของตน

๔) ปุราปติ หมายถึงสมรรถภาพที่จะทำให้สิ่งใด ๆ ที่โยคีต้องประสงค์นั้นเข้ามาใกล้มือได้(หน้า ๓๓๕) ๑ ๑

๕) ปุรากรมยะ หมายถึงสมรรถภาพที่จะทำให้ความปรารถนาทุก ๆ ประการสำเร็จลง

๖) วศิคุวะ หมายถึงสมรรถภาพที่จะทำให้ทุก ๆ สิ่งตกอยู่ในการบังคับบัญชาของตน ถึงกับสามารถบังคับให้ธรรมชาติดำเนินไปตามความประสงค์ของท่านโยคีได้

๗) อิศิคุวะ หมายถึงสมรรถภาพที่จะปกครองสรรพสิ่งทั้งหลาย ให้ดำเนินไปตามความประสงค์ของโยคี

๘) กามาวสยิคุวะ หมายถึงสมรรถภาพที่จะทำให้สรรพสิ่งทั้งหลาย ดำเนินไปหรือตั้งมั่นอยู่ตามที่โยคีปรารถนา

ยาพิษ ซึ่งเป็นสิ่งทำลายชีวิตของปวงสัตว์ ก็จะกลับกลายเป็นน้ำอมฤต ถ้าท่านโยคีประสงค์จะให้เป็น ดังนี้เป็นอาทิ

อาชฏานี้แหละเป็นภูมิซึ่งท่านโยคีอาศัยเป็นปัทมฐานแล้วและประหารเสียซึ่งบรรดาการผูกมัดแห่งสังสารวัฏฏ์ โดยจะไม่ตกไปเป็นเหยื่อของโลกิยธรรมต่อไปเป็นอันขาด

นอกเหนือไปกว่าอาชฏานูมิ ก็คือสหัสรร อันนับว่าเป็นภูมิซึ่งไม่เป็นวิสัยแห่งการตั้งสังขมแต่ประการใด กล่าวคือเป็นภูมิซึ่งไม่สามารถที่จะเข้าไปถึงได้ คือเป็นภูมิซึ่งจะปรากฏประจักษ์ขึ้นเอง ในเมื่อความหลงในโลกิยธรรมพร้อมทั้งความหลงในอำนาจแห่งโลกิยธรรม อาทิมืออยู่เช่นอิทธิ ๘ ประการ ได้ดับศูนย์อันตรธานไปอย่างสนิทแล้ว ดังว่าแสงสว่างอันรุ่งโรจน์ของพระอาทิตย์ ย่อมจะปรากฏประจักษ์ขึ้นในท้องฟ้าอันสดใสไร้มลทิน ฉันทิฉันนั้น

สหัสรรนี้แหละ เป็นที่ทรงไว้ซึ่งศักดิ์ ซึ่งฝ่ายโยคะบัญญัติศัพท์ว่า “นิรวาณศักดิ์ กุณทลินีศักดิ์ ซึ่งจะค่อย ๆ ปรากฏขึ้นมาตามลำดับขั้นแห่งภูมิทั้งหลาย และในที่สุดซึ่งจะผ่านอาชฏานขึ้นไปรวมอยู่เป็นอันเดียวกันกับนิรวาณศักดิ์ ตอนนั้นแหละเป็นที่สุดแห่งบรรดาการบำเพ็ญโยคะเป็นที่สุดแห่งการนำไปสู่โลกุตตรธรรม เท่าที่กัมมฐานอย่างใด ๆ จะนำไปได้ ตอนนั้นแหละ นับว่าเป็นนิโรธแห่งบรรดาพฤติกรรมของจิตต์ เป็นความปรากฏเปิดเผยของสภาพที่แท้(หน้า ๓๔๑) ๑ ๑ เป็นความตั้งมั่นอยู่ในภาวะอันเดียว อย่างเดียว เป็นแดนแห่งนิรพิชสมมติโดยตรง การ

รวมและประกอบอยู่ของกณทลินีศักดิ์ กับนิรวาณศักดิ์นี้เอง คือความหมายสายหนึ่งของโยคะ ที่แปลว่า “การรวม การประกอบ” เราจะบัญญัติศัพท์แห่งการรวมเช่นนี้ไว้อย่างไรก็ตาม แต่ตอนนั้นแหละเป็นความผ่านพ้นไปจากโลกียธรรม เป็นความปรากฏแห่งบรมสัจย์ เป็นสัมมาสัมโพธิญาณ โดยแท้จริง

อย่างไรก็ดี อาศัยข้อความที่แล้วมา พอที่จะเข้าใจได้ว่า เมื่อบรรลุถึงดอกอาชญา ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งนิรวาณสมาธิแล้ว ก็เป็นอันว่า หน้าที่แห่งสังขม ได้หมดสิ้นไปแล้วอย่างสิ้นเชิง ในตอนนี้ การดำเนินโยคะในขั้นต่อไป จึงจัดว่าเป็นการดำเนินไปในทางอันสุขุมลึกซึ้งยิ่งกว่าที่แล้วมาทั้งสิ้น

ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าจะเปรียบดูกับองค์อีก ๔ องค์ที่แล้วมา องค์ทั้ง ๓ ในขั้นสุดท้ายต่อไปนี้จะนับว่าเป็นองค์ที่หายากที่เดี๋ยวกี่หาไม่ เพื่อจะไขความหมายดังว่านี้ให้แจ่มแจ้งกระชับยิ่งขึ้นอีกสักหน่อย ท่านปัทมชลิจึงได้แนะนำเนื้อสูตรไว้ ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ตฺรยมนตรํ กํ ปุรุเวกฺษะ (๓)

คำแปล :- องค์ ๓ นี้ (เป็น) องค์ภายใน กว่าเหล่าองค์ก่อน ๆ

คำอธิบาย :- ในระหว่างองค์ทั้งหลาย ๘ ธารณา ฌานและสมาธิ ๓ องค์นี้ นับว่าเป็นองค์ที่สุขุมลึกซึ้งกว่าอีก ๕ องค์ ทั้งนี้ก็เพราะมีเหตุผลดังได้กล่าวมาแล้วว่า องค์ทั้ง ๕ นั้นเป็นไปเพื่อการบังคับกายกรรมและจิตตกรรม มีจุดประสงค์ในอันจะปลูกสมรรถภาพขึ้น สำหรับถอนจิตต์ให้ออกจากอารมณ์ใด ๆ ได้ทั้งสิ้น มิได้เป็นไปในทางที่จะนำสมรรถภาพนั้นให้ก้าวไปสู่ขั้นข้างหน้า คุณว่ามีหน้าที่ที่จะช่วยให้เตรียมพร้อม ไม่มีหน้าที่ที่จะนำไป จึงนับว่าองค์เหล่านั้น จึงเป็นองค์ชนิดที่ยังตกอยู่ในแดนนอกโลกุตตร แต่ทว่าส่วนองค์ตั้งแต่ธารณาขึ้นไปนั้น มีจุดประสงค์ที่จะนำสมรรถภาพซึ่งองค์ทั้ง ๕ องค์นั้นได้ช่วยกันปลูกให้เกิดมีขึ้น(หน้า๓๔๑) และนำไปสู่แดนแห่งโลกุตตรโดยตรง เหตุนี้สังขมหรือธารณา ฌานและสมาธินี้ จึงนับว่าเป็นองค์ที่เกี่ยวข้องแก่แดนภายในแห่งโลกุตตรโดยแท้

อีกนัยหนึ่ง ปัญหาที่ว่า องค์ทั้ง ๓ นี้ สามารถนำท่านโยคี ไปสู่เขตแดนสุดท้ายแห่งโลกุตตร ได้ทีเดียวหรือไม่ คือว่าองค์ทั้ง ๓ นี้ จะสามารถนำท่านโยคีไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตรธรรมได้แค่ไหนแล้ว เราจะเข้าใจปัญหานี้ได้ โดยอาศัยเนื้อสูตรซึ่งท่านปัทมชลิได้แนะนำไว้ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ตทปิ พหิรํ กํ นิริพิชสุย (๘)

คำแปล :- แม้ (องค์ทั้ง ๓) นั้น ก็ยัง (นับว่าเป็น) องค์ภายนอกของ (สมาธิ) ชนิดนิริพิชะ

คำอธิบาย :- ดังได้กล่าวมาแล้ว ท่านโยคีไม่สามารถที่จะตั้งสังขมในแดนที่ตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าอาชญาได้ แดนแห่งสหัสราวจึงนับว่าเป็นแดนซึ่งตั้งอยู่เลยไปจากอาณาเขตแห่งสังขมโดยประการทั้งปวง อนึ่ง นิริพิชสมาธิ ย่อมจะปรากฏประจักษ์ขึ้นในเมื่อกณทลินีศักดิ์ เข้าไปรวมอยู่

กับนิรวาณศักดิ์ ที่รวมแห่งศักดิ์ทั้ง ๒ นี้ คือสหัสสราที่นั่นเอง จึงเป็นอันว่าสหัสสรา ก็คือแดนเกิดแห่งนิรพิชสมาธิ ก็ได้อีกนัยหนึ่ง อาศัยข้อนี้เป็นเกณฑ์พิจารณา พอที่จะเข้าใจได้ทันทีว่า นิรพิชสมาธิ เป็นสมาธิที่ตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าสังขม ซึ่งมีขั้นสุดท้ายจำกัดอยู่ที่อาชณานั่นเอง หรือจะกล่าวตามปฏิโลมณัย ก็คือสังขมยังนับว่าเป็นองค์ภายนอกแห่งนิรพิชสมาธิก็ได้ เพื่อจะหาความเข้าใจในเรื่องนี้ ให้ลึกซึ้งกว่านี้อีกขอให้ดูภาพประกอบ ดังต่อไปนี้(หน้า๓๔๕)๘๘

สหัสสรา — นิรพิชสมาธิ -- อาตมัน

๖ ๕ ๔ ๓ ๒ ๑	อาณาเขตแห่งสังขม หรือธารณา ณานและสมาธิ	นิรวินิจาร นิรวินตรรก } อสัมปัตตยา อสัมมิตา } สำนันตะ } สวิจาร } สัมปัตตยา	อาชญา วิสุทธิต อนาหตะ มณีปุระ สวาริชช ฐาน มูลาธาร	อานาจเหนือ สรรพธาตุ ทั้งหลาย ชนะอากาศ ธาตุ ชนวายธาตุ ชนะเตโชธาตุ ชนะอาโไฟธาตุ ชนะปลิวธาตุ
ลำดับขั้น	สมาธิ		ที่ตั้ง แห่งสัง ขม	ผลแห่งสังขม

“สมาธิ” นี้ไม่ควรเอาไปปะปนกับสมาธิซึ่งเป็นองค์หนึ่งแห่งสังขมหรือโยคะ ความหมายของสมาธิในฐานะเป็นองค์ ได้บรรยายไว้ในสูตรที่ ๓ แห่งที่ ๓ (ดูหน้า ๓๒๑) สำหรับความหมายของสมาธิในฐานะเป็นลำดับขั้น ฝ่ายโลกุตตรนั้น ขอให้ดูเล่มที่ ๑

บัดนี้ ปัญหาอันสำคัญยิ่งเกิดขึ้นว่า ครั้นท่านโยคีได้บรรลุถึงนิรพิชสมาธิ หรือที่สุดแห่งการบริกรรมโยคะแล้ว บรรดาพฤติกรรมทั้งหลายแห่งจิตต์ของท่าน ก็เป็นอันได้บรรลุถึงนิโรธทันที ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่ท่านได้บัญญัติความหมายแห่งโยคะไว้ในเบื้องต้นแล้วว่า “โยคะคือนิโรธแห่งพฤติกรรมของจิตต์” เป็นสำคัญ ฉะนั้นจึงมีช่องทางที่จะให้ปัญหาแทรกแซงขึ้นมาได้ว่า เมื่อปวงพฤติกรรมของจิตต์ได้ดับไปอย่างสนิทดังนั้นแล้ว ความผันแปร ความเป็นไปแห่งจิตต์ของท่านโยคีในขั้นต่อไปนั้น จะดำเนินไปอย่างไรบ้าง คำตอบแห่งปัญหาข้อนี้ ท่านปัทมชลิได้ชี้แจงไว้ในน้อสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- วุฑฺฒานนโรธสํสการโยภิกวปฺราทุรภาเวานโรทกฺษณจิตฺตานุโยนโรทปริณามะ (๕)

คำแปล :-- ความครอบงำและความอุบัติแพร่หลายของสันสการแห่งวุฑฺฒานและนิโรธ นั้น แผละ(หน้า๓๔๓) ๕ คือปริณามที่วานิโรธอันประกอบไปด้วยจิตต์ในขณะแห่งนิโรธ

คำอธิบาย:-- ตามนัยแห่งลักษณะทั่ว ๆ ไป เราสามารถแบ่งบรรดาสังสการออกได้เป็น ๒ ประเภท ประเภท ๑ ได้แก่ วยุตถานสังสการ หมายถึงสังสการของจิตต์ ในเมื่อพุดติการต่าง ๆ ยั่งดำรงอยู่พร้อมอย่างมั่นคง และประเภทที่ ๒ ได้แก่นิโรธสังสการ หมายถึงสังสการของจิตต์ ในเมื่อพุดติการทั้งหลายได้ดับสูญย์ไปอย่างสนิทแล้ว เนื่องจากสังสการทั้ง ๒ นี้มีสภาพแตกแยกกันอยู่เป็นคนละสาย กล่าวคือประเภท ๑ อาศัยความมีอยู่แห่งพุดติการเป็นเกณฑ์ ฉะนั้น จึงไม่สามารถที่จะตั้งดำรงอยู่ด้วยกันได้ ดังว่าความสว่างกับความมืด ไม่สามารถที่จะปรากฏอยู่ด้วยกัน ในขณะที่เดียวกันได้ ฉะนั้น คือว่าสังสการทั้ง ๒ นั้น มีลักษณะแห่งความครอบงำและความอุบัติแพร่หลายประจำอยู่ในตัว ในขณะที่พุดติการสังสการอุบัติแพร่หลายขึ้น ความอุบัติแพร่หลายนั้นจะครอบงำนิโรธแห่งพุดติการไว้อย่างแน่นหนา จึงเป็นอันว่า ในขณะที่นิโรธสังสการจึงไม่มีช่องทางที่จะอุบัติปรากฏขึ้นและแพร่หลายไปได้ อนึ่ง ในเมื่อนิโรธสังสการได้อุบัติปรากฏขึ้นอย่างแพร่หลายแล้วเมื่อใด ก็เป็นอันว่าวยุตถานสังสการ ก็จะถูกรูปงำไว้ จนไม่สามารถที่จะอุบัติขึ้นได้อีกเมื่อนั้น ถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็หมายความว่า ในขณะที่มีพุดติการ ในขณะนั้นไม่มีนิโรธ อนึ่ง ตามปฏิโลมนัย ในขณะที่มีนิโรธ ในขณะนั้นย่อมไม่มีพุดติการอีกต่อไป นั้นคือตามอนุโลมนัยแสดงว่า ความถูกรูปงำของนิโรธย่อมเป็นความปรากฏแพร่หลายของพุดติการ และตามปฏิโลมนัย ความปรากฏแพร่หลายของพุดติการ และตามปฏิโลมนัย ความปรากฏแพร่หลายแห่งนิโรธ ก็คือความถูกรูปงำแห่งพุดติการนั่นเอง

อาศัยข้อความดังกล่าวมานี้เป็นแนวทาง พอที่จะช่วยให้เราเข้าใจได้ดีทีเดียวว่า การบริกรรมโยคะมิได้หมายถึงความพยายามให้เกิดสังสการที่ว่า “นิโรธ” แต่ย่อมหมายถึง(หน้า ๓๔๕) * * ความพยายามให้ดับบรรดาพุดติการซึ่งปรากฏแพร่หลายอยู่ต่างหาก เมื่อพุดติการทั้งหลายได้ดับไปอย่างสนิทแล้ว นิโรธก็จะเกิดขึ้นเอง โดยที่ท่านโยคีไม่จำเป็นจะต้องกระทำการบริกรรมอย่างอื่นแม้แต่อย่างใดต่อไปอีก

ปริณามหรือความผันแปรของจิตต์ จากสังสการที่ว่า วยุตถานมาเป็นสังสการที่ว่านิโรธนั้นย่อมเกิดมีขึ้นพร้อมๆกับขณะที่พุดติการของจิตต์ได้ดับสูญย์ไปแล้ว นั่นคือเป็นอันส่อให้เห็นว่า ในขณะที่พุดติการของจิตต์ได้ดับไปอย่างสนิทแล้ว คือในขณะที่สังสการที่ว่าวยุตถานได้ถูกรูปงำแล้วอย่างเต็มทีนั้น ในขณะที่จิตต์ย่อมดำรงอยู่ในสังสการที่ว่านิโรธนั่นเอง ทั้งนี้เนื่องจากความถูกรูปงำแห่งวยุตถานสังสการย่อมเป็นมูลการณ์ให้นิโรธสังสการปรากฏแพร่หลายอย่างสุกใส ฉะนั้นท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า ในขณะที่จิตต์เลิกลอนจากบรรดาพุดติการทั้งหลายได้แล้ว และผันแปรไปถือเอาสภาพแห่งนิโรธปริณามแล้ว ในขณะนั้นจิตต์ย่อมถือเอาลักษณะแห่งนิโรธโดยแท้ ฉะนั้นจึงเป็นอันตกลงกันได้ว่า นิโรธปริณาม หรือความผันแปรไปเป็นนิโรธแห่งพุดติการนั้น ย่อมประกอบไปด้วยจิตต์ ในขณะที่แห่งนิโรธนี้เอง

บัดนี้มีปัญหาอยู่อีกสายหนึ่ง คือในขณะที่จิตต์ดำรงอยู่ในสันสการที่ว่านิโรธนั้น ในขณะที่นั้นจิตต์ถือเอาอาการเป็นอย่างไรเล่า เมื่อมีช่องทางที่ปัญหาเช่นว่านี้ อาจแทรกแซงสอดขึ้นมาได้ ฉะนั้น ท่านปตัญชลี จึงได้เฉลยคำตอบแห่งปัญหานี้ไว้ในเนื้อสูตร ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- ตสฺย ปฺรศานตฺวาหิตา สํสการาตุ (๑๐)

คำแปล :-- ความมีกระแสอย่างสงบ ย่อมเป็นของ (จิตต์) นั้น เพราะสันสการ

คำอธิบาย :-- ในนิโรธ บรรดาพฤติกรรมของจิตต์ได้ดับลงอย่างสนิทแล้ว ฉะนั้นความกระวนกระวายซึ่งเกิดขึ้นเพราะพฤติกรรมต่าง ๆ นั้น จึงได้สงบลงทันที เมื่อไม่มีความกระวนกระวาย (หน้า๓๕๑) ๑๑ ก็แปลว่าจิตต์ได้ดำรงอยู่ในความสงบ โดยไม่แปรเปลี่ยนไปด้วยโลกียมลทินประการใด ๆ เลย ดังว่าน้ำเมื่อไม่มีการไหลและมีตะลอกก็ย่อมจะได้รับความสงบสัจและไม่ขุ่นมัวอีกอันใด ฉะนั้นนี้

อีกประการหนึ่ง ก่อนแต่พฤติกรรมต่าง ๆ จะดับลง ท่านโยคีได้พยายามที่สุดที่จะปลุกความสงบทางโลกุตตรขึ้นในจิตต์ของท่าน แต่ในเมื่อพฤติกรรมต่าง ๆ ได้เข้าถึงนิโรธแล้ว โดยเหตุที่ถูกอำนาจแห่งนิโรธสันสการครอบงำไว้ สันสการแห่งการบริการคือความสงบนั้น จึงเป็นอันยังคงประจำอยู่ที่จิตต์อย่างรุ่งโรจน์ และกลับมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมอีก ฉะนั้นอาศัยข้อความเหล่านี้เป็นเกณฑ์พิจารณา เราจึงเข้าใจได้ทันทีว่า เมื่อพฤติกรรมทั้งหลายได้เข้าถึงนิโรธแล้ว จิตต์ก็เป็นอันตั้งมั่นดำรงอยู่ในความสงบทางโลกุตตร ซึ่งไม่แปรเปลี่ยนไปด้วยโลกียมลทินแม้แต่ประการใด ๆ ทั้งสิ้น

เมื่อจิตต์ไม่แผ่วร่าไปยังอารมณ์ต่าง ๆ เพราะอำนาจแห่งนิโรธสันสการครอบงำไว้ดังนี้แล้ว ต่อไปจิตต์นั้นจะผันแปรไปเป็นอย่างไรอีก นี่นับว่าเป็นปัญหาที่แทรกเข้ามาอีกสายหนึ่ง ท่านปตัญชลี จึงได้แสดงหลักเกณฑ์พิจารณาเรื่องนี้ไว้ในเนื้อสูตร ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- สรวารุฎฺไตกาคุรตโยะ กุชโยทเยา จิตฺตสฺย สมาธิปริณามะ (๑๑)

คำแปล :-- ความเสื่อมแห่งความแพร่หลายอยู่ที่วอรรถ และความเจริญของเอกัคคตา นี้คือสมาธิปริณาม (ความผันแปรไปในทางสมาธิ) ของจิตต์

คำอธิบาย :-- ขณะใดที่จิตต์ยังดำรงอยู่ในพฤติกรรมทั้งหลายนานาประการ ขณะนั้นแสดงว่าจิตต์ยังแสวงหาอรรถประโยชน์ต่าง ๆ จากเหล่าอารมณ์นั้น ๆ อยู่ มิฉะนั้นแล้วจิตต์ก็จะไม่ผันแปรไปในทางพฤติกรรมต่าง ๆ อีกเลย เมื่อเป็นดังนั้นก็แปลว่า(หน้า๓๕๑) ๑๒ จิตต์ยังถูกเหนี่ยวรั้งให้ติดข้องอยู่กับอรรถประโยชน์เท่าที่จิตต์จะแสวงหาจากพฤติกรรมนั้น ๆ ได้ แต่ว่าเมื่อพฤติกรรมทั้งหลายได้ดับลงอย่างสนิทแล้ว สภาพของจิตต์ที่แฝงประจำอยู่ หรือติดอยู่ในอรรถต่าง ๆ นั้น ก็จะพลันดับหายไปด้วย ครั้นแล้วจิตต์จะตั้งมั่นอยู่ในภาวะแต่อย่างเดียว คือว่าจิตต์ถอนตัวออกจากอรรถได้เพียงใด ความตั้งมั่นอยู่ในภาวะอย่างเดียว หรือเอกัคคตา ย่อมจะเพิ่มทวีมากขึ้นเพียงนั้น

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความแพร่หลายกระจายไปในสรรพธรรมทั้งหลายของจิตต์ ถึงความเสื่อมทรามลงเพียงใด เอกัคคตาในภาวะอันเดียวอย่างเดียว ก็จักเจริญขึ้นเพียงนั้น ตอนที่ จิตต์ย่อมแปรสภาพไปจากสภาพเดิม กล่าวคือสภาพเดิมเป็นไปในอันที่จะแพร่ไปทั่วสรรพ ซึ่งแสวงหาจากอารมณ์ได้ แต่เมื่ออารมณ์ดับลง สภาพนี้ก็ผันแปรไปเป็นสภาพอีกประการหนึ่งขึ้น คือการตั้งมั่นอยู่ในภาวะอันเดียวอย่างนั้นคือเมื่อความแพร่หลายอยู่ในสรรพธรรมทั้งหลายเสื่อมลงและเอกัคคตาหรือความตั้งมั่นอยู่ในภาวะอันเดียวอย่างเดียวเจริญขึ้นแทน ก็หมายความว่าจิตต์ได้แปรสภาพเดิมไปในทางสมาธิแล้ว ความผันแปรของจิตต์ดังว่านี้ อาศัยความเสื่อมหรือความอ่อนลงแห่งความข่องอยู่ในอรรถและความเจริญแห่งเอกัคคต เป็นปทัฏฐาน ท่านจึงได้บัญญัติศัพท์แห่งความผันแปรหรือปริณามเช่นนี้ว่า สมาธิปริณาม

อนึ่ง ถึงจิตต์จะได้แปรสภาพมาตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ ปริณามนั้นแล้วก็ตาม แต่ในขณะที่ต่อมาสภาพของจิตต์จะได้ดำรงอยู่ในปริณามนั้นอย่างเดียวตลอดไปก็หาไม่ กล่าวคือเมื่อโยคีได้ก้าวไปในแดนแห่งโลกุตระธรรม ในขั้นต่อไปอีก สภาพของจิตต์นั้น จะแปรไปเป็นสภาพอีกประการหนึ่งขึ้น ซึ่งท่านปัทมชลิ ได้แนะนำลักษณะอันนั้นไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ตตะ ปุณะ สานโตทิเตา ตุลยปรตฺยเยา จิตฺตสฺส โยกาครตาปริณามะ (๑๒)

คำแปล :- แต่นั้น ปัจจัยทั้ง ๒ เสมอกัน คือสงบ (หน้า ๑๕๕)

สังคแล้ว กับที่เจริญวิวัฒน์แล้ว นั้นได้แก่เอกัคคตาปริณามของจิตต์

คำอธิบาย :- ครั้นจิตต์ได้แปรสภาพเป็นสมาธิปริณามดังนั้นแล้ว ก็เป็นอันว่าในขณะที่นั้น จิตต์ได้ตั้งมั่นอยู่ในความสงบสงัด อันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากความดับแห่งพฤติกรรมทั้งปวงเสีย อนึ่งพร้อม ๆ กันกับความดับลงแห่งสภาพนี้ ลักษณะหรือปัจจัยอีกประการหนึ่งย่อมเกิดขึ้นทันที กล่าวคือในตอนนี้ รัศมีแห่งโลกุตระธรรม ย่อมจะปรากฏประจักษ์ขึ้นอย่างรุ่งโรจน์ โดยปราศจากมวลเมฆคือ โลภิยธรรมมาปกปิดกำบังไว้แม้แต่น้อย นั่นคือจิตต์ย่อมดำรงอยู่ในท่ามกลางความเจริญแห่งโลกุตระธรรมนั้นเทียว ฉะนั้นตามลำดับตั้งแต่ขั้นสมาธิปริณามนั้นมา จิตต์ตั้งมั่นอยู่ในปัจจัย ๒ ประการ คือ ความสงบสงัด แห่งโลกิยธรรม กับ ความเจริญวิวัฒน์ แห่งโลกุตระธรรม เป็นปัจจัย แต่อันที่จริง ถึงตามสำนวนโวหารที่กล่าวมา เราจะเห็นว่า ปัจจัยทั้ง ๒ นี้ จะต่างแยกออกจากกันอยู่บ้างก็จริง แต่ตามความจริงนั้น ย่อมล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัย เสมอกัน คืออันเดียวอย่างเดียวกันทั้งสิ้น อุปมาเหมือนอย่าง ความไม่มีแห่งความมืดกับความสว่าง ถึงนับว่าเป็นคนละสำนวนก็จริง แต่ตามนัยแห่งความจริง ย่อมบังถึงสภาพอันเดียวกันโดยแท้ ปัจจัยแห่งจิตต์ทั้ง ๒ ประการนี้ ได้รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นี้แหละคือลักษณะแห่งเอกัคคตาที่เกิดขึ้นจากสมาธิปริณาม โดยเหตุที่จิตต์ในตอนนี้ ได้ดำรงตั้งมั่นอยู่ในเอกัคคตา อันมีปัจจัยทั้ง ๒ คือความสงบสงัดแห่งโลกิยธรรม กับความเจริญวิวัฒน์แห่งโลกุตระธรรม ประชุม(หน้า ๑๕๗) รวมเป็นคำมูลอยู่ การผันแปรเปลี่ยนสภาพของจิตต์ดังว่านี้ ท่านจึงได้จัดไว้เป็น เอกัคคตาปริณาม

แต่ปริณามดังว่านี้แหละ จัดเป็นปริณามของจิตต์ภายหลังความดับสนิทแห่งปวงพฤติกรรม
หาเป็นปริณามของโลกียจิตต์ หรือบรรดาสิ่งซึ่งยังติดข้องอยู่ในโลกกียธรรมโดยตรงทีเดียวไม่
ฉะนั้นในตอนนี้ ความอยากรู้หรืออยากเห็นจึงเกิดขึ้นว่า ปริณามหรือความผันแปร ซึ่งเป็นกฎสำคัญ
แห่งโลกกียธรรม มีอยู่อย่างไรบ้าง เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความกระหายอยากรู้ในปัญหาข้อสงสัยเช่นว่า
นี้ ท่านปตัญชลิจึงได้แนะนำหลักแห่งปริณามทางโลกไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- เอเตนญฺเตนุทริเยชฺ ธรรม-ลกฺขณ-อวสฺถาปริ-ณามา วุยาขฺยตา (๑๓)

คำแปล :-- นปริณามที่ว่า ธรรมปริณาม, ลักษณะปริณาม และอวสฺถาปริณาม ในกุตินทรีย์
ทั้งหลายนั้น ก็ได้อธิบายไว้แล้ว ด้วย(ปริณาม) ดังว่านี้

คำอธิบาย :-- ตามความเห็นของท่านปตัญชลี สูตรที่แล้วมาข้อมอธิบายถึงปริณามธรรม ซึ่งมี
ประจำอยู่ในโลกแล้ว จึงไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวซ้ำไว้ในเนื้อสูตรนี้อีก นอกจากที่จะแสดงถึงหลัก
ปริณาม ๓ ประการ ที่โลกและโลกกียจะต้องดำเนินไปตาม แต่เนื่องจากหลักปริณามนั้น ๆ ยัง
ซับซ้อนอยู่ในเนื้อสูตรไม่กระจ่างพอถึงกับจะเห็นได้อย่างชัดเจน เหตุนี้ อาศัยหลักที่ชี้แจงไว้แล้ว
อย่างมั่ว ๆ ในเนื้อสูตรที่แล้ว ๆ มา เราพอจะพยายามหาความเข้าใจในหลักปริณาม ๒ ประการนี้ได้
ต่อไป

เนื่องจากปริณาม ๒ ประการที่ได้อธิบายมาแล้ว คือสมาธิปริณามกับเอกัคคตาปริณามนั้น
เป็นความผันแปรของจิตต์ ขณะเมื่อบรรดาพฤติกรรมทั้งหลายได้ดับไปแล้วอย่างสนิท จึงนับเป็น
ปริณามฝ่ายจิตต์อันตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าบรรดาพฤติกรรมทั้งหลาย เหตุนี้จึงไม่มีลักษณะใน
ทำนอง(หน้า๓๕๕)😊 เดียวกันกับปริณามธรรมของโลกหรือโลกกียะ ซึ่งอาศัยพฤติกรรมต่างๆ เป็น
เกณฑ์ดำเนิน

ฉะนั้น เพื่อจะเพิ่มความเข้าใจในเรื่องความผันแปร หรือปริณามของโลกแก่บรรดา
นักศึกษาขึ้นอีก ท่านปตัญชลีจึงได้แนะนำเรื่องปริณามนั้นไว้ในเนื้อสูตรว่า ปริณามฝ่ายโลกนั้นมี
อยู่ ๓ ประการ คือ ธรรมปริณาม ๑ ลักษณะปริณาม ๑ และอวสฺถาปริณาม ๑

ขออธิบายให้มีความหมายกระชับยิ่งขึ้นอีกสักเล็กน้อย โลกมีส่วนสำคัญอยู่ ๒ ส่วน คือ
วัตถุกับอินทรีย์ บรรดาสิ่งทั้งหลายที่ได้เกิดขึ้นบนพื้นพิภพนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยวัตถุ
โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นวัตถุที่ปราศจากอินทรีย์ หรือมิฉะนั้นก็เป็นสิ่งที่มีทั้งวัตถุโดยเฉพาะสำนวน
ปรัชญาฝ่ายบูรพทิศ นิยมใช้คำอีกคำหนึ่ง คือ คำว่าภูต ถ้าแปลตามตัวได้ความว่า “สิ่งที่เป็นแล้ว
มีแล้ว” เป็นต้น แต่ตามความหมายฝ่ายปรัชญา หมายถึงธาตุหยาบทั้ง ๕ ธาตุ ซึ่งจัดว่าเป็นต้นเค้า
แห่งบรรดาวัตถุทั้งหลาย ส่วนธาตุสุขุม ท่านหมายเอามาหาภูตหรือต้นมาตร มหาภูตหรือต้นมาตร
เหล่านี้ ได้แก่ที่มาแห่งภูต หรือธาตุ ตามความเห็นฝ่ายโยคะสายสาขายะและนยาย มหาภูตเหล่านี้
ไม่มีปริณามแม้แต่ประการใด ก็คงอยู่ในสภาพเดิม เมื่อมหาภูตเหล่านี้ เข้ามาผสมกันตามส่วนที่
สมควรแล้ว ก็เกิดภูตหรือธาตุหยาบขึ้น ที่ได้แก่ปถวี, อาโป, เตโช, วายุและอากาศ บรรดาสิ่ง

ทั้งหลายตั้งแต่ภูตลงมา ย่อมเปลี่ยนแปลงผันแปรไปตามกฎเกณฑ์แห่งปริณามธรรม สิ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๕ นั้น ได้แก่ โภคิยะ (ภาดิยะ) นี้แหละฝ่ายวัตถุอันเป็นส่วนหนึ่งของโลก และส่วนอีกส่วนหนึ่ง ก็คือ อินทรีย์ซึ่งถึงจะอาศัยภูตเป็นวัตถุประกอบก็จริง แต่ก็ยังต่างไปจากลักษณะแห่งวัตถุโดยเฉพาะเป็นอเนกนัยเช่นความรู้สึก ความ(หน้า๓๖๑)☺ สำแดงพฤติกรรมของจิตทำให้ปรากฏ เป็นต้น อย่างไรก็ดี เนื่องจากโลกก็คือภูตกับอินทรีย์นั่นเอง ความผันแปรหรือปริณามของโลก จึงได้แก่ปริณามแห่งภูตและอินทรีย์โดยตรง

เมื่อเป็นดังนั้น การสาวหาความเข้าใจในปริณามของโลก จึงหมายถึงความเข้าใจในปริณามของภูตและอินทรีย์ ว่าภูตและอินทรีย์นั้น ผันแปรไปเป็นอย่างไร แต่ก่อนที่จะหาความเข้าใจในปริณามของภูตกับอินทรีย์นั้น เราควรจะมีใจความเข้าใจในเรื่องปริณามให้ชัดเจนเสียก่อน

อันปริณามนั้นก็คือความผันแปรนั่นเอง ในตอนนี้แหละ มีข้อความที่น่าสงสัยสอดขึ้นมาว่า ก็ความผันแปรนั้นหมายความว่าอะไรเล่า ตอบว่า ความผันแปรนั้นก็คือความเปลี่ยนแปลงแห่งสิ่งหนึ่งให้เป็นอีกสิ่งหนึ่งขึ้น อุทาหรณ์มีอยู่ เช่น น้ำเมื่อถูกความร้อนเผา ก็เปลี่ยนไปเป็นไอน้ำ เด็กชายอ่อน ๆ เปลี่ยนเป็นชายหนุ่ม เป็นอาทิ นี้แหละคือปริณามหรือความผันแปร การอธิบายความผันแปรหรือปริณามเพียงเท่านี้ ยังไม่ชัดเจนพอถึงกับให้เราสามารถมองเห็นความลึกซึ้ง หรือกฎเกณฑ์แห่งปริณามนั้นได้ดึ้นัก ถ้าจะกล่าวโดยนัยอันสุขุมก็จะเห็นได้ว่า เมื่อน้ำเปลี่ยนแปลงหรือผันแปรไปเป็นไอน้ำนั้น หมายความว่าน้ำนั้นได้ผ่านปริณามธรรมมาแล้ว แต่ข้อประท้วงยังมีอยู่อีกว่า ก็ปริณามนั้นได้แก่อะไรแน่เล่า เมื่อได้พินิจพิเคราะห์ดูอย่างละเอียดลออแล้วก็จะปรากฏว่าการที่น้ำได้เปลี่ยนแปลงหรือผันแปรไปเป็นไอน้ำนั้น ย่อมบังถึงกฎที่ว่า คุณภาพของน้ำ ลักษณะของน้ำ และสภาพฐานของน้ำ ได้ถึงความเปลี่ยนแปลง หรือความผันแปรไปแล้วทั้งสิ้น สิ่งที่ได้เกิดขึ้นใหม่จากความ☺(หน้า๓๖๓) ผันแปรนั้น มีคุณภาพ ลักษณะและสภาพฐานแตกต่างไปจากฐานะเดิมของมัน ถ้าคุณภาพ ลักษณะและสภาพฐานของสิ่งใดจะยังคงตั้งมั่นอยู่ดังเดิมตราบใด ก็แปลว่า ความผันแปรของสิ่งนั้น ยังมิได้เกิดมีขึ้นแม้แต่ประการใด ฉะนั้นจึงยุติได้ที่เดี๋ยวนี้อันปริณามของสิ่งใด ๆ ก็ตามย่อมได้แก่ปริณามแห่งคุณภาพ แห่งลักษณะและแห่งสภาพฐานของสิ่งนั้น ๆ เป็นเกณฑ์เสมอไป

อนึ่ง เมื่อพินิจพิเคราะห์ให้ละเอียดลงไปอีกสักหน่อยก็จะปรากฏต่อไปว่า ความผันแปรแห่งคุณภาพ ลักษณะและสภาพฐานเหล่านี้ ย่อมมีการดำเนินไปตามลำดับขั้น กล่าวคือในขณะที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้น คุณภาพของสิ่งนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไปก่อนเสมอ ตัวอย่างเช่น น้ำมีคุณภาพคือความเย็น เมื่อเราต้องการจะเปลี่ยนให้เป็นไอน้ำ เราจะต้องทำให้อุณหภูมิของน้ำนั้นสูงขึ้นกว่าระดับเดิมของมัน นั่นก็คือเราต้องการเปลี่ยนคุณภาพของน้ำเสียก่อนนั่นเอง เมื่อคุณภาพได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วเช่นนั้นในลำดับต่อไป ลักษณะของน้ำคือความเหลว ก็จะค่อย ๆ เปลี่ยนไปตามอีก จนกระทั่งความเหลวของน้ำหายไปทั้งสิ้นแล้ว และไอน้ำก็เกิดขึ้นแทน เมื่อลักษณะที่ว่าความเหลวได้เปลี่ยนแปลงไป และสภาพฐานในฐานะเป็นไอน้ำ ก็

กลับเกิดมีขึ้นแทน อุทาหรณ์ดังว่านี้ ย่อมเป็นแนวทางแสดงลำดับขั้นแห่งบรรดาปริณามทั้งหลาย
คือว่าในลำดับที่ ๑ ต้องผันแปรไปจากคุณภาพเดิม ในลำดับที่ ๒ ต้องผันแปรไปจากลักษณะเดิม
และในลำดับที่ ๓ ต้องผันแปรไปจากสภาพฐานเดิม แล้วถือเอาสภาพฐานใหม่ เมื่อได้ถือเอาสภาพ
ฐานใหม่แล้ว ชื่อเดิมก็เปลี่ยนไปตามทันทีและเราตั้งชื่อใหม่ให้แก่สิ่งที่ผันแปรขึ้นมาใหม่นั้น เช่น
ไอที่ผันแปรมาจากน้ำ เราตั้งชื่อให้เป็นไอน้ำ ไม่นิยมใช้คำเดิม คือน้ำอีก

คุณภาพของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามคำบัญญัติฝ่ายบูรพทิศ(หน้า๓๖๕)☎คือ ธรรม ฉะนั้น
ความผันแปรของคุณภาพในลำดับที่ ๑ จึงมีชื่อจำกัดได้ว่า ธรรมปริณาม

ส่วนความผันแปรของลักษณะในลำดับที่ ๒ คือ ลักษณะปริณาม

และในลำดับที่ ๓ อันเป็นขั้นสุดท้ายแห่งบรรดาปริณาม สภาพฐานก็ได้ผันแปรไปตาม คำ
ว่าสภาพฐาน ถ้าจะกล่าวตามคำเฉพาะฝ่ายปรัชญาบูรพทิศแล้ว ก็ได้แก่ อวิสธา หมายถึงฐานซึ่งสิ่ง
ใดสิ่งหนึ่งตั้งมั่นอยู่ ฉะนั้นความผันแปรของสภาพฐาน จึงมีชื่อจำกัดได้ว่า อวิสธาปริณาม ฉะนั้น

การที่ท่านปตัญชลี มิได้กล่าวถึงปริณามฝ่ายโลกียธรรมไว้อย่างแจ่มแจ้งนั้น ก็เพราะมีเหตุ
อยู่ว่าหลักสำคัญแห่งโลกียปริณาม ย่อมดำเนินไปตามหลักของปริณามตามที่จิตต์ได้ผ่านมาในการ
เข้าถึงโลกุตตร กล่าวคือการที่จิตต์ที่จะดำรงตั้งมั่นอยู่ในโลกุตตรได้นั้น เพราะจิตต์ได้ผ่านลำดับขั้น
แห่งปริณามมาแล้วทั้ง ๓ ขั้น ขั้นแรกขณะเมื่อจิตต์ยังถูกเหนี่ยวรั้งอยู่ในพหุติการทั้งหลายดับลงไป
อย่างสิ้นเชิง ในการดำเนินเช่นนี้ ท่านโยคีจะต้องเปลี่ยนกระแสของพหุติการนั้น ๆ ให้ดำเนินไป
ในทางโลกุตตร (เทียบกับสูตร ๓๔ บทที่ ๑) เป็นลำดับแรก นี่ท่านกระทำได้ด้วยอาศัยของค
ภายนอก ๕ คือ ยม, นิยม, อาสนะ, ปาณายม, และปรัตยาหารเป็นเครื่องนำ เมื่อพหุติการ
ทั้งหลายได้เริ่มเปลี่ยนระแแสจากโลกียคติไปในทางโลกุตตรคติแล้ว ก็เป็นอันว่าคุณภาพของจิตต์
คือความคงอยู่ในพหุติการ(หน้า๓๖๗)☎ที่ดำเนินไปในทางโลกียะ ก็เริ่มกลับผันแปรไป
ในทางโลกุตตรต่อไปอีก จรกระทั่งบรรดาพหุติการทั้งหลายจะดับลงอย่างสิ้นเชิง และจิตต์จะ
บรรลู่ถึงภาวะใหม่คือนิโรธต่อไป หรืออีกนัยหนึ่ง จิตต์ได้ผันแปรไปจากธรรมหรือคุณภาพเดิม
คือ ความคงอยู่ในพหุติการและกลับมาถือเอาคุณภาพใหม่ คือความปราศจากพหุติการซึ่งได้แก่
นิโรธ ปริณามของจิตต์ในขั้นนี้ท่านได้บัญญัติไว้ว่านิโรธปริณาม นิโรธปริณามจึงเป็นเสมือนอย่าง
ธรรมปริณามของจิตต์ คือว่าจิตต์ได้ผันแปรไปจากธรรมหรือคุณภาพดังว่านี้จึงได้แก่ธรรมปริณาม
หรือปริณามขั้นแรกของจิตต์ฉะนั้น

ขั้นต่อมาเมื่อจิตต์ได้แปรจากคุณภาพเดิมมาแล้วคือได้เข้าถึงนิโรธแล้ว ก็เป็นอันว่า
ลักษณะของจิตต์เดิมคือโลกียจิตต์จะคงอยู่ไม่ได้ต่อไป เพราะจิตต์ได้แปรมาจากโลกียะแล้วอย่าง
สมบูรณ์ จิตต์ในตอนนี้อาจได้ใกล้เข้ามายังประตูแห่งโลกุตตรซึ่งได้แก่สมาธิ คือว่าจิตต์ในตอนนี
ดำรงคงอยู่ในสมาธินั่นเอง คือเป็นลักษณะจิตต์ที่ได้เข้าถึงนิโรธแห่งพหุติการ แล้วและตั้งมั่นอยู่ที่
ทางเข้าแห่งโลกุตตร โดยอาศัยสังขมเป็นเครื่องดำเนิน จิตต์ในขั้นนี้หาเป็นโลกียจิตต์แม้แต่ประการ

ใดไม่ จึงนับว่าเป็นโลกุตตรจิตต์อันมีสมาธิเป็นฐานดำรง ความผันแปรแห่งลักษณะเดิมของจิตต์
ในลำดับนี้ ท่านได้บัญญัติศัพท์ไว้ว่าสมาธิปริณาม สมาธิปริณามจึงเป็นเสมือนอย่างลักษณะ
ปริณามของจิตต์อีกประการหนึ่งด้วย ทั้งนี้ก็เพราะขั้นสมาธินี้แหละเป็นขั้นที่จิตต์ละทิ้งลักษณะ
เดิมคือบรรดาโลกียธรรมเสีย ถือเอาลักษณะใหม่คือโลกุตตรธรรมจะนี้

เมื่อจิตต์ได้ผันแปรไปจากลักษณะเดิม กลับมาถือเอาลักษณะใหม่คือโลกุตตร
ธรรมดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่า ณ บัดนั้นจิตต์ดำรงตั้งมั่นอยู่ในโลกุตตรธรรมดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่า ณ
บัดนั้นจิตต์ดำรงตั้งมั่นอยู่ในโลกุตตรโดยอาศัยเอกกคคาปริณามเป็นทางเข้า ความดำเนินเช่นนี้ย่อม
ไม่อาศัยมรรคใดเป็นเครื่องนำ(หน้า๓๖๕) เพราะดำเนินไปด้วยสันสการคือเอกกคคา ที่มีมา
แล้วแต่การบำเพ็ญก่อน ๆ สภาพฐานของจิตต์ในขั้นนี้ย่อมดำรงอยู่ในโลกุตตร เสมือนอย่าง
ธรรมชาติโดยไม่ต้องพึ่งแก่สิ่งใดเลย ความผันแปรของจิตต์ในลำดับนี้จึงบังถึงความผันแปรของ
สภาพฐานโดยตรงทีเดียว แต่ศัพท์ที่ท่านได้บัญญัติไว้สำหรับปริณามดังว่านี้คือเอกกคคาปริณาม
ฉะนั้นเมื่อรวมความเอกกคคาปริณาม จึงได้แก่อวัสภาพริณามของจิตต์นั่นเอง

เนื่องจากหลักปริณามทั่ว ๆ ไปซับซ้อนอยู่ในลำดับขั้นแห่งปริณามของจิตต์
ท่านปตัญชลี จึงมิได้กล่าวซ้ำไว้อีกโดยหวังว่านักศึกษาจะค้นหาและเข้าใจได้เอง ด้วยอาศัยปัญญา
วิจารณ์ของจนเป็นเครื่องชี้ทาง

อาศัหลักปริณามที่แล้วมานั้นพอที่จะเห็นได้ว่า ปริณามเริ่มขึ้นโดยเปลี่ยนคุณภาพ
หรือธรรมให้แปรไปเป็นอีกประการหนึ่งขึ้น แล้วและสิ้นสุดลงโดยบังคาลให้เกิดธรรมใหม่ขึ้น
แทน เช่นดังตัวอย่างที่ได้แสดงมาแล้ว คือ น้ำกับไอน้ำ เมื่อปริณามในน้ำได้เริ่มปรากฏขึ้น ธรรม
ของน้ำก็เริ่มผันแปรไป แต่ว่าเมื่อปริณามนั้นได้สำเร็จรูปลง สิ่งที่ได้เกิดขึ้นใหม่คือไอน้ำ ก็ย่อม
ถือเอาธรรมซึ่งแตกต่างไปจากธรรมประเภทก่อน ดังนั้นจุดสำคัญของหลักปริณามจึงมีอยู่ว่า การ
เปลี่ยนธรรมเก่าให้ผันแปรไปเป็นธรรมใหม่เท่านั้น

แต่ตอนนี้อาจมีช่องทางให้มีกระทู้ถามได้ว่า ธรรมกับสิ่งที่ทรงไว้ซึ่งธรรม ซึ่งเรา
อาจกล่าวได้ว่าธรรมมีต่างกันอย่างไร? หรืออีกนัยหนึ่ง เมื่อธรรมเก่าได้ผันแปรไปจากสภาพเดิมแล้ว
ความผันแปรนั้นจะสามารถแผ่อานุภาพออกไปครอบงำธรรมมิได้หรือไม่ เช่นน้ำกับธรรมของน้ำ
น้ำได้แก่วัตถุชนิดหนึ่ง ส่วนธรรมของน้ำได้แก่คุณภาพอันมีความเย็นความเหลวเป็นอาทิ เมื่อ
คุณภาพเหล่านี้ผันแปรไปจากสภาพเดิมแล้ว น้ำซึ่งเป็นเจ้าของคุณภาพหรือธรรมมี จะผันแปรไป
เพียงไร? นี่แหละคือปัญหาส่วนคำตอบแห่งปัญหานี้(หน้า๓๖๑) เราจะเข้าใจได้อย่างดีก็ต่อเมื่อ
เรารู้จักลักษณะแห่งธรรมมิได้อย่างถ่องแท้แล้วว่า ธรรมกับธรรมมีสัมพันธกันอยู่อย่างไร เหตุฉะนั้น
ท่านปตัญชลีจึงได้แนะนำลักษณะแห่งธรรมไว้ในเรื่องสูตร ดังต่อไปนี้คือ:-

สูตร :- สานต-อุทิส-อวูปเทศุชฺชรมานุปาตีธรรมิ(๑๔)

คำแปล :-- ธรรมมี คือสิ่งที่ดำเนินไปตามธรรม ซึ่งได้ระงับลงแล้ว เกิดขึ้นแล้ว และไม่ถูกจำกัดอยู่

คำอธิบาย :-- ธรรมมีก็คือสิ่งที่มีธรรม หรือสิ่งที่ทรงไว้ซึ่งธรรมฉะนั้น ถ้าขาดธรรมเสียก็แปลว่าความเป็นอยู่ของธรรมก็ย่อมขาดหรือดับลงไปตาม อุปมาเช่นเศรษฐีกับทรัพย์ เศรษฐีก็คือผู้มีเศรษฐะหรือทรัพย์ ถ้าเขาขาดทรัพย์ ความเป็นอยู่ในฐานะเป็นเศรษฐีของเขาก็ต้องขาดลงไปทันที ฉะนั้นใครก็ตามที่ ความผันแปรหรือความคงอยู่ของธรรมมี จึงอาศัยธรรมเป็นเกณฑ์เสมอ แต่ว่าธรรมชนิดไหน ธรรมมีเป็นเจ้าของโดยแท้ การที่ความสงสัยเช่นนี้แทรกขึ้นมาได้นั้น ก็เนื่องจากเราเห็นอยู่เสมอว่า ธรรมกำลังผันแปรไปอยู่เสมอ ดังความผันแปรในระหว่างน้ำกับไอน้ำ ก่อนที่น้ำจะผันแปรไปเป็นไอน้ำนั้น คุณภาพย่อมเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ ขณะที่ ๑ อุณหภูมิร้อนขึ้นแต่น้อยขนาดก็ได้ขยายตัวออกแต่น้อย ขณะต่อไปร้อนจัดขึ้นและขยายตัวออกมากกว่าก่อน ดังนั้นเป็นอาทิ ข้อน่าสงสัยจึงมีอยู่ว่า เมื่อคุณภาพกำลังเปลี่ยนแปลงผันแปรไปอยู่ทุก ๆ ขณะ ธรรมมีจะเกิดขึ้นขณะไหนเล่า เพื่อจะขจัดเสียซึ่งแง่สงสัยดังกล่าวนี้ ขอให้พลิกไปดูเนื้อสูตรนี้อีก กล่าวคือ ธรรมซึ่งธรรมมีเป็นเจ้าของนั้น มีลักษณะอยู่ ๓ ประการ ขณะใดลักษณะ ๓ ประการนี้ได้เกิดขึ้นแล้วในธรรมมี ก็เป็นอันว่าธรรมมีได้ปรากฏตัวขึ้นแล้วในขณะนั้น ฉะนั้น เพื่อจะหาความเข้าใจในเรื่องธรรมมี เราจะได้พิจารณาพิณิจพิเคราะห์ซึ่งลักษณะ ๓ ประการนี้ต่อไป

ลักษณะที่ ๑ ธรรมที่ระงับแล้ว หมายความว่าก่อนที่ธรรมใหม่จะเกิดปรากฏขึ้นนั้น ธรรมเก่าจำเป็นที่จะต้องระงับ(หน้า๓๗๓)ลงเสียก่อน ธรรมใหม่จึงจะปรากฏขึ้นได้เต็มที่ ดังว่าก่อนที่ไอน้ำจะเกิด ความเย็นความเหลว จะต้องระงับเสียก่อน ฉะนั้น ธรรมของธรรมมีจึงจำเป็นที่จะต้องเป็นธรรมชนิดที่ได้เกิดขึ้น หรือผันแปรมาจาก ความระงับ แห่งธรรมอีกชนิดหนึ่งก่อน

เมื่อธรรมเก่าได้ระงับลงแล้วอย่างสนิท ก็เป็นอันว่า ในขั้นต่อไปธรรมใหม่จะเกิดขึ้นแทน เหตุนี้ท่านจึงได้บัญญัติลักษณะที่ ๒ แห่งธรรมของธรรมมีไว้ว่า ธรรมนั้นจำเป็นที่จะต้องเป็นธรรมชนิดที่ได้เกิดขึ้นแล้ว หลังจากความระงับลงแห่งธรรมเก่า

และลักษณะสำคัญอีกลักษณะหนึ่งมีอยู่ว่า เมื่อธรรมใหม่เกิดขึ้นแล้ว ธรรมนั้นจำเป็นที่จะต้องเป็นธรรมทั่วไป หากเป็นธรรมเฉพาะส่วนไม่ เช่นเมื่อไอน้ำได้เกิดขึ้นแล้ว คุณภาพของไอน้ำจะต้องเป็นคุณภาพซึ่งมีอยู่ในไอน้ำโดยทั่วไป ครอบคลุมที่ความผันแปรยังมีได้บรรลุถึงความสำเร็จ ครอบงำนั้นธรรมมียังไม่เกิดขึ้นโดยแท้ คือว่าการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งจะตั้งอยู่ในฐานะเป็นมีได้นั้น ย่อมจำเป็นอย่างยิ่งที่สิ่งนั้นจะต้องประกอบไปด้วยสามานยธรรมบางอย่าง มิฉะนั้นแล้วก็หมายความว่า สิ่งนั้นยังคงตกอยู่ในระหว่างความผันแปรเท่านั้นเอง เช่นตัวอย่างเราทำโต๊ะด้วยไม้ แต่ครอบงำที่โต๊ะนั้นยังไม่ได้ทำขึ้นจนสำเร็จ ครอบงำนั้นเราไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่าสิ่งนั้นคือโต๊ะ ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งนั้นยังมิได้เข้าถึงลักษณะสามัญหรือสามานยธรรมของโต๊ะทั่ว ๆ ไป นั่นคือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า สิ่งนั้นยังไม่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นธรรมมี ที่ว่าโต๊ะฉันทันนั้น เหตุนี้ท่านจึงได้บัญญัติเงื่อนไขแห่งความเป็นธรรมมีไว้ข้อหนึ่งว่า ธรรมมีจะต้องประกอบด้วยธรรมซึ่ง ไม่ถูกจำกัดอยู่ ด้วยเฉพาะส่วน

ข้อความดังกล่าวมานี้ ทำให้เราตกอยู่ในฐานแห่งความสงสัยอีก ทั้งนี้ก็เพราะดังได้กล่าวมาแล้ว ปริณามจะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยปริณามรวมทั้ง ๓ ชั้น คือ ธรรมปริณาม ลักษณะปริณาม และอวิสภาพริณาม ถ้าหากธรรมมีคือสิ่งที่(หน้า๑๗๕) ☎ ประกอบขึ้นด้วยธรรม เพียงเท่านั้นแล้ว ไชว์ ก็เป็นอันว่า ปริณามเพียงชั้นธรรม ก็พอจะทำให้ธรรมมีใด ๆ ผันแปรไปเป็นธรรมมีใหม่ได้ โดยแท้ เมื่อเป็นดังนี้ก็แปลว่าหลักปริณามที่ท่านได้แสดงมาแล้วก่อน ก็จะกลับกลายเป็นหลักที่ไม่ถูกต้องไปหมด เพื่อจะขจัดเสียซึ่งความสงสัยเช่นว่านี้ ท่านปัทมชลิจึงได้ชี้แจงเหตุแห่งปริณามไว้ในบทสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- กุรमानุยุตฺว ปณิณามานุเขตฺ เหตุ (๑๕)

คำแปล :-- เหตุในปริณามอีกประการหนึ่ง คือความเป็นลำดับขั้นต่อ ๆ ไป

คำอธิบาย :-- ถึงแม้ว่าธรรมจะได้แก่สิ่งที่ทรงธรรมมีหนึ่งไปเป็นธรรมมีอีกประการหนึ่งขึ้นนั้น จะได้อาศัยเพียงธรรมปริณามแต่อย่างเดียวก็น่าไม่ กล่าวคือการละทิ้งธรรมเก่าและการเข้าถึงธรรมใหม่ นี่แหละคือจุดเริ่มต้นและจุดปลายของปริณามโดยทั่ว ๆ ไป แต่ว่าการดำเนินของปริณามนั้น ๆ จะต้องอาศัยลำดับขั้นทั้ง ๓ ชั้น จึงจะบรรลุถึงจุดประสงค์โดยสมบูรณ์ได้ ดังว่าผู้ที่มีจุดประสงค์ จะจากสถานีหัวลำโพงไปยังอยุธยา จำต้องผ่านสถานีหลายสถานีก่อนจึงจะบรรลุถึงที่มุ่งหมายของตน ฉะนั้นก็คิด เมื่อธรรมมีได้ผ่านธรรมปริณาม ลักษณะปริณามและอวิสภาพริณาม ตามลำดับขั้นมาแล้ว ธรรมมีเก่าจะดับลงไปและธรรมมีใหม่จะเกิดมีขึ้นแทน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ทีเดียวว่า เหตุแห่งปริณามไม่อาศัยธรรมเป็นเกณฑ์ หากแต่ต้องอาศัยความผันแปรตามลำดับขั้นเป็นทางดำเนินดังนี้

นี่แหละคือหลักแห่งปริณาม ซึ่งบรรดาโลกิยธรรมจำเป็นที่จักต้องดำเนินตาม แต่บัดนี้เมื่อท่านโยคีได้มีความซาบซึ้งในหลักปริณามดังนี้แล้ว และทั้งสามารถตั้งสังขมในปริณามได้แล้ว ท่านจะได้รับผลเป็นอย่างไรบ้าง ท่านปัทมชลิ ได้กล่าวไว้ในเนื้อสูตรดังต่อไปนี้ คือ (หน้า๑๗๗) ☎

สูตร :-- ปริณามตรยสัขมาตุ อตีต-อนาคต-ชญานม (๑๖)

คำแปล :-- จากสังขมในปริณาม ๓ (ย่อมได้รับ) ความรู้ในอดีตและอนาคต

คำอธิบาย :-- การที่เราไม่สามารถมองเป็นอดีตและอนาคตได้นั้น ก็เพราะปัจจุบันกำบังสายตาของเราไว้ ปัจจุบันได้ผันแปรมาจากอดีตแล้วอย่างไร และจักผันแปรไปในอนาคตเป็นอย่างไร เราไม่สามารถที่จะรู้ได้อย่างประจักษ์แจ้งนอกจากที่จะคาดคะเนเอาเท่านั้น แต่ว่าถ้าผู้ใดสามารถตั้งสังขมในปริณามทั้ง ๓ ชั้นได้ ความผันแปรทั้งในสมัยอดีตและอนาคตจะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ผู้นั้นทันที เพราะว่า ปัจจุบันก็คือความผันแปรมาจากอดีต และอนาคตก็คือความผันแปรไปแห่งปัจจุบัน ฉะนั้นท่านผู้ใดเมื่อปริณามประจักษ์แจ้งขึ้นแล้ว สิ่งใดได้ผันแปรมาจากอดีตอย่างไร ท่านจะรู้ได้ทันทีเป็นอย่างดีโดยไม่มีสิ่งใด ๆ กำบังสายตาไว้ นั่นคือท่านมี อดีตศัญญาณ ในสิ่งนั้น ใช่แต่นั้น สิ่งนั้นจักผันแปรไปในสมัยอนาคตเป็นอย่างไร ก็จักปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่โยคจักษุของ

ท่านอีกด้วยเหมือนกัน นั่นคือแสดงว่าท่านประกอบไปด้วยอนาคตสัญญาด้วย เหตุนี้ความสามารถในการตั้งสังขมไว้ในปริณาม จึงเป็นการอำนวยการความรู้ในเรื่องอดีตและอนาคตทั้ง ๒ อย่าง ส่วนความรู้ในปัจจุบันนั้นนับว่าเป็นสิ่งที่ปรากฏชัดอยู่แก่มังสัจจกษุของท่านโยคีอยู่แล้ว จึงเป็นอันไม่ต้องอาศัยอำนาจโยคจักรุแม้แต่ประการใดอีก

บัดนี้จะกล่าวถึงอำนาจแห่งการตั้งสังขมในฐานะต่าง ๆ ถึงแม้ว่าท่านโยคีจะฝึกหัดสังขมเพื่อเป็นอุปกรณ์ในการก้าวขึ้นไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตตรธรรมก็จริง แต่อำนาจแห่งการตั้งสังขมได้นั้นย่อมเป็นการอำนวยการสมรรถภาพหรืออิทธิบาทอย่างใหญ่หลวงให้แก่โยคีด้วย ฉะนั้นถ้าท่านโยคีสามารถนำสังขมมาตั้งในที่ต่าง ๆ ซึ่งยังคงอยู่ภายในขอบเขตแห่ง(หน้า๓๗๕) โลกียะได้ ก็แปลว่าสมรรถภาพเหนือโลกียะนั้น ๆ ที่เรากล่าวกันโดยทั่ว ๆ ไปว่า อิทธิบาท ก็จักปรากฏประจักษ์ขึ้นทันที ถึงแม้ว่าอิทธิบาทเหล่านี้ล้วนแล้วแต่จะเป็นเครื่องขัดขวางในการก้าวหน้าไปสู่โลกุตตรธรรมก็จริง แต่เนื่องจากสิ่งนี้เป็นผลแห่งการบำเพ็ญโยคะ ท่านปตัญชิ จึงได้แนะนำอิทธิบาทเหล่านี้ไว้เพื่อเป็นการเพิ่มเติมความรู้ของบรรดานักศึกษา และทั้งเตือนท่านผู้บำเพ็ญโยคะทั้งหลายไม่ให้หลงติดอยู่ในอิทธิบาทนั้น อันคาบที่เรามิไว้สำหรับประหารศัตรูยังอาจกลับเป็นศาสตราหามิตรได้ ถ้าหากความลุ่มหลงฟานเฟือนเข้ามาครอบงำจิตใจของเราไว้ไม่ให้เราตรัสตรีนึกเห็นว่าคนไหนเป็นศัตรู คนไหนเป็นมิตร ในทำนองเดียวกันนี้ สังขมซึ่งท่านโยคีควรจะใช้ในการจัดเสียดซึ่งบรรดาโลกียธรรม ก็สามารถบั่นรอนความก้าวหน้าในทางโลกุตตรธรรมเสียได้ ถ้าหากโยคินำสังขมนั้นมาตั้งขึ้นในเรื่องโลกียะ ถึงแม้ว่าสังขมนั้น ๆ จะแสดงผลอย่างใหญ่หลวง โดยบันดาลให้เกิดอิทธิบาทต่าง ๆ ขึ้นก็จริง แต่ความก้าวหน้าในทางโลกุตตรจะหยุดชะงักลงทันที เหตุนี้สำหรับผู้ที่มีความมุ่งหมายผลแต่อย่างเดียว คือความข้ามพ้นไปจากการผูกมัดแห่งโลกียะ จึงไม่ควรเอาใจใส่พะว้าพะวงหลงติดอยู่ในเรื่องอิทธิบาทแม้แต่น้อยเป็นการคิยัง

อย่างไรก็ดี เพื่อเป็นการสร้างสรรค์ความรอบรู้ในเรื่องโยคะให้สมบูรณ์ขึ้นโดยประการทั้งปวง ท่านปตัญชิ จึงได้แนะนำภูมิต่าง ๆ แห่งการตั้งสังขม อันเป็นไปในทางโลกียะ พร้อมทั้งอิทธิบาทเท่าที่สังขมนั้น ๆ จะสามารถอำนวยการให้ได้ไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้

จะกล่าวถึงผลแห่งการตั้งสังขมในความแตกต่างกันระหว่างถ้อยคำ เนื้อความกับปัจจัย คือ

สูตร :- ศพุทธารถปรคยขานามุติเรตราชยาสาตุสุงกระ ตตฺปรวิภาคสิยมาตุ สรวภูต
รุตชญาณมฺ (๑๗) (หน้า๓๘๑)

คำแปล :- จากการโอนโยคย้ายของศัพท์ (ถ้อยคำ) อรรถ (เนื้อความ) และปัจจัย (ความรู้) ให้เข้ากันและกัน เกิดสังขมคือการระคนขึ้น จากสังขมในความแตกต่างกันแห่งศัพท์ อรรถ และปัจจัยนั้น ๆ เกิดความรู้ในเสียงแห่งสรรพภูตทั้งหลาย

คำอธิบาย :- ขณะที่เราพูดจาสนทนากัน เราย่อมมีความเข้าใจในคำพูดหรือเรื่องที่เรากำลังพูดจาสนทนากันอยู่ ทั้งนี้ก็เพราะผู้ที่ร่วมอยู่ในการสนทนานั้นมีความเข้าใจในภาษานั้นเข้ามาร่วม

อยู่ ถ้าหากมีคนใดคนหนึ่ง ผู้ซึ่งไม่รู้จักภาษานั้นเข้ามาร่วมอยู่ในวงการสนทนาด้วย เขาจะหาความเข้าใจในเรื่องนั้นมิได้เป็นอันขาด ถึงแม้ว่าเขากำลังได้ยินคำพูดอย่างเดียวกันก็จริงอยู่ แต่เนื่องจากเขาไม่รู้จักความหมายแห่งคำพูดนั้น ๆ เขาจึงไม่สามารถที่จะหาความเข้าใจในคำสนทนานั้นได้ อาศัยอุทาหรณ์เป็นเครื่องชี้ทาง เราพอจะเห็นได้ว่า ถ้อยคำ เนื้อความและความเข้าใจ ๓ อันรวมกันสามารถบันดาลให้เกิดความรู้ในภาษาทุก ๆ ภาษาได้ ผู้ใดขาดเงื่อนไข ๓ ประการนี้เสีย เขาผู้นั้นแหละคือหลักธรรมดาที่เราทุก ๆ คนดำเนินตามอยู่ แต่ว่าถ้าเราพิจารณาหลักคุณอย่างละเอียดละออแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความรู้ของเราไม่เกิดขึ้นเพราะถ้อยคำ เนื้อความและความเข้าใจโดยตรงทีเดียว หลักการซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความรู้ขึ้นนั้น ได้แก่การระคนแห่งเงื่อนไข ๓ ข้อนี้อย่างมากมาย ถึงกับเราไม่สามารถที่จะแยกเงื่อนไขให้ออกเป็นสาย ๆ ได้ กล่าวคือ สมมุติว่าเราไม่รู้จักภาษาสันสกฤต ฉะนั้นเมื่อเราได้ยินคน ๒ คนกำลังพูดสันสกฤตกันอยู่ เราก็อ้างไม่รู้เรื่อง เหตุไฉนเราจึงฟังไม่รู้เรื่องเล่า ปัญหาที่เราจะต้องพิจารณาดูให้ละเอียดละออสักหน่อยจึงจะเข้าใจได้ เราไม่รู้จักภาษาสันสกฤต กำลังได้ยินคำพูดดังที่คน ๒ คนกำลังพูดกันอยู่ พวกเขาเข้าใจคำพูดนั้นได้อย่างดี ส่วนเราไม่สามารถจะหาความเข้าใจในคำพูดนั้นได้แม้แต่น้อยหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเราไม่รู้จักความหมายซึ่งมีอยู่ในถ้อยคำเหล่านั้น(หน้า๓๘๓) ❀ จึงไม่สามารถจะหาความเข้าใจได้ ถึงกำลังได้ยินถ้อยคำเหล่านั้นอยู่ก็จริง ในที่นี้ข้อที่น่าสังเกตมีอยู่ว่า ความจริงถ้อยคำกับเนื้อความหาเป็นสิ่งเดียวกันไม่ แต่ว่าสำหรับเราถ้อยคำกับเนื้อความกลับระคนเป็นอย่างเดียวกันไปถึงกับทำให้เราไม่สามารถที่จะแยกความหมายออกจากถ้อยคำนั้นได้ทั้งหมด ฉะนั้นถ้าเราไม่รู้จักถ้อยคำ เราก็อ้างไม่รู้จักความหมายได้ และถ้าเราไม่รู้จักความหมาย ก็แปลว่าเราไม่รู้จักคำ ทั้งนี้เนื่องจากเรายังไม่คุ้นเคยกับถ้อยคำฝ่ายสันสกฤต เราจึงหาความหมายจากถ้อยคำนั้นๆมิได้อันหนึ่ง เนื่องจากเราไม่รู้จักความหมาย ความเข้าใจก็เป็นอันมิได้และทั้งหาความรู้ในภาษานั้นมิได้ด้วย เหตุการณ์ดังนี้แหละย่อมส่อให้เห็นว่าถ้อยคำเนื้อความกับความเข้าใจ เมื่อระคนปนกันเข้าแล้วย่อมทำให้เกิดความรู้อย่างธรรมชาติขึ้น เนื่องจากเราถูกรอบงำอยู่ด้วยการระคนเช่นนี้ เราจึงไม่สามารถที่จะรู้จักภาษาของคนอื่น ๆ ที่เรายังไม่คุ้นเคยได้ เราจึงต้องตกเป็นทาสแห่งการระคนแห่งเงื่อนไขทั้ง ๓ ข้อ ตอนไหนได้แก่ถ้อยคำ ตอนไหนได้แก่เนื้อความ และตอนไหนได้แก่ความเข้าใจ เราไม่สามารถที่จะแยกแยะออกจากกันได้ เหตุฉนั้นเราจึงต้องตกเป็นทาสแห่งเงื่อนไขทั้ง ๓ ประการนี้

แต่ทว่าสำหรับท่านผู้เป็นโยคี ผู้ซึ่งสามารถนำสังขมมาตั้งลงตรงเส้นความแตกต่างกันระหว่างเงื่อนไขทั้ง ๓ ข้อนี้ได้ ท่านผู้นั้นย่อมจะเกิดมีความรู้ความเข้าใจในภาษาของสรรพสัตว์ทั้งหลายได้ ไม่เฉพาะแต่มนุษย์ แม้ความรู้ความเข้าใจในเสียงของสัตว์ ก็ยังนับว่าไม่เป็นการสุควิสัยสำหรับท่านผู้นั้นด้วย ตรงไหนเป็นขอบเขตแห่งถ้อยคำ ตรงไหนเป็นขอบเขตแห่งเนื้อความ และตรงไหนเป็นขอบเขตแห่งความเข้าใจ ท่านรู้และเข้าใจหลักนั้นได้เป็นอย่างดี ฉะนั้นถึงภาษาหรือเสียงที่ท่านยังมิเคยได้ยินมิเคยได้ฟังมา ก็จะกลับเป็นที่เข้าใจได้โดยฉับพลัน

ทั้งนี้เพราะเนื่องจากท่านนำสังขมมาตั้งลงตรงเส้นแห่งความแตกต่างกัน ไมโอนหรือโยกย้ายเงื่อนไข (หน้า๓๘๕) ๒ ไซทั้ง ๓ ประการนี้มาระคนปนกันให้สับสน จึงสามารถเข้าถึงเขตแห่งเนื้อความ และความเข้าใจได้สะดวก โดยไม่พัวพันอาศัยถ้อยคำเป็นเครื่องนำแม่แต่ประการใด ภาษาของนัก ภาษาของสัตว์อื่น ๆ และภาษาแห่งชนชาติต่าง ๆ ย่อมเปิดเนื้อความและความเข้าใจให้แก่ท่านผู้เป็น โยคี โดยไม่ถูกปกปิดด้วยอำนาจถ้อยคำหรืออำนาจเสียงดังที่เป็นอยู่ในโลกแห่งปุถุชน นี้แหละเป็น เหตุที่ทำให้โยคีสามารถหาความเข้าใจในภาษาทุกภาษาได้ โดยไม่มีสิ่งใดเป็นเครื่องจำกัดขวาง บัดนี้จะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดขึ้นจากการนำสังขมมาตั้งที่สันสการ (สังขาร) ดังที่ ท่านปตัญชลีได้ชี้ไว้ในเนื้อสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- สัสการสาทุกุณณต ปุรวชาตชฎานม (๑๘)

คำแปล :- จากการประจักษ์ชัดแห่งสันสการ (สังขาร) ย่อมเกิดความรู้ในชาติที่แล้ว ๆ มา

คำอธิบาย :- ท่านโยคีผู้ใดสามารถนำสังขมมาตั้งที่สันสการได้แล้ว สันดานแห่งสันสการที่ สืบเนื่องลงมาแต่ชาติก่อน ๆ ก็จะประจักษ์ชัดขึ้นแก่ท่านโยคีผู้นั้นทันที เมื่อสันสการได้ประจักษ์ชัด ขึ้นแล้วอย่างสุกใส ก็แปลว่าความเป็นมาแห่งชาติที่แล้ว ๆ มานั้น ก็จะปรากฏขึ้นมาทันที ทั้งนี้ก็ เพราะเนื่องจาก สันสการ ทั้งหลายก็คือกระแสแห่งกรรมในสมัยอดีต ซึ่งเป็นอุปกรรมปรุงแต่งชีวิต ปัจจุบัน เช่นเมื่อเราขับรถจักรยานอยู่ รถจะเดินไปตามการขับของเรา ถึงแม้เมื่อเราหยุดขับลง ชั่วขณะ แต่รถนั้นก็ยังสามารถเดินไปได้อีกถึงไม่มากก็น้อย การเดินของรถเช่นนี้ คือเป็นผลหรือ กระแสการขับที่ได้กระทำมาแล้วเมื่อตะกี้ นี้ ถึงการกระทำคือการขับจะได้หยุดลงก็จริง แต่ผลแห่ง การกระทำนั้น ยังสามารถดำเนินไปได้และยังสามารถปรุงแต่งให้รถนั้นกระทำการเดินดังเดิมอยู่ ได้ด้วย ผลเช่นนี้แหละเปรียบเสมือนอย่างสันสการที่ได้สืบเนื่อง(หน้า๓๘๖) ๓ ลงมาแต่ปวงกรรม อันเป็นคุณการขับแห่งสมัยอดีต ในทำนองเดียวกันนี้ การกระทำแห่งสมัยอดีต ได้เปลี่ยนรูปการ เป็นสันสการขึ้นในสมัยปัจจุบัน ชีวิตใหม่ก็คือกระแสหรือผลแห่งการกระทำที่เราได้กระทำมาแล้ว ในชาติก่อน นั้นเอง ผลหรือสันสการแห่งการกระทำนั้น ๆ แลหาย่อมปรุงแต่งให้ชีวิตดำเนินไปยัง สมัยอนาคตโดยไม่ขาดสาย สันสการจึงเปรียบเสมือนอย่างสื่อระหว่างชีวิตที่แล้วมากับชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและสันสการซึ่งกำลังจะเกิดขึ้นจากการกระทำแห่งสมัยปัจจุบันนี้ จึงเปรียบเสมือนอย่างสื่อระหว่างชีวิตที่เป็นอยู่กับชีวิตที่จักบรรลุถึงต่อไปข้างหน้าอีก

อย่างไรก็ดี เนื่องจากสันสการแห่งสมัยปัจจุบันนี้ก็คือสื่อระหว่างชาติที่แล้ว ๆ มา กับชาติ ใหม่ นี้ จึงเป็นอันว่าท่านโยคีผู้ใดสามารถมองเห็น สันสการได้อย่างประจักษ์แจ้งแล้ว ท่านโยคีผู้นั้นย่อมสามารถมองเห็นที่เกิดแห่งสันสการนั้น ๆ ซึ่งได้แก่ ชาติที่แล้ว ๆ มา โดยไม่มีสิ่งใดอาจ กำบังสายตาของท่านไว้ได้ ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า เมื่อสันสการได้กลายเป็นสิ่งประจักษ์แจ้งขึ้น เมื่อใด ความรู้ในชาติก่อน ๆ ก็จะปรากฏประจักษ์ขึ้นอย่างสุกใสเมื่อนั้น

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดขึ้นจากการนำสังขมมาตั้งที่ปัจฉัย สูตรคำชี้แจงของท่านปตัญชลิมืออยู่ดังนี้ คือ

สูตร :- ปรตฺยยสฺสฺย ปรจิตฺตชฺชฺญาณมฺ (๑๕)

คำแปล :- จาก (การประจักษ์ชัด) แห่งปัจฉัย ย่อมเกิดปรจิตตญาณ (ปรจิตตวิชา)

คำอธิบาย :- ถ้าเราพิจารณาพิณิจพิเคราะห์ข้อที่ว่า เราไม่รู้จิตใจของคนอื่น แล้วจะปรากฏว่าข้อนั้นหมายถึงความหมายที่ว่า เราไม่รู้จักความคิดหรือความรู้สึกแห่งจิตใจของคนอื่น คำว่าใจในที่นี้จึงเป็นอันบังถึงความคิดความรู้สึกของใจ หาได้บังถึงดวงใจหรือดวงหทัยไม่ อนึ่ง ข้อที่ว่าเราไม่รู้จักความคิดความรู้สึกของคนอื่นนั้น หมายความว่าความคิดความรู้สึกของคนอื่นยังไม่เป็นถึงประจักษ์แจ้งแก่เรา เราจึงไม่สามารถมองเห็น(หน้า๑๘๘) จิตต์ใจของคนอื่นได้ ความคิดความรู้สึกแห่งจิตต์ได้แก่ ปัจฉัยหรืออารมณ์ของจิตต์ ตามรูปศัพท์คำว่าปัจฉัยแปลลงได้ว่าสิ่งที่จิตต์อาศัยเป็นเครื่องดำเนิน อาศัยความคิดความรู้สึกเป็นทางนำจิตต์ย่อมดำเนินอยู่ ถ้าไม่มีความคิดความรู้สึกแล้วไซ้ ก็แปลว่าการดำเนินหรือพฤติกรรมของจิตต์ก็จักมีไม่ได้แต่ฉะนั้น ความคิดความรู้สึกจึงนับว่าเป็นปัจฉัยหรือทางดำเนินของจิตต์ดังนี้

เนื่องจากจิตต์ดำเนินอยู่ในปัจฉัย ฉะนั้นตราบใดที่ปัจฉัยนั้นๆ ยังซ่อนเร้นจากสายตาของเราอยู่ จิตต์ของคนอื่นจึงยังจะไม่ปรากฏแก่เราตราบนั้น แต่ทว่าถ้าเหล่าปัจฉัยปรากฏประจักษ์ขึ้นเมื่อใด จิตต์ที่ดำรงอยู่ในปัจฉัยนั้นๆ จะปรากฏประจักษ์ขึ้นตามเมื่อนั้นทันที อุปมาเช่นมีแก้ว ๒-๓ ตัวตั้งอยู่ต่อหน้าเรา ผู้ใดเข้ามานั่งลงบนแก้วนั้นๆ เมื่อใด ผู้นั้นจะปรากฏแก่สายตาของเราขึ้นทันทีเมื่อนั้น ในทำนองเดียวกันนี้ถ้าเหล่าปัจฉัยซึ่งจิตต์อาศัยเป็นทางดำเนินตั้งประจักษ์อยู่เฉพาะหน้าเราแล้วเมื่อใด จิตต์ใดจะเข้ามาดำรงอยู่ในปัจฉัยนั้นๆ จิตต์นั้นจะปรากฏประจักษ์แก่เราขึ้นเมื่อนั้นโดยมิพักต้องสงสัยเหตุนี้แหละจึงกล่าวได้ว่าถ้าท่าน โยคีผู้ใดสามารถทำให้บรรดาปัจฉัย

ทั้งหลายประจักษ์อยู่ภายในสายตาแห่งโยคจักมฺได้ ท่านย่อมจะมีความรู้แจ้งในจิตต์ของคนหรือสัตว์ที่เข้ามาดำรงอยู่ในปัจฉัยนั้นๆ ได้ คือว่าท่านย่อมประกอบไปด้วยความสามารถใน ปรจิตตญาณ เพราะ ความประจักษ์แจ้งแห่งเหล่า ปัจฉัย นี้เอง ดังนั้นการอ่านความคิดความเห็นความรู้สึกแห่งจิตต์ของผู้อื่น จึงกลับกลายเป็นการไม่ยากเย็น หรือเป็นการเหลือวิสัยแม้แต่น้อยหนึ่ง ก็ที่ท่านจะเห็นจิตต์ของผู้อื่นเสมือนอย่างท่านกำลังเห็นภาพยนตร์อยู่ฉะนั้น หรืออีกนัยหนึ่ง ท่านอ่านหนังสือได้ด้วยความสะดวกฉันทใจ ท่านก็จะอ่านความคิดความเห็นความรู้สึกแห่งจิตต์ของผู้อื่นได้ด้วยความสะดวกฉันทใจนั้นเทียว

บัดนี้ จะกล่าวถึงอิทธิบาทที่เกิดขึ้นจากสังขมในรูปกาย เนื้อสูตรที่ท่านปตัญชลีได้ชี้แจงไว้มีอยู่ดังนี้ คือ (หน้า๑๘๙)๑

สูตร :- กายรูปสํยมาตตทฺทฺราหุยศกฺติสฺตมฺเภ จกฺขฺมฺะปฺรฺกาสาสิปฺรโยเค นฺตรฺชฺชฺยานมฺ (๒๐)

คำแปล :- จากสังขมในรูปแห่งกาย ครั้นได้กำจัดเสียซึ่งกำลังรับของมัน และเมื่อไม่มีความ
เกี่ยวสัมพันธ์กับความประกาศแห่งจักขุแล้ว จึงเกิดมีการหายตัวขึ้น

คำอธิบาย :- การที่เราสามารถเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ก็เพราะรูปนั่นเอง สิ่งใดขาดรูป เราจึงไม่
สามารถที่จะมองเห็นลมได้ แง่แห่งการเห็นดั่งนี้ย่อมเป็นกรณีช่วยให้เราเข้าใจตามปฏิโลมณัยได้
อีกแง่หนึ่ง กล่าวคือคนที่คนอื่นเห็นร่างกายของเราได้ก็เพราะร่างกายของเรามีรูป ฉะนั้นถ้าคนใด
สามารถบังคับรูปของตนไว้ไม่ให้ตกเป็นวิสัยแห่งจักขุประสาทของคนอื่นได้ ก็แปลว่าคนนั้น
สามารถที่จะหายตัวจากสายตาของคนอื่นได้ทันที ถึงแม้ว่าเขาจะนั่งลงหรือยืนอยู่ต่อหน้าใคร ๆ ก็
ตาม แต่เขาผู้นั้นจะไม่สามารถเห็นร่างกายของเขาได้ ดังที่เขาไม่สามารถเป็นลมได้ฉะนั้น

บัดนี้ท่านโยคีซึ่งสามารถตั้ง สังขมณะที่รูปกาย ได้แล้ว ก็เป็นอันว่าท่านมีอำนาจเหนือ
รูปกายนั้นๆ โดยประการทั้งปวง ดังได้กล่าวมาแล้ว รูปกายนี้มีกำลังอยู่ชนิดหนึ่ง คือการประกาศ
ร่างกายให้เป็นวิสัยแห่งจักขุประสาทนั้น ก็ย่อมตกอยู่ในกำมือของท่านโยคีผู้นั้นด้วย คือท่าน
สามารถ กำจัดเสียซึ่งกำลังของรูปที่จะทำให้ร่างกายเป็นวิสัยแห่งจักขุ ไว้ได้อย่างเด็ดขาด เมื่อท่าน
สำรวจกำลังเช่นนี้ไว้ได้ทั้งสิ้น และสงวนรูปแห่งกายไว้ในกำมือของตนได้แล้ว ก็จะเกิดมีผล
ดั่งนี้ขึ้น คือความสัมพันธ์ระหว่างรูปกับจักขุประสาท ซึ่งเป็นเหตุให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งปรากฏประจักษ์
ขึ้นภายในสายตานั้นขาดไปทั้งสิ้น ร่างกายนั้นจึงไม่มีความสัมพันธ์กับ ความประกาศแห่งจักขุ อีก
เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็แปลว่าร่างกายของท่านโยคีสามารถหายไปจาก(หน้า๓๕๓)☺สายตาของคนอื่น
ได้ทันที ซึ่งเราเรียกว่า หายตัวได้ เหตุนี้แหละท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า ท่านโยคีผู้ใดสามารถตั้งสัง
ขมในรูปกายได้ ก็จะเกิดมีความสามารถใน การหายตัว ขึ้น ฉะนั้น

ไซ้แต่เท่านั้น แม้วิสัยอีก ๔ คือ เสียง, ผัสสะ, รส, และกลิ่น ก็ยังคงตกอยู่ในกำมือของท่าน
โยคีด้วย ท่านต้องการสำรวจวิสัยใด วิสัยนั้นจะไม่ปรากฏขึ้นแก่ประสาทของคนอื่น เช่นถ้า
ต้องการสำรวจเสียงของท่านไว้ไม่ให้คนอื่นได้ยิน ถึงท่านจะกำลังพูดอยู่อย่างดั่ง ๆ ก็ตาม แต่โสต
ประสาทของคนนั้นจักไม่สามารถที่จะรับเอาเสียงคำพูดของท่านได้ ถ้าท่านต้องการไม่ให้คนอื่น
รู้สึกสัมผัสของท่าน เขาจะไม่รู้สึกเลย ถึงท่านจะจับเขาไว้ก็ตาม กล่าวอย่างสั้น ๆ คือไม่เพียงแต่
จักขุประสาทเท่านั้น ท่านสามารถหายตัวจากประสาททั้ง ๕ ของคนอื่น ๆ ได้โดยฉับพลันตาม
ประสงค์

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาทอีกประการหนึ่ง คืออุปรัตนญาณ คือญาณในเรื่องอัน
นอกเหนือไปจากความตาย ท่านปตัญชลี ได้วางหลักแห่งการบรรลุถึงอิทธิบาทนั้นไว้ ดังสูตร
ต่อไปนี้ คือ

สูตร :- โสปรกรมํ นิรูปกรมํ จ กรุม ตตุ สยมาท ปราณตชญาณมนิชฎโกฎวา(๒๑)

คำแปล :-- กรรมมีอยู่ ๒ ประการ คือกรรมที่อาศัยความเริ่มต้น กับที่ไม่อาศัยความเริ่มต้น กับที่ไม่อาศัยความเริ่มต้นจากสังขมในกรรมนั้น ๆ ย่อมเกิดอุปปรนตญาณ คือมรณะญาณขึ้น หรือจากมรณสัญญาณก็ได้

คำอธิบาย :- ฐานะหรือความเป็นไปในอนาคต คือหลังจากความตาย จะเกิดมีขึ้นหรือดำเนินไปเป็นอย่างไรนั้นสุดแล้วแต่ปวงกรรมของบุคคลจะบันดาลให้เป็นไป ทั้งนี้ก็เพราะอนาคต ก็คือผลแห่งปัจจุบัน ส่วนปัจจุบันก็คือขณะที่เรากำลังกระทำการงานอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ดังนั้นอนาคตจึงนับว่าเป็นผลแห่งการกระทำที่เรากำลังกระทำอยู่ ณ บัดนี้เดี๋ยวนี้ เหตุ(หน้า๓๕๕) 📞 นั้น ถ้าเรามีความรู้แจ้งในเรื่องกรรมอย่างถ่องแท้แล้ว ความรู้ในผลที่จะสืบเนื่องบังเกิดมาแต่กรรมนั้น ๆ ก็จะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่เราได้อย่างชัดเจน ดังว่าถ้าเรารู้จักชนิดพืชพันธุ์ของต้นไม้แล้วเป็นอย่างดี ผลที่จะเกิดขึ้นจากต้นไม้ นั้น ๆ ก็จะปรากฏแก่ปัญญาจักขุของเราได้โดยง่ายตาย หรืออินทรีย์หนึ่ง สันสการที่ได้สืบเนื่องมาแต่อดีต เป็นสื่อระหว่างอดีตกับปัจจุบันฉันทใด กรรมซึ่งเรากำลังกระทำอยู่ ณ บัดนี้ย่อมเป็นสื่อระหว่างปัจจุบันกับอนาคตฉันทนั้นเทียว นั่นคืออาศัยสันสการเป็นสื่อ ท่านโยคีสามารถบรรลุถึงเขตแดนแห่งอดีตสัญญาได้ฉันทใด อาศัยกรรมเป็นสื่อ ท่านก็สามารถบรรลุถึงเขตแดนแห่งอนาคตสัญญาได้ฉันทนั้น

เนื่องจากกรรมเป็นสื่อที่จะนำท่านโยคีไปสู่เขตแดนแห่งอนาคตสัญญา ซึ่งยังซ่อนเร้นจากสายตาของเราอยู่ เราจึงควรพยายามหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องกรรมให้ลึกซึ้งเข้าไปอีกสักหน่อย

ถ้าจะพินิจพิเคราะห์ดูความเป็นไปแห่งบรรดากรรมจะปรากฏว่าการดำเนินของกรรม ย่อมดำเนินไปในทาง ๒ สาย กล่าวคือบางครั้งบางคราว เราลงแรงพยายามเพื่อให้กรรมดำเนินไป คือว่าเราลงมือกระทำหรือเริ่มต้นกระทำแล้ว กรรมจึงจะดำเนินไปตามความพยายามความอุตสาหะของเรา และบางครั้งเราก็นิ่งอยู่เฉย ๆ ไม่อุตสาหะ ไม่พยายาม และทั้งไม่ลงมือที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงกระนั้นโดยอาศัยกาลและเทศะบังคับ กรรมก็ยังดำเนินไปเอง โอกาสเดินมาถึงเราหรือใกล้เรา จนถึงกับเราไม่สามารถที่จะหลบหลีกไปจากการกระทำนั้น ๆ ได้อีก ถ้ากรรมนั้นอันอำนวยผลดี เราก็เรียกว่า “โชคดี” ถ้าอำนวยผลร้าย เราบ่นว่า “เคราะห์ร้ายเต็มที” ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า กรรมมีอยู่ ๒ ประเภท ประเภท ๑ ได้แก่กรรมที่อาศัย ความเริ่มต้น ของเรา และอีกประเภท ๑ ไม่อาศัยความเริ่มต้น คือดำเนินไปเอง ตามกระแสแห่งกาลและเทศะ หรือตามกระแสแห่งสันสการ ซึ่งบันดาลให้เกิดกาลและเทศะขึ้น จนสมกับผลแห่งการกระทำที่เราได้เคยกระทำมาแล้วในสมัยอดีต(หน้า๓๕๖) 📞 อุปมาเช่นบางครั้งเราเริ่มต้นก่อให้เกิดไฟขึ้น และบางครั้งวากาลและเทศะก่อให้เกิดขึ้นแล้วเผาป่าไหม้บ้านเรือนเสียดินนาสฟังกลิ้ว เราจะพยายามช่วยกันดับสักเท่าใด ๆ ก็ไม่มีใครจะดับ ดังนี้เป็นอาทิ

ฉะนั้น การนำสังขมมาตั้งลงที่กรรม จึงหมายว่านำสังขมมาตั้งลงที่กรรมทั้ง ๒ ประการ คือกรรมที่อาศัยความเริ่มต้นของผู้กระทำ กับกรรมที่ดำเนินไปเอง แต่เป็นกรรมที่สามารถทำให้สัตว์และบุคคลตกเป็นเหยื่อแห่งกรรมนั้นได้ อนึ่งเนื่องจากไม่มีกรรมใดนอกเหนือไปกว่ากรรม ๒

ประการนี้ ฉะนั้นอาศัยสังขมในกรรมทั้ง ๒ นี้เป็นสื่อ ท่านโยคีจึงสามารถที่จะเข้าถึงเขตแดนแห่งอนาคตญาณได้โดยสะดวก ฉะนั้นจึงสามารถที่จะรู้ได้อย่างแน่ชัดว่า เมื่อไรท่านจะถึงมรณภาพ และเมื่อถึงมรณภาพแล้ว ท่านจะดำเนินต่อไปเป็นอย่างไร คือความรู้แจ้งในเรื่องมรณะ และทั้งในเรื่องเหตุการณ์ที่เลยไปจากมรณะ จะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ท่านโยคีอย่างแจ่มชัดทีเดียวหรืออีกนัยหนึ่ง ท่านประกอบไปด้วยมรณญาณทุกประการ

สำหรับมรณญาณเช่นนี้ ท่านได้ใช้คำว่า อปรันตญาณ (อปรานต) ปรันตะ หมายถึง อันตะ หรือที่สุดอันเป็นส่วนสุดท้ายคือกัมปะ จึงเป็นอันหมายถึงกัมปาวสาน ฉะนั้นคำว่า อปรันตะ จึงแปลความว่า น้อยไปกว่ากัมปาวสานคือมรณะ ดังนั้นจึงรวมกระแสความหมายต่าง ๆ สรุปความลงได้ทีเดียวว่า อาสภะการตั้งสังขมในกรรมทั้ง ๓ ป็นสื่อ ท่านโยคีสามารถที่จะบรรลุถึงญาณอันนอกเหนือไปกว่ามรณะ หรืออวสานแห่งชีวิตได้ ฉะนั้นในภพข้างหน้าต่อ ๆ ไปจนกว่าจะถึงนิรพิชสมานหรืออาดมันหรือนิพพาน ท่านโยคีจะต้องผ่านภพที่ประการ ที่ประเภท และที่ครั้ง ท่านจึงสามารถรู้ได้อย่างแจ่มแจ้ง หาเป็นการสุขวิสัยของท่านไม่

ตอนนี้ ท่านปตัญชลี ได้กล่าวเป็นบทแทรกไว้อีกข้อหนึ่งว่า ความลุ่มรู้ผลอนาคตในเรื่องมรณกรรมของสัตว์ย่อมเกิดขึ้นจาก มรณสังขญาณ ต่าง ๆ ก็ได้อีกทางหนึ่ง(หน้า๓๕๕) เพื่อเป็นแนวช่วยให้เข้าใจความหมายทั้งนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงมรณสังขญาณไว้ให้สังเกตคู่ตัก ๒-๓ ข้อ อันมรณสังขญาณต่าง ๆ นั้น เราสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ มรณสังขญาณ ที่เกิดขึ้นภายในตัวเราเอง ที่เรียกว่าอัชยตมมรณสังขญาณ ๑ มรณสังขญาณ ซึ่งเราสังเกตได้จากวัตถุภายนอกที่เรียกว่า อาธิภคติกมรณสังขญาณ ๑ กับมรณสังขญาณ ซึ่งเป็นไปในทางอโลเกีย ที่เรียกว่า อาธิทวิกรมรณสังขญาณอีประเภท ๑

ตัวอย่างแห่งอัชยตมมรณสังขญาณ เช่นตามธรรมดาเมื่อเราอุคทุทั้ง ๒ ด้วยหัวแม่มือ เราจะไต่ยีนเสียงดังอื้อเหมือนลมพายุพัดเกิดขึ้นในหูทั้ง ๒ ข้าง ผู้ที่จะตายภายใน ๑ ปี จะไม่ได้ยินเสียงเช่นนี้ นั่นแสดงว่าอากาศธาตุของผู้นั้นได้วิปริตเสียแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเราเอานิ้วกดลงที่หลังตาทั้ง ๒ ข้าง เราจะเห็นโชติชนิดหนึ่งเกิดขึ้น รูปร่างคล้ายกับลูกไข่ ข้างในเป็นสีฟ้า และรอบ ๆ ขอบนอกเป็นเส้นรัศมี ผู้ที่จะตายภายใน ๖ เดือน จะไม่เห็นโชติอันนี้ปรากฏขึ้น นั่นแสดงว่าเตโชธาตุของผู้นั้นได้วิปริตเสียแล้ว ดังนี้เป็นอาทิ

ตัวอย่างแห่งอาธิภคติกมรณสังขญาณ เช่นในกลางแดด ถ้าเรายื่นหันหลังให้ดวงอาทิตย์ เราจะเห็นเงาตัวของเราตกอยู่ข้างหน้าเรา จงเพ่งดูเงาตัวของเราตัก ๒-๓ นาที แล้วยกศีรษะเงาขึ้นมองดูที่ท้องฟ้า ท่านจะเห็นเงานั้นฉายปรากฏอยู่ที่ท้องฟ้า ใหญ่กว่าเงาจริงหลายเท่า ผู้ที่จะตายภายใน ๖ เดือน จะเห็นว่าเงานั้นไม่มีศีรษะ คือหัวขาด ดังนี้เป็นอาทิ

ตัวอย่างแห่งอาธิทวิกรมรณสังขญาณ มรณสังขญาณซึ่งเกี่ยวแก่อัชยตมและอริกุต คนทุกประเภทสามารถที่จะสังเกตเห็นเองได้ แต่ว่ามรณสังขญาณที่จัดไว้ในแผนกอิทเพนนับว่าเป็นญาณชนิดที่สุขุมกว่าที่แล้ว ๆ มาทั้งสิ้น คนธรรมดาทุก ๆ คนจึงไม่สามารถที่จะนึกเห็นเอาเองได้ เว้นไว้

แต่ผู้ใดสามารถดำเนินไปในเขตแดนแห่งวิปัสสนาได้แล้ว นั้นแหละจึงจะสามารถสังกตมรณ
สัญญาณชนิดนี้ได้ เช่นบางคราวท่านเห็นอโลภียรูป ที่เราอาจเรียกได้ว่า “เทวรูป” มาบอก(หน้า
๔๐๑) ❀ ถึงสมัยกำหนดแห่งมรณภาพของท่าน ดังนี้เป็นเครื่องสังเกต

แต่ว่าถึงเมื่ออภัยมรณสัญญาต่าง ๆ นี้ พอที่จะทำให้ท่านโยคีสามารถหยั่งรู้ถึงอวสานสมัย
แห่งชีวิตของท่านได้ก็จริงอยู่ แต่เมื่อถึงอวสานแล้วความเป็นไปข้างหน้าจะดำเนินไปเป็นอย่างไร
อีกนั้น นับว่ายังเป็นเรื่องที่ยังซ่อนเร้นจากสายตาของท่านโยคีอยู่ มรณสัญญาสามารถให้
สัญญาณได้เพียงสมัยแห่งมรณกาลเท่านั้น หาสามารถชี้แจงถึงความเป็นไปที่จะต้องดำเนินต่อไป
จากมรณกาลนั้นได้ไม่ ฉะนั้นเพื่อจะแสวงหาความรู้แจ้งในภพที่เลย หรือติดต่อไปจากมรณกาลนั้น
ท่านโยคีจึงต้องอาศัยการตั้งสังขมในกรรมทั้ง ๒ เป็นสื่อต่อไปอีก ดังนี้

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาทที่เกิดขึ้นจากการตั้งสังขมในเมตตาเป็นอาทิ ซึ่งท่านปัทมุชลิ
ได้วางแนวทางไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร ไมตรุยาทิฐุ พลานิ (๒๒)

คำแปล (จากสังขม) ในเมตตาเป็นอาทิ ย่อมเกิดปวงพลขึ้น

คำอธิบาย ท่านโยคีผู้ใดสามารถตั้งสังขมลงในเมตตาได้จะเกิด เมตตาพล ขึ้น ตั้งสังขมที่
กรุณา จะเกิด กรุณาพล ขึ้น และตั้งสังขมที่มุทิตา จะเกิด มุทิตาพล ขึ้น ณ ที่นี้ควรจะสังเกตไว้
ด้วยว่า อุเบกขา ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสังขมแม้แต่ประการใด ๆ ทั้งนี้เพราะเนื่องจากหลักแห่งอุเบกขา
เป็นไปในทางปรตยาหาร คือการถอนจิตต์ออกจากบรรดาอารมณ์ทั้งหลาย ที่อาจจูงจิตต์ให้หลงติด
แน่นอยู่ในโลกียธรรม ฉะนั้นอุเบกขาจึงมิได้บังถึงการตั้งจิตต์ในภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงไม่
นับว่าเป็นวิสัยแห่งชาธนา ฌานและสมาธิ

ท่านโยคีผู้ใดประกอบไปด้วยเมตตาพลอันสมบูรณ์แล้ว อาศัยเมตตาพลนั้นเป็นอำนาจ
อธิปัตย์ ท่านสามารถกำจัดเสียซึ่งศัตรูภาพอันมีอยู่ในคนอื่นได้ตามประสงค์ ดังองค์พระสัมมาสัม
พุทธเจ้าทรงกำจัดเสียซึ่งศัตรูภาพ อันมีอยู่(หน้า๔๐๑) ❀ ในจิตต์ใจของจอมโจรองคฤลีมาลฉะนั้น
อนึ่ง เมื่อท่านโยคีผู้ใดประกอบไปด้วยกรุณาพลอันสมบูรณ์แล้ว อาศัยกรุณาพลนั้นเป็นอำนาจ
อธิปัตย์ ท่านสามารถอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ให้รอดพ้นไปจากกองทุกข์นั้นได้ ดัง
องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงช่วยเหลือนางพราหมณีให้พ้นไปจากบุตรวิปโยคได้ ฉะนั้น ใน
ท่านองนี้อาศัยมุทิตาพลเป็นอำนาจ ท่านสามารถปลุกมุทิตาให้เกิดมีขึ้นในบุคคลอื่น ๆ ได้ด้วย

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงอิทธิบาทซึ่งเกิดขึ้นจากการตั้งสังขมในสัตว์ที่มีกำลังอย่างใหญ่หลวง
เรื่องนี้ท่านปัทมุชลิได้แนะนำไว้ในเนื้อสูตร ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- พลลขุ หลลคิพลาทีนิ (๒๓)

คำแปล :-- (จากสังขม) ในพลทั้งหลาย ย่อมเกิดกำลัง(ต่าง ๆ) อันมีกำลังของข้างเป็นอาทิขึ้น

คำอธิบาย :- ท่านโยคีตั้งสังขมใน กำลัง ของสัตว์ใด กำลังของสัตว์นั้นจะปรากฏขึ้นใน ร่างกายของท่านโยคีด้วย เช่นว่าถ้าท่านตั้งสังขมลงในกำลังของช้างสาร ท่านจะประกอบไปด้วย กำลังของช้างสาร นั้นขึ้นมาทันที ถ้าท่านตั้งสังขมในกำลังของสิงห์โต กำลังของสิงห์โตจะเกิดขึ้น ในร่างกายของท่านทันที ดังนี้เป็นอาทิ การที่เป็นเช่นนั้นได้ก็เพราะสังขมมีสมาธิเป็นองค์การองค์ ๑ หลักของสมาธิมีอยู่ว่า เราตั้งสมาธิในสิ่งใด ตัวเราก็จักดำรงอยู่ในความเป็นเอกฉันท์กับสิ่งนั้น โดย ขจัดเสียซึ่งบรรดาความแตกต่างกันซึ่งเคยมีอยู่แต่ก่อน ๆ ให้หมดสิ้นไป (ดูสูตร ๓ บาท ๓) เมื่อเป็น ดังนี้ก็แปลว่า เมื่อท่านโยคีตั้งสังขมลงในกำลังช้างนั้น หมายความว่าท่านได้ตั้งสมาธิในกำลังของ ช้างนั่นเอง ท่านจึงสามารถดำรงอยู่เป็นเอกฉันท์กับกำลังของช้าง โดยไม่มีความแตกต่างกันใน ระหว่างกำลังส่วนตัวท่านกับกำลังช้างแม้แต่น้อยหนึ่ง นั่นคือในตอนนั้น กำลังของช้างได้มา ปรากฏอยู่ในตัวของท่านอย่างสมบูรณ์เต็มที่ โดยไม่มีส่วนใดบกพร่องหรือแตกต่างกันดังที่องค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรีเป็นอาทิ ก็เพราะทรงอาศัยหลักดังแสดงมานี้เป็น เครื่องมือ นี้แหละ(หน้า๔๐๕) เป็นแง่ที่ส่อให้เห็นว่า เหตุไฉนการตั้งสังขมลงในกำลังใด ๆ จึง สามารถปลุกให้กำลังนั้น ๆ เกิดขึ้นในตัวของท่านโยคีได้ด้วยเล่า

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดมีขึ้นจากการขยายกระแสของจิตต์ ดังท่านปัทมชูลิ ได้ชี้ ไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:- ปรวฤตตยาโลกนยาสาตุ สุกขม-วยวหิต-วิปรกฤษฏชชญาณม(๒๔)

คำแปล :- จากการกระจายแสงแห่งความดำเนิน(ของจิตต์) ย่อมเกิดความรู้ในสิ่งที่สุขุม สิ่งที ซ่อนเร้นอยู่ และสิ่งที่อยู่ไกล

คำอธิบาย:- สมมุติว่า มีคน ๆ หนึ่งนั่งอยู่ต่อหน้าเรา เมื่อเราเห็นเขาแล้ว เราจะรู้ได้ทันทีว่าผู้ที่ นั่งอยู่นั้นคือนาย.ก.ในทีนี้ความรู้ที่ว่า“คนนี้คือนาย.กนั้น”ได้เกิดขึ้นในใจต่อเมื่อสายตาของเราได้ มองเห็นคนนั้นแล้ว นั่นคือแสดงให้เห็นว่า ความรู้ในอารมณ์ภายนอกที่เกิดขึ้นในใจย่อมอาศัย อินทรีย์ทวารเป็นเครื่องรับ หรือประตูเข้า หรืออีกนัยหนึ่งจิตต์ย่อมรู้จักอารมณ์ โดยมีอินทรีย์เป็น เครื่องอุปกรณ์แต่ว่า ณ ทีนี้ควรจะสังเกตไว้ด้วยว่า ถ้าจิตต์ไม่แผ่แพร่ออกไปทางอินทรีย์ทวารถึง อารมณ์แล้ว ก็แปลว่าแม้อินทรีย์จะกำลังรับเอาอารมณ์อยู่ก็จริง แต่ความรู้จะได้เกิดขึ้นในขณะนั้น ด้วยก็หาไม่ เช่นตัวอย่าง บางครั้งบางคราวจิตต์ของเรากำลังนึกตรึกตรองถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งอยู่ อย่างแน่วแน่ ในขณะนั้นต่างว่าถ้ามีใครสักคนหนึ่งร้องเรียกเรา เราก็ไม่ได้ยินเสียง ถึงคลื่นแห่ง เสียงจะได้กระทบโสตประสาทของเราแล้วก็ตาม อนึ่ง สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งตกอยู่ภายในบริเวณสายตา ของเรา ถึงภาพของสิ่งนั้น ๆ จะกำลังปรากฏขึ้นที่จักขุประสาทและถึงเรากำลังมองดูอยู่ด้วยก็ตาม แต่ก็ไม่เห็น นี่ย่อมเป็นพยานให้แน่ว่า แม้ว่าอินทรีย์จะกำลังรับเอาอารมณ์นั้น ๆ อยู่ก็จริง แต่ เนื่องจากจิตต์ยังดำรงอยู่ในเรื่องอื่น คือยังมีได้แผ่ออกไปรับอารมณ์ที่อินทรีย์กำลังรับอยู่ ความรู้ใน อารมณ์(หน้า๔๐๗) นั้นจึงมิได้ปรากฏประจักษ์ขึ้นในใจของเรา ฉะนั้นแง่เงื่อนไขอันสำคัญยิ่งที่เป็น

กรณีนี้ให้เกิดความรู้ขึ้นในใจนั้น จึงเป็นอันได้แก่ ความดำเนิน ของจิตต์ ซึ่งแผ่หรือกระจายออกไป
หาอารมณ์ ทำให้จิตต์เกิดความรู้ขึ้น

อนึ่ง ได้กล่าวมาแล้วว่า ตามธรรมดาจิตต์ย่อมมีการดำเนินกระจายแผ่ออกไปทางอินทรีย์
หรือมีอินทรีย์เป็นสะพานก็ได้ ฉะนั้นสิ่งที่ซ่อนเร้นไปจากอินทรีย์ หรือตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่า
ขอบเขตแห่งอินทรีย์ จิตต์จึงแผ่ไปยังสิ่งนั้นไม่ถึง ผลก็คือความรู้ในสิ่งที่หลบหลีกจากอินทรีย์อยู่
ย่อมไม่ปรากฏขึ้นแก่เรา อาทิเช่นของสุขุมที่สายตามองไม่เห็น จิตต์ก็ไม่อาจที่จะรู้จักได้ สิ่ง
ซ่อนเร้นจากสายตาย่อมเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่นอกเหนือวิสัยแห่งความรู้ ในทำนองนี้สิ่งที่ตั้งอยู่ในระยะ
ทางไกลมากมายเกินไป ถึงกับสายตาไม่สามารถจะมองเห็นได้ จิตต์ก็ไม่สามารถจะรู้ได้ด้วย
ตราบใดที่จิตต์ยังคงอาศัยอินทรีย์เป็นทางดำเนินอยู่ ตราบนั้นสิ่งที่นับว่าตั้งอยู่นอกเหนืออินทรีย์
ออกไป ย่อมจะปรากฏขึ้นแก่ญาณจักขุของเราไม่ได้เป็นอันขาด

ขอยกตัวอย่างสัก ๒ - ๓ ข้อมาเป็นสาธก เพื่อเป็นการปรับปรุงความเข้าใจให้ชัดซึ่งสัก หน้อย
จุดสัตว์เรามองไม่เห็น เพราะรูปร่างของจุดสัตว์เล็กเกินไป ถึงกับตาไม่สามารถที่จะมอง เห็นได้
เราจึงจำเป็นต้องอาศัยกล้องจุลทรรศน์ให้ขยายภาพแห่งรูปร่างของมันให้ใหญ่ขึ้นหลายร้อยเท่าจึงจะ
เห็นได้ รูปร่างแห่งปรมาณูของลม สุขุมกว่าจุดสัตว์ ฉะนั้นถึงแม้มีกล้องจุลทรรศน์แล้วก็จริงแต่
เราก็มองไม่เห็น ความรู้จึงไม่เกิดขึ้น เพราะจิตต์ขาดทางดำเนินคืออินทรีย์ ในทำนองนี้ สิ่งใด
ที่เราซ่อนไว้ได้หนังสือ คนอื่นไม่สามารถจะรู้ได้ เพราะสายตาของเขาถูกหนังสือกำบังอยู่ คือว่า
สิ่งที่หนังสือทับไว้ซ่อนเร้นจากสายตาของเขา ความรู้จึงไม่เกิดขึ้นในใจของเขาผู้นั้น เรื่องราวที่
กำลังเป็นไปในบ้านเมืองอื่น เรามองไม่เห็น เพราะบ้านเมืองนั้นอยู่ห่างไกลออกไปจากสายตา
ความรู้จึงไม่เกิดขึ้น การที่ความรู้ในเรื่องเหล่านี้มิได้บังเกิดขึ้น ก็เนื่องจากเหตุเพียง(หน้า ๔๐๕)
(ข้อเดียวคือจิตต์ขาดทางดำเนินคืออินทรีย์ ถ้าสมมุติว่าจิตต์สามารถดำเนินไปเองได้เป็นอิสระแล้ว
คือไม่พักต้องอาศัยอินทรีย์เป็นทางเดินหรือสะพาน ก็เป็นอันว่าสิ่งนั้น ๆ จะอยู่ในขอบเขต
แห่งอินทรีย์หรือไม่ก็สุดแล้วแต่ จิตต์ก็สามารถหาความรู้ในสิ่งนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจนทีเดียว แต่
ปุถุชนจะสามารถแผ่จิตต์ให้ออกไปหาอารมณ์โดยมิพักต้องอาศัยอินทรีย์เป็นเครื่องนำก็หาไม่
ความดำเนินแห่งจิตต์ของปุถุชน จึงจำเป็นที่จะต้องดำเนินไปทางอินทรีย์เป็นพื้น แต่ทว่าความ
ดำเนินของจิตต์ดังกล่าวมานี้หาใช่เป็นของอริยชนหรือท่าน โยคีไม่ กล่าวคือจิตต์ของอริยชน หรือ
ท่านผู้เป็น โยคี

ย่อมไม่เป็นทาสแห่งอินทรีย์คือมีจิตต์เป็นอิสระที่ไม่ต้องพึ่งแก่อินทรีย์เป็นทางนำหรือมีคฤเทศก์
จิตต์ของท่านผู้นั้นมีความเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ จึงสามารถแผ่ออกไปหาอารมณ์ได้โดยลำพังตน
เหตุการณ์ที่สุขุมก็ดี สิ่งซ่อนเร้นจากสายตาอยู่ที่ดี หรือสิ่งที่ตั้งอยู่ในที่ไกลเกินไปก็ดี
ย่อมปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ท่าน โยคีได้โดยแน่แท้ เครื่องขัดขวางต่าง ๆ อันมีความสุขุม ความกำบัง
ความไกล เป็นอาทิ ที่กั้นหรือตัดกำจัดเสียซึ่งสมรรถภาพของอินทรีย์ในการรับเอาอารมณ์
อันทำให้จิตต์มีความรู้ในอารมณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นได้นั้น

ยอมไม่นับว่าเป็นเครื่องขัดขวางสำหรับจิตต์ที่เป็นอิสระของท่าน โยคีอีกต่อไป
ท่านต้องการจะรู้ซึ่งสิ่งใด
จิตต์ยอมดำเนินแม้ไปยังถึงนั้นแล้วท่านก็ได้รับความรู้ในวัตถุที่ประสงค์นั้นทันที
จุดวัตถุอันมีรูปร่างสุขุมที่สุด
สิ่งของซึ่งซ่อนเร้นจากสายตาของท่านและเหตุการณ์ที่กำลังเป็นไปอยู่ในระยะไกลที่สุดแห่งสากลจักรวาล ย่อมจะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ท่านผู้เป็นโยคี ถ้าท่านประสงค์จะรู้ ไม่มีสิ่งใด ไม่มีเรื่องใดที่สามารถหลีกเลี่ยงแห่งญาณจักขุของไปได้ นั่นคือ อาศัยความดำเนินแห่งจิตต์ที่แผ่พุ่งตรงออกไปจนถึงอารมณ์เองได้ โดยไม่ต้องพึ่งแก่อินทรีย์เป็นทางเดิน
ท่าน โยคีจึงสามารถหาความรู้ในสิ่งที่ไม่ตกอยู่ในขอบเขตแห่งสมรรถภาพของอินทรีย์ได้โดยสะดวกในความดำเนินของแสงอาทิตย์มีความสว่างประจำอยู่ เพื่อจะขัดเสียดซึ่งความมืดฉนั้นใจ
ความดำเนินแห่งจิตต์ของท่าน โยคี(หน้า๔๑๑)(ผู้สามารถตั้งสังขมได้ก็เป็นฉนั้น)นั้นมีญาณรัศมีประจำอยู่เพื่อคอยกำจัดเสียดซึ่งความมืดที่จะเข้ามาปกคลุมอารมณ์ต่าง ๆ ไว้ไม่ให้ปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ญาณจักขุของท่าน ท่านตั้งสังขมในเรื่องราวใด หรืออารมณ์ใดถึงเรื่องราวหรืออารมณ์นั้นจะตั้งอยู่หรือเป็นไปในที่ไกลก็ตาม
ท่านก็สามารถได้รับความรู้ในเรื่องราวหรืออารมณ์นั้นได้สมประสงค์
ท่าน โยคีจึงไม่ต้องอาศัยกล้องขยายเพื่อตรวจดูรูปร่างของจุลสัตว์
ไม่ต้องกางหรือเปิดหรือยกเอาหนังสือออกจากที่เพื่อจะดูว่ามีอะไรอยู่ใต้หนังสือ
และทั้งไม่ต้องการเดินทางไปยังต่างประเทศ เพื่อจะดูความเป็นไปของบ้านเมืองนั้น ๆ
เพราะว่าความรู้ในเรื่องนั้น ๆ จะปรากฏขึ้นแก่ท่านทันที
ในขณะที่ท่านตั้งสังขมลงในวัตถุประสงค์โดยประสงค์จะรู้ ดังนี้เป็นอาทิ
ถ้าจะกล่าวตามสำนวนธรรมดาก็แปลว่า
ท่าน โยคีหลับตาตั้งเห็นได้ทั้งหมดในบรรดาสิ่งที่ท่านประสงค์จะเห็นเท่านั้นเอง
เนื่องจากจิตต์ของท่าน โยคีไม่ต้องอาศัยอินทรีย์เป็นเครื่องนำทางหรือสะพาน
แต่ยอมอาศัยแสงสว่างแห่งความดำเนินของจิตต์ให้กระจายไปหรือส่งพุ่งไปยังอารมณ์ที่ตั้งอยู่นอกเหนือการรับของอินทรีย์โดยตรงทีเดียว ฉะนั้นในที่สุดท่านจึงได้รับความรู้ในอารมณ์นั้น ๆ ตามความประสงค์ได้โดยสะดวก

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดขึ้นจากการตั้งสังขมลงในดวงอาทิตย์
ดังที่ท่านปัทมชลีได้กล่าวแนะนำไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ภาวนชฺฌานํ สุรฺเย ลฺยมาตุ (๒๕)

คำแปล :- ความรู้ใสสากลจักรวาล ย่อมเกิดมีขึ้นจากสังขมในดวงอาทิตย์

คำอธิบาย :- เมื่อใดท่าน โยคีสามารถตั้งสังขมลงในดวงอาทิตย์ได้แล้ว

ก็เป็นอันว่าในขณะที่ท่าน โยคีย่อมดำรงอยู่เป็นเอกฉันท์เป็นเอกภาพกับดวงอาทิตย์ เหตุนี้
รัศมีของดวงอาทิตย์แผ่กระจายออกไปถึงที่ไหนก็ได้

กระแสจิตของท่านโยคีก็จะแผ่แพร่ออกไปถึงที่นั่นได้ด้วย เมื่อเป็นดังนี้ก็หมายความว่า
อาณาเขตใด ซึ่งรัศมีแห่งดวงอาทิตย์ส่องแสงไปถึง(หน้า๔๑๓)

(อาณาเขตนั้นจะปรากฏขึ้นในกระแสแห่งดวงจิตของท่านโยคีได้คู่กัน

นั่นคือแสดงให้เห็นว่าท่านโยคีผู้ตั้ง สัจยมลงในดวงอาทิตย์ ย่อมมีความรู้ในสากลอาณาเขต
ซึ่งตกอยู่ภายในรัศมีแห่งดวงอาทิตย์คู่กัน อนึ่ง

ตามธรรมชาติรัศมีแห่งดวงอาทิตย์ย่อมแผ่แพร่หลายอยู่ทั่วสากลจักรวาล

จึงเป็นอันว่าเมื่อท่าน โยคีสามารถตั้งสัจยมลงในดวงอาทิตย์ได้แล้ว

ท่านย่อมเกิดมีความรู้ความซาบซึ้งในสากลจักรวาลได้โดยทันที

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาทที่เกิดขึ้นจากการตั้งสัจยมลงในดวงจันทร์

ซึ่งท่านปัทมชลิได้ชี้แจงไว้ดังนี้ คือ

สูตร :-- จนุเทร ตาราวุธุหญานมุ (๒๖)

คำแปล :-- (จากสัจยม) ในดวงจันทร์ เกิดความรู้จักซึ่งหมู่ดาวทั้งหลาย

คำอธิบาย :-- เป็นที่รู้จักกันอยู่แล้วโดยทั่ว ๆ ไปว่า

มีหมู่ดาวอยู่ในท้องฟ้าทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน แต่ว่าเนื่องจากในเวลากลางวัน

แสงอาทิตย์ก็บังแสงดาวไว้ไม่ให้เดินมาสู่จักขุประสาทของเราได้

เราจึงมองไม่เห็นดาวในท้องฟ้าในเวลากลางวัน แต่ทว่าในเวลากลางคืนหาเป็นเช่นนั้นไม่

กล่าวคือดวงจันทร์ไม่มีแสงของตน แสงเท่าที่เรามองเห็นเป็นแสงที่ยืมเอามาจากดวงอาทิตย์

จึงไม่แรงพอถึงกับสามารถบังแสงดาวไว้ไม่ให้เดินมาสู่จักขุประสาทของเราได้

เหตุนี้ในเวลากลางคืน เราจึงมองเห็นดาวได้สะดวก

เนื่องจากแสงพระจันทร์ไม่สามารถที่จะบังแสงดาวไว้ได้นั่นเอง

แสงดาวจึงสามารถเข้ามารวมอยู่กับแสงพระจันทร์ได้อย่างสนิท ฉะนั้นเมื่อท่าน โยคีผู้ใดสามารถตั้ง

สัจยมลงในดวงจันทร์ ได้แล้ว

ก็เป็นอันว่าท่าน ได้ดำรงอยู่เป็นเอกฉันท์กับแสงดาวด้วยแล้ว โดยมีพัก(หน้า ๔๑๕) (ต้องสงสัย

นั่นคืออาศัยแสงดาวนั้น ๆ เป็นปัทมฐาน

ท่านจึงสามารถก้าวไปสู่เขตแดนแห่งที่มาของแสงดาวคือตัวดาวได้ในขั้นต่อไป

หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือในขั้นนั้นท่านย่อมรู้จักหมู่ดาว

เท่าที่สถิตปรากฏอยู่ในท้องฟ้าโดยหมดสิ้นนั่นเอง

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดมีขึ้นจากการตั้งสัจยมลงในดาวเหนือ

ข้อนี้ท่านปัทมชลิได้ชี้แจงไว้ดังนี้ คือ

สูตร:-- ชรุเว ตทชฎานม (๒๗)

คำแปล :-- (จากสังขม) ในดาวเหนือ ย่อมเกิดความรู้ในการโคจรแห่งหมู่ดาวทั้งหลายนั้น ๆ

คำอธิบาย :-- สมมุติว่า เด็กบางพวกกำลังวิ่งกันอยู่เป็นวงกลมโดยรอบ

และเด็กอีกคนหนึ่งกำลังยืนมองดูการวิ่งของเขาอยู่นอกวง ในที่นี้พวกเด็กที่กำลังวิ่งอยู่นั้น

ไม่สามารถที่จะมองเห็นทางโคจรของกันและกันได้ แต่ส่วนเด็กที่ไม่วิ่งคือคนที่ยืนอยู่ข้างนอกนั้น

สามารถมองเห็นทางโคจรของเด็กทุก ๆ คนได้เป็นอย่างดี ในทำนองเดียวกันนี้

บรรดาหมู่ดาวซึ่งกำลังโคจรอยู่ทั่วท้องฟ้า นั้น ไม่สามารถที่จะเห็นการโคจรของกันและกันได้

แต่ดาวที่ลอยอยู่นิ่ง ๆ ไม่มีการเคลื่อนไหว

ย่อมเป็นสักขีพยานในการมองเห็นการโคจรของดาวทุกหมู่ได้ ดาวที่ลอยอยู่นิ่ง ๆ นั้นคือได้แก่

ดาวเหนือ เป็นดาวที่ตั้งอยู่ ณ ที่เดียว โดยไม่มีการเคลื่อนไหวแม้แต่ประการใด ส่วนดาวอื่นเล็ก ๆ

กำลังโคจรไปโคจรมาอยู่โดยมีรู้จักหยุดหย่อน ดาวบางดวงเคลื่อนไปแต่โศดเดียว

บางดวงเคลื่อนไปเป็นหมู่ ๆ เนื่องจากดาวเหนือเป็นดาวที่สถิตอยู่ ณ ที่เดียว

จึงเป็นเสมือนอย่างสักขีพยานในการมองเห็นการโคจรแห่งดวงดาวทุกดวงทุกหมู่ได้

ฉะนั้นท่านโยคีผู้ใดสามารถตั้งสังขมลงในดาวเหนือได้

จึงสามารถมีความรู้ในเรื่องการโคจรของดาวทั้งหลายอื่น ได้ในทันที

โดยมีพักต้องสงสัยแม้แต่น้อยหนึ่ง

สูตรเหล่านี้แหละย่อมเป็นแว่นแสดงถึงอิทธิบาทที่โยคีพึงได้รับโดยการตั้งสังขมลงในวัตถุ

ภายนอก เช่น ดาวเหนือ, ดวงจันทร์, ดวงอาทิตย์, เป็นต้น นอกจากนั้นตั้งสังขมลง

(หน้า๔๑๑)(ในวัตถุภายนอกดังกล่าวมานี้แล้ว ท่านโยคียังสามารถตั้งสังขมลงในอวัยวะต่าง ๆ

แห่งร่างกายของตนได้อีกด้วยเหมือนกัน เหตุนี้

อิทธิบาทซึ่งจะเกิดขึ้นจากการตั้งสังขมลงในอวัยวะต่างๆ แห่งการนั้น

ท่านปตัญชลีจึงได้บรรยายไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้

ก่อนอื่นจะต้องกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดขึ้นจากการตั้งสังขมลงที่สะดือ

ซึ่งท่านปตัญชลีจึงได้บรรยายไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้

ก่อนอื่นจะต้องกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดขึ้นจากการตั้งสังขมลงที่สะดือ

ซึ่งท่านปตัญชลีได้แนะนำไว้เป็นบทแทรกดังต่อไปนี้ก่อน คือ

สูตร:-- นาภิจกูเร กายยูหุชฎานม (๒๘)

คำแปล :-- จากการตั้งสังขมลงที่สะดือ ย่อมเกิดความรู้ในส่วนต่าง ๆ แห่งร่างกาย

คำอธิบาย :- สะคือเป็นจุดกลางของร่างกาย ฉะนั้น อาศัยจุดกลางนี้เป็นปัทมฐาน

ท่านโยคีจึงสามารถก้าวไปหา
ที่ตั้งอยู่ที่ร่างกายได้โดยสะดวก

จะต่าง ๆ

ต่อไปจะกล่าวถึงอิ

กัณฐกูป คือ

สูตร :- กณฐกูป

คำแปล :- (จากสังขม

กณฐกูป (๖๖๗) การสขมของกณฐกูป ความหิวและความกระหายน้ำ

คำอธิบาย :- กัณฐกูป ได้แก่ช่องคอหอยตรงใต้ลูกกระเดือกซึ่งตามภาษาแพทยศาสตร์หมายถึง Larynx ตรง Thyroid Gland เมื่อตั้งสังขมลงที่ช่องคอหอยตรงนั้นแล้ว ความหิวกับความกระหายน้ำจะพลันดับลงทันที (ดูภาพประกอบ)(หน้า๔๑๕)

□

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งมีขึ้นจากการตั้งสังขมลงที่กูรมนาที คือ

สูตร :- กูรมินาฑยา ไสฺถรยุม (๓๐)

คำแปล :- (จากสังขม) ในกูรมนาที ย่อมเกิดความเสถียรขึ้น

คำอธิบาย :- กูรมนาที

ได้แก่เส้นใหญ่ที่เป็นทางเดินของโลหิตแดงจากห้องล่างเบื้องขวาของหัวใจ

ตามภาษาแพทยศาสตร์เรียกว่า Aorta (ขอให้ดูภาพหน้า ๔๑๕)

เนื่องจากอวัยวะส่วนนี้มีรูปร่างนูนคล้ายคลึงกันกับเต่ากระ ท่านจึงตั้งชื่อไว้ว่ากูรม นาทีฉะนี้

เมื่อท่านโยคีสามารถตั้งสังขมลงที่กูรมนาทีได้แล้ว ตอนนั้นจะเกิดความเสถียรขึ้น

กล่าวคือท่านโยคีสามารถจะบังคับให้ร่างกายตั้งอยู่ในความนิ่งเฉยอยู่โดยไม่มีอาการกระดิกเคลื่อนไหว

วแม้แต่ประการใด ๆ เลย แม้จนกระทั่งการเคลื่อนไหวแห่งโลหิต คือการหมุนเวียนแห่งโลหิต

การเคลื่อนไหวหรือการเดินแห่งหัวใจ ก็จะหยุดระงับลงอย่างสงบเงียบด้วยทีเดียว

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดขึ้นจากการตั้งสังขมในโชติแห่งศิระษะ

ดังท่านปัทมชลิได้ชี้ไว้ในเนื้อสุตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :- มุรุษโชยติมิ สิทุทธสนม (๓๑)

คำแปล :- (จากสังขม) ในโชติแห่งศิระะ ย่อมเกิดการพบเห็น ซึ่งบรรดาพระอริยบุคคล
ผู้ที่สำเร็จแล้ว

คำอธิบาย :- เมื่อท่านโยคีสามารถเข้าถึงภูมิแห่งฌานได้แล้ว ท่านจะเห็นว่า มีรัศมีชนิดหนึ่ง
กำลังส่องประกายออกไปจากศูนย์กลางแห่งศิระะ คือตรงศูนย์กลางขม่อม

ท่านโยคีผู้ใดสามารถตั้งสังขมลงในโชตินี้ได้แล้ว ท่านจะเห็นบรรดาท่านผู้สำเร็จทั้งหลาย
ซึ่งได้ดวงพันไปแล้วจากแดนโลกียภูมิ แต่ทว่ายังดำรงอยู่ในโลกุตตรภูมิทั้งสิ้น(หน้า๔๒๑)(

ตอนนี้ ท่านปัทมชลิ ได้แนะนำบทแทรกไว้อีกบทหนึ่ง

ซึ่งนับว่าเป็นกรณีทำให้เกิดความรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลายขึ้น สูตรที่ได้แนะนำถึงกรณีนั้นไว้
มีอยู่ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ปราติกาทุ วา สรวุม (๓๒)

คำแปล :- หรือจากปฏิภาณญาณ (โยคีย่อมรู้ซึ่ง) สรรพสิ่งทั้งหลาย

คำอธิบาย :- อาศัยปฏิภาณญาณเป็นกรณี

ท่าน โยคีสามารถที่จะเกิดมีความทราบซึ่งถึงบรรดาสสิ่งทั้งหลายได้

โดยไม่มีเครื่องขัดขวางความรู้ของท่านแม้แต่ประการใด

ปฏิภาณญาณเปรียบเสมือนอย่างรัศมีหรือแสงสว่าง สำหรับขจัดเสียดซึ่งความมืดทุกประการ

เมื่อแสงสว่างปรากฏขึ้นอย่างสมบูรณ์แพร่หลายแล้ว ความมืดมนอนธกาล

ก็ย่อมดับสูญหายไปอย่างสนิทจันใด ปฏิภาณญาณก็เป็นจันนั้น

เมื่อปรากฏประจักษ์ขึ้นในท่านโยคีผู้ใด ความรู้รู้ความรู้ญาณของท่านผู้นั้น

จะสถิตอยู่อีกแม้แต่ขณะหนึ่งไม่ได้เป็นอันขาด นั่นคือ ท่านโยคีผู้นั้นอาศัยปฏิภาณญาณเป็นกรณี

ย่อมบรรลุถึงความรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลาย โดยไม่มีสิ่งใดขัดขวางญาณของท่านไว้อีก

เนื่องจากปฏิภาณญาณช่วยให้กำจัดเสียดซึ่งอัญญาณ

ซึ่งนับว่าเป็นเครื่องผูกมัดบุคคลไว้ให้ถอนตัวออกจากโลกิยธรรมได้

ท่านจึงได้สรรเสริญปฏิภาณญาณไว้โดยใช้สำนวนอีกประการหนึ่งว่า “ตารกม”

เมื่อแปลตรงตามรูปศัพท์ ได้ความว่าความส่องแสง จึงสำคัญไปถึงความส่องแสงแห่งญาณ คือว่า

สภาพแห่งญาณซึ่งปรากฏแพร่หลายอยู่ตามลำพัง โดยที่ผู้มีญาณไม่จำเป็นต้องพยายามประการใด

เพื่อทำให้ญาณนั้นปรากฏขึ้นอีก ดังว่าความส่องแสงเป็นสภาพธรรมชาติของรัศมี จันใดจันนั้น

หมายความว่า สภาพแห่งญาณที่ปรากฏประจักษ์อยู่เสมอ

โดยที่ผู้มีญาณไม่จำเป็นจะต้องนึกคิดหรือคำนึงถึงแม้แต่น้อยหนึ่ง สภาพเช่นนี้แหละได้แก่(หน้า

๔๒๓) (ปฎิภา เมื่อปฏิภาณญาณคั่งง้วนนี้ได้ปรากฏชัดขึ้นแล้วอย่างรุ่งโรจน์ ก็เป็นอันว่า ความซาบซึ่งในทุก สิ่งย่อมจะปรากฏประจักษ์อยู่แก่ท่านโยคีเป็นเนืองนิตย์

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดมีขึ้นจากการตั้งสังขมลงในดวงหทัย ดังที่ท่านปตัญชลีได้ชี้แจงไว้ในเนื้อสุตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- หฤทเย จิตตสัวิต (๓๓)

คำแปล :-- (จากสังขม) ในดวงหทัย ย่อมเกิดจิตตัสัญญา

คำอธิบาย :-- บรรดาจิตตัสัญญาทั้งหลาย ย่อมเกิดมีขึ้นได้เพราะจิตต ฉะนั้น

ปวงสัญญาที่จิตตเป็นบ่อเกิด จึงกล่าวได้ว่าเป็น จิตตสัญญา อีกสำนวนหนึ่ง อนึ่ง ส่วนจิตตนั้นเล่าก็ย่อมมีที่ตั้งคือดวง หทัย ฉะนั้น

ผู้ใดสามารถเข้าไปถึงเขตแดนแห่งดวงหทัยได้แล้ว

เขาผู้นั้นก็ย่อมสามารถที่จะมองเห็นความซาบซึ่งถึงเรื่องจิตตได้ทุกประการ

เมื่อเป็นดังนั้นก็เป็นอันว่า สิ่งที่มีจิตตเป็นแดนเกิดทั้งหลาย

จะต้องปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ท่านผู้นั้นทันที ดังได้กล่าวมาแล้ว สิ่งที่มีจิตตเป็นแดนเกิด

ก็คือจิตตสัญญานั้นเอง จึงเป็นอันเข้าใจได้ทันทีว่า

ผู้ซึ่งสามารถเข้าไปถึงเขตแดนแห่งดวงหทัยได้แล้ว

ย่อมมีความซาบซึ่งถึงบรรดาจิตตสัญญาพร้อมไปในตัวด้วยทันที อนึ่ง

การที่จะเข้าไปถึงแดนแห่งดวงหทัยได้นั้น ย่อมต้องอาศัยขมเป็นทางนำ เหตุนี้

ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า ครั้นท่านโยคีผู้ใด สามารถตั้งสังขมลงในดวงหทัยได้แล้ว

ย่อมมีความทราบซึ่งถึงบรรดาจิตตสัญญาด้วยทันที ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยสังขมเป็นทางนำ

ท่านสามารถเข้าถึงเขตแดนแห่งดวงหทัยได้แล้ว ความซาบซึ่งถึงจิตตอันมีดวงหทัยเป็นที่ตั้ง

ก็ย่อมเกิดมีขึ้นแก่ท่านด้วยทันที แล้วในขั้นต่อไป บรรดาสัญญาต่าง ๆ ซึ่งมีจิตตเป็นแดนเกิดนั้น

ก็จะปรากฏประจักษ์ขึ้นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน โดยมีพักต้องสงสัยแม้แต่ประการใด

ต่อไปจะกล่าวถึงสังขม ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดบุรุษญาณขึ้น

แต่ในการหาความเข้าใจในบุรุษญาณนั้น

เราจะต้อง(หน้า๔๒๕)(มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องโภคะเสียก่อน

จึงจะสามารถก้าวไปหาความเข้าใจในเรื่องบุรุษญาณได้เป็นขั้นต่อไป เหตุนี้ในเนื้อสุตรต่อไปนี้

ท่านปตัญชลีจึงได้แนะนำลักษณะแห่งโภคะไว้เป็นปัทมฐานเป็นขั้นต้น แล้วในขั้นต่อไป

จึงได้แนะนำถึงสังขม ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องบุรุษญาณไว้เป็นลำดับสอง คือ :-

สูตร :- สตวปุรุษโยรตยณตาสงกิรณโย ปุรตยวิเสโย โภคะปรารุธควาตุ สุวารุธสัษมาตุ
ปุรุษชญาณม (๓๔)

คำแปล :-- ความไม่แตกต่างกันแห่งปัจจัย ในระหว่างพุทธิกับบุรุษ
โดยไม่ระคนกันโดยสิ้นเชิง นั่นคือ โภคะ เพราะความเป็นปรตลประโยชน์
จากตั้งยมในสกัตตประโยชน์ย่อมเกิดบุรุษญาณขึ้น

คำอธิบาย :- บรรดาความดำเนินของบุคคลโดยทั่ว ๆ ไปย่อมอาศัยมูลกรณีหรือปัจจัย ๒
ประการ คือตนกับความรู้ความเข้าใจหรือพุทธิ ก่อนที่เราจะดำเนินกิจการประการใด ๆ ไป
เราต้องมีความรู้ความเข้าใจในกิจการนั้น ๆ เสียก่อน ถึงไม่มากก็น้อย มิฉะนั้น
เราก็ไม่ยอมให้ตนดำเนินไปตาม จึงเห็นได้ว่า ความรู้ความเข้าใจหรือพุทธิ
ย่อมเป็นกรณีในการดำเนินกิจการต่าง ๆ กรณีหนึ่ง อนึ่ง ความรู้ความเข้าใจหรือความดำเนิน
ย่อมเป็นไปไม่ได้ ถ้าขาดผู้รับรู้หรือผู้รับความเข้าใจหรือผู้ดำเนิน เช่นตัวอย่าง นาย ก. กับ นาย ข.
นั่งสนทนากันอยู่ มีหนังสือเล่มหนึ่งตกอยู่ต่อหน้าเขาทั้ง ๒ เขาทั้ง ๒
จึงมีความรู้ความเข้าใจเกิดขึ้นว่า สิ่งที่ตกอยู่ต่อหน้าเขาคือหนังสือ ณ ที่นี้จะเห็นได้ว่า
ความรู้ความเข้าใจที่ว่า นั่นคือหนังสือ ย่อมเป็นความรู้ความเข้าใจอย่างเดียวกัน แต่ว่า
ผู้รับรู้หรือผู้รับความเข้าใจนั้น มีอยู่ ๒ คน คือนาย ก. กับนาย ข. เนื่องจากผู้รับรู้แตกต่างกัน
ความรู้ความเข้าใจจึงได้เกิดมีขึ้นในฐานะอันแตกต่างกัน ถ้าไม่มีผู้รับรู้
ก็แปลว่าไม่มีความรู้ความเข้าใจหรือพุทธิประการใด(หน้า๔๒๗)(ที่จะเกิดมีขึ้นได้ อนึ่ง
ถ้าไม่มีความรู้ความเข้าใจ ตัวเราก็จะไม่ดำเนินกิจการประการใด จึงเป็นอันว่า ปัจจัย ๒ ประการ
คือ ย่อมเป็นกรณีให้ดำเนินบรรดากิจการทั้งปวง

แต่ทว่า ข้อที่น่าสังเกตมีอยู่ว่า อตตปัจจัย กับ พุทธิปัจจัย

ย่อมต่างแตกแยกกันอยู่เป็นคนละฐานะ คือหาใช่เป็นปัจจัยอันเดียวกันไม่
อตตปัจจัยเป็นที่รองรับพุทธิปัจจัย คือเป็นผู้รับรู้เท่านั้น ส่วนพุทธิปัจจัยเป็นสิ่งที่ถูกรับรอง
ดั่งขันน้ำกับน้ำ หรือท้องน้ำกับกระแสน้ำ ฉะนั้น ในระหว่างอตตปัจจัยกับพุทธิปัจจัย
คือตนกับพุทธิ หรือผู้รับรู้กับความรู้ จึงไม่มีการระคนกันโดยสิ้นเชิง

ความไม่ระคนกันแม้แต่ประการใดในระหว่างปัจจัยทั้ง ๒ นั้น คือสภาพที่แท้แห่งตนกับพุทธิ

แต่ทว่า บางครั้งบางคราว สภาพที่แท้ย่อมถูกกำบังอยู่ด้วยลักษณะการบางประการ
ในทำนองความส่องแสงแห่งพระอาทิตย์ บางคราวถูกเมฆกำบังไว้ ฉะนั้นก็ฉนั้นนั่น กล่าวคือ
ดั่งได้กล่าวมาแล้ว ตนผู้รับพุทธิกับพุทธิที่ถูกรับ ต่างแยกกันอยู่เป็นคนละฐานะ ฉะนั้น
ตามสภาพธรรม ตนจึงไม่ถูกระคนด้วยลักษณะหรือคุณภาพแห่งพุทธิโดยประการใด ถ้าต่างว่า
ตนไม่สามารถรักษาความจำกดของตนไว้แล้วไซ้ร้ คือยอมตัวให้พลอยเป็นไปตามคุณภาพของพุทธิ
ก็เป็นอันว่าตนจะต้องยอมให้คุณภาพของพุทธิเข้ามาระคนปนกับคุณภาพของตนด้วยโดยแท้
เช่นว่า เราขึ้นอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำ ถ้าเราไม่สามารถรักษาตัวของเราไว้ให้ต่างจากน้ำ
คือปล่อยตัวให้เดินเข้าไปหาน้ำ เราก็จะต้องเปียกน้ำ ความแห้งหรือความไม่เปียกที่เคยมีอยู่แต่ก่อน
จะถึงวาระสิ้นสุดลง และตนเป็นอันยอมรับเอาคุณภาพแห่งน้ำมาระคนกับคุณภาพของตน

ผลที่สุดก็คือ ความแห้งจะสิ้นไปและตัวจะเปียกน้ำ ในทำนองเดียวกันนี้ ถ้าเราปล่อยให้ตัวดำเนินไปตามพุทฺธ โดยไม่รักษาไว้ซึ่งความต่างที่ที่เคยมีอยู่แล้วแต่ก่อน ตนก็จะต้องพลอยกลายเป็นไปตามพุทฺธด้วยนั่นเอง คือเมื่อความสุขเกิดมีขึ้นในพุทฺธ ตนก็จะพลอยรับเอาความสุขนั้นด้วย และเมื่อความทุกข์เกิดมีขึ้นในพุทฺธเล่า ตนก็จะพลอยรับเอาความทุกข์(หน้า๔๒๕)(นั่นด้วย) คือว่า พุทฺธมีพหุคติการชนิดใด ตนก็จะถือพหุคติการชนิดนั้นเป็นของตน ทั้งนี้ก็เพราะความแตกต่างกันแห่งปัจจัย คือตนกับพุทฺธได้ดับหายไป และความไม่ต่างกันได้เกิดมีขึ้นแทนนั่นเอง ความไม่ต่างกันแห่งปัจจัยในระหว่างตนกับพุทฺธซึ่งสามารถทำให้ตนเสวยความสุขความทุกข์ ฯลฯ ดังที่เกิดมีขึ้นในพุทฺธนั้น นั้นแหละได้แก่โภคะ

ขออธิบายอีกสักหน่อย เนื่องจากอรรถปัจจัยหรือตนดำรงอยู่ในฐานะเป็นผู้รับรู้ เหตุนี้หน้าที่ของตนจึงเป็นเสมือนอย่างหน้าที่ของสักขีพยาน คือตนเป็นสักขีพยานแห่งบรรดาความรู้เท่าที่อาจเกิดมีขึ้นได้

บัดนี้ ธรรมคามืออยู่ว่า

อันผู้เป็นสักขีพยานนั้นย่อมไม่มีการรับผลแห่งเหตุการณ์ที่เขาเป็นพยาน เช่นตัวอย่าง ตามที่เราได้เคยเห็นมาแล้ว มีเด็กคนหนึ่งถูกรถยนต์ทับ เราผู้ซึ่งนับว่าเป็นพยานแห่งเหตุการณ์อันนั้น หากต้องรับผลคือความเจ็บแห่งเหตุการณ์อันนั้นด้วยไม่ เด็กผู้ที่ถูกรถทับต่างหากเป็นผู้ต้องรับความเจ็บ อันเป็นผลแห่งเหตุการณ์อันนั้น ดังนี้เป็นอาทิ ในทำนองเดียวกันนี้ ผู้ที่เป็นสักขีพยานแห่งความรู้ ย่อมไม่มีการเสวยผลแห่งความรู้ หากแต่เป็นผู้รับรู้เท่านั้น จึงไม่มีการเสวยผลแห่งความรู้ คือทุกข์สุขเป็นอาทิ แต่ว่า ถ้าตนละเมิดภาวะของตน คือความเป็นสักขีพยานทั้งหลาย และเข้าไปเป็นเอกฉันท์กับความรู้หรือพุทฺธนั้นเข้า ก็เป็นอันว่าตนจะต้องเสวยผลแห่งความรู้ นั้นด้วย ดังว่า ขณะที่เราได้พบเห็นเขาทะเลาะวิวาทกัน ก็เป็นเพียงสักขีพยานเท่านั้น เรา มิต้องรับผลคือความเดือดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นจากการทะเลาะวิวาทนั้น แต่ว่า เราทิ้งหรือละเมิดหน้าที่แห่งความเป็นสักขีพยานของเราเสีย แล้วเข้าไปเกี่ยวข้องกับกาทะเลาะวิวาทนั้นด้วย ก็แปลว่า ผลแห่งการทะเลาะวิวาทนั้น จะแผ่เข้ามาถึงตัวเราด้วย นั้นย่อมส่อให้เห็นว่า トラบใดที่ตนยังดำรงอยู่ในฐานะเป็นผู้รับรู้ トラบนั้น ตนไม่ต้องเสวยผลแห่งความรู้ต่าง ๆ ซึ่งเกิดมีขึ้นเพราะความกระทบสัมผัสในระหว่างจิตต์(หน้า๔๓๑)(กับอารมณ์ ความละทิ้ง ความเป็นผู้รับรู้หรือความเป็นสักขีพยานแห่งความรู้ แล้วดำรงอยู่เป็นเอกฉันท์กับความรู้โดยลบล้างความแตกต่างกัน

อันมืออยู่ระหว่างผู้รับรู้กับความรู้ที่นั่นแหละได้แก่โกกะ โกะกะจึงหมายความว่า การลบเลือนความต่างกันอันมืออยู่ในปัจจัยทั้ง ๒ คือผู้รับรู้กับความรู้ และการถือเอาความไม่ต่างกันในระหว่างปัจจัยทั้ง ๒ เป็นพื้นฐานแห่งความดำเนินต่อ ๆ ไป

อาศัยความบัญญัติดังกล่าวมานี้ เป็นแนวทางพอที่จะเห็นได้ว่า ลักษณะของโกกะ ย่อมบ่งถึงการนำตัวเราให้เป็นไปโดยเอกฉันท์กับพุทธิ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ทีเดียวว่า โกะกะเป็นไปเพื่อตัวเรา หาได้เป็นไปเพื่อตัวโกกะเองโดยเฉพาะไม่ นั่นคือแสดงว่า เราเป็นผู้บริโภคน และส่วนโกกะเป็นสิ่งที่ถูกรับบริโภคน เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่า ครอบครองที่เราบริโภคนอยู่ ครอบครองนั้น โกะกะจะยังมีประโยชน์อยู่ แต่ถ้าเราละทิ้งการบริโภคนเสีย โกะกะจะต้องดับสูญไปด้วยทันที เหตุฉนั้น ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า โกะกะเป็นสิ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นหรือปรารถนาประโยชน์

อนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วในสูตรที่ ๑๘ แห่งบทที่ ๒ ว่า สิ่งใดที่เป็นไปเพื่อปรารถนาประโยชน์ สิ่งนั้นนับว่าเป็นทศยะ สิ่งใดที่นับว่าเป็นทศยะ สิ่งนั้นย่อมห่างเหินออกไปจากบุรุษะ ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้เห็น ฉะนั้น อาศัยโกกะเป็นเครื่องนำทาง เราไม่สามารถที่จะบรรลุถึงความรู้อันเกี่ยวแก่บุรุษะได้เป็นอันขาด

เราจึงจำเป็นที่จะต้องหาสื่อหรือทางอีกประการหนึ่งที่จะนำเราไปสู่เขตแดนแห่งบุรุษะญาณได้

ย่อมเป็นธรรมดาที่ตัวเราแผ่แพร่ออกไป โดยอาศัยทาง คือ ประโยชน์ที่ไหน เราหรือจิตใจของเรา ย่อมแผ่ไปถึงที่นั่นทันที อาศัยอรรถประโยชน์นั่นเอง

ตัวเราจึงได้แผ่ไปยังโกกะโดยนิกเอาว่า ในโกกะนั้นความสำเร็จแห่งอรรถประโยชน์ย่อมมีอยู่ แม่น้ำเกิดมาแต่น้ำพุ ไหลลงไปสู่ทะเลเป็นธรรมดาฉันใด อรรถประโยชน์ก็เป็นฉนั้น เกิดมาแต่บุคคล ไหลลงไปสู่โกกะเป็นเนืองนิตย์ ฉะนั้นอาศัยทางเดินของน้ำ (หน้า ๔๓๓)(เราสามารถที่จะขึ้นไปสู่บ่อเกิดของมัน คือบ่อน้ำพุได้ฉันใด อาศัยอรรถประโยชน์เป็นทางเดิน เราก็สามารถขึ้นไปสู่ที่เกิดของมันคือบุรุษะได้ฉนั้นนั่นเอง) ตอนนี้ เราจึงเกิดมีความรู้อันเกี่ยวแก่บุรุษะหรือบุรุษะญาณขึ้นทันที แต่ว่า

กรรมิย์ที่จะช่วยให้เราอาศัยอรรถประโยชน์แล้ว เราจะขึ้นไปสู่เขตแดนแห่งบุรุษะได้ทันที ผลก็คือ ตอนนั้น บุรุษะญาณจะเกิดขึ้นแก่ท่านผู้เป็นโยคี โดยมีพักต้องสงสัย

ลำดับนี้ ปัญหาแทรกแซงเกิดขึ้นข้อหนึ่งว่า

เมื่อบุรุษะญาณปรากฏขึ้นแล้วอย่างประจักษ์แจ้ง ท่านโยคีจะได้รับผลเป็นอย่างไรบ้าง

คำตอบแห่งปัญหานี้ ท่านปัทมชลิได้เฉลยไว้ในเนื้อสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ตตะ ปราติภ-ศรวณ-เวทน-อาทรศ-อาสุวาท-วารุตา ชายตนะเต (๑๕)

คำแปล :- แต่ฉนั้น ย่อมเกิดปฏิภาน, สวณะ, เวทนา อัสนาทะและฆานะ

คำอธิบาย :- เมื่อบุรุษญาณเกิดมีขึ้นแล้ว ก็แปลว่า ความรู้ทุก ๆ ประการ ซึ่งอาจเกิดมีขึ้นในบุคคลได้ ย่อมปรากฏชัดอยู่แก่ท่านโยคี ความรู้ที่เกิดขึ้นในทางจิตต์และอินทรีย์ ความรู้อันสูงสุดทางจิตต์ คือ ปฏิภาณญาณ (ดูหน้า ๔๒๒) ฉะนั้นอาศัยบุรุษญาณเป็นปทัฏฐาน ท่านโยคีย่อมก้าวไปถึงปฏิภาณญาณได้อีกขั้นหนึ่งด้วย ส่วนความรู้อันสูงสุด ซึ่งเกิดขึ้นทางอินทรีย์คือ โสตะ, กาย, จักขุ, ชิวหาและนาสะนั้น ได้แก่ทิวสวณะ ทิวเวทีนา ทิวทัสสณะ ทิวอัสสาทะ และทิวฆมานะ ฉะนั้น ในตอนนี้ ท่านโยคีย่อมเกิดมีทิวอินทรีย์ขึ้น แล้วอาศัยทิวอินทรีย์นั้น ๆ เป็นเครื่องรับท่านย่อมรับเอาทัสสะ, ผัสสะ, รูป, รสและกลิ่น, ซึ่งมีใช้เป็นของโลกมนุษย์ หากแต่เป็นของทิวทั้งสิ้นได้

คือว่า อาศัยสวณะหรือโสจะเป็นสื่อ ท่านย่อมสามารถสดับฟังเสียงทิวได้(หน้า๔๓๕)-

อาศัยเวทนาเป็นสื่อ ท่านย่อมสามารถรับผัสสะทิวได้

อาศัยทัสสณะเป็นสื่อ ท่านย่อมเห็นรูปทิวได้

และอาศัยฆมานะเป็นสื่อ ท่านย่อมสุดคมกลิ่นทิวได้ดังนี้เป็นอาทิ

แต่ ณ บัดนี้ ปัญหาอันใหญ่ยิ่ง ซึ่งเกิดมีขึ้นจากบรรดาทิววิสัยแห่งอินทรีย์เหล่านี้ มีอยู่ว่า ความสามารถในการรับเอาทิววิสัยอันมีทิวสัททะ ทิวรูปเป็นอาทิ นั้น ย่อมบ่งถึงความสามารถในทางโลกุตตรหรือ การที่ความสงสัยดังว่านี้ อาจจะสลดขึ้นมาได้ ก็เพราะมีเหตุอยู่ว่า ตามธรรมดามนุษย์ปุถุชน ไม่นับว่าเป็นผู้ที่ประกอบด้วยทิวอินทรีย์ จึงไม่สามารถที่จะรับเอาทิววิสัยนั้น ๆ ได้ ฉะนั้นเมื่อท่านโยคีประกอบไปด้วยทิวอินทรีย์ และทั้งสามารถรับเอาทิววิสัยได้แล้ว ท่านจึงอาจหลงนึกเข้าใจผิดไปว่า ท่านเป็นผู้ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งความสำเร็จแล้วก็ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง ท่านเป็นผู้ที่ได้ข้ามพ้นไปจากเขตแดนแห่งโลกิยะมาแล้วทั้งสิ้นก็ได้

เพื่อจะขจัดเสียซึ่งความหลงหรือความเข้าใจผิดดังว่านี้ ท่านปตัญชลี จึงได้แนะนำสูตรไว้ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- เต สมาชาวุปสรุเกาะ วุตุตถาน สิฑุชยะ (๓๖)

คำแปล :- (ทิววิสัย) เหล่านั้น เป็นอุปสรรคในสมาธิ (แต่) เป็นอิทธิฤทธิ์ในวุตุตถาน

คำอธิบาย :- ในขณะที่ท่านโยคีกำลังดำรงอยู่ในสมาธิ ถ้าเกิดทิววิสัยขึ้น ก็แปลว่า ทิววิสัยเหล่านั้น ย่อมขัดขวางโลกุตตรญาณไว้ ไม่ให้ท่านโยคีสามารถถอนกระแสแห่งปัญญาจักขุพ้นออกไปจากโลกิยกุมิ ทั้งนี้เนื่องจากเหตุที่ทิววิสัยเหล่านั้นถึงเป็นทิวก็จริง แต่ก็ยังคงอยู่ในโลกิยกุมิ ถึงแม้ว่า ลักษณะแห่งทิววิสัย ไม่รวมรอยกันกับลักษณะแห่งสถูลวิสัย และทั้งลักษณะแห่งทิววิสัย ไม่รวมรอยกันกับลักษณะแห่งสถูลวิสัย และทั้งลักษณะแห่งทิวอินทรีย์ ก็ไม่เหมือนกันกับลักษณะแห่งมังสอินทรีย์ก็จริงอยู่ แต่เนื่องจากทิววิสัย(หน้า๔๓๖) ทั้งหลายยังเป็นวิสัยอินทรีย์ จึงจัดเป็นประเภทหนึ่งแห่งโลก อันที่จริงคำว่า โลก ในที่นี้ หาเป็นโลกหยาบ

เหมือนโลกที่เราสู้สู้กันไม่ หากเป็นทิพย์โลก ซึ่งตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าขอบเขตแห่งมังสอินทรีย์ กระนั้นก็จริง แต่ทิพย์โลกนั้น ยังนับว่าเป็นโลกทุกประการ ฉะนั้น เมื่อท่านโยคีดำรงอยู่ในสมาธิ จึงมีความมุ่งหมายอย่างแน่วแน่ที่จะผ่านพ้นไปจากโลกเสีย ในขณะที่ท่านเข้าถึงสมาธิแล้ว จึงเป็นอันว่าท่านได้ข้ามพ้นไปจากขอบเขตแห่งโลกหยาบของเราแล้วทั้งสิ้น ในขณะที่นั้นเกิดมีทิพย์วิสัยขึ้นแล้วไซ้ ก็หมายความว่า การก้าวไปสู่โลกกุตตรภูมิของท่านก็จะถูกชะงักลงทันที และท่านต้องกลับกลายเป็นเหยื่อแห่งทิพย์โลกอีก จึงอาจกล่าวได้ว่า ท่านข้ามโลกหยาบไปเพื่อเข้าถึงโลกทิพย์นั่นเอง เหตุนี้แหละ ความเกิดแห่งทิพย์วิสัย ในเมื่อท่านโยคีดำรงตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ จึงนับว่าเป็นอุปสรรคอันร้ายแรงแท้ ซึ่งจะไม่ให้ท่านก้าวไปข้างหน้าสู่โลกกุตตรภูมิได้อีกต่อไป

แต่ว่า ถ้าทิพย์วิสัยเหล่านั้น เกิดมีขึ้นในขณะที่ท่านโยคีออกมาจากสมาธิแล้ว คือขณะที่ท่านดำรงอยู่ในยุคสถาน ก็เป็นอันว่า ในขณะที่นั้น ท่านย่อมประกอบไปด้วยสมรรถภาพบางอย่าง คือการเห็นทิพย์รูป การได้ยินทิพย์ศัพท์เป็นต้น ซึ่งมนุษย์ปุถุชนธรรมดาจะมีไม่ได้ เหตุนี้ ในขณะนี้ ทิพย์วิสัยเหล่านั้นจึงปรากฏเป็น อธิธิบาท ของท่านโยคี ฉะนั้น

ต่อไปจะกล่าวถึงอธิธิบาท ที่แสดงถึงสมรรถภาพของท่านโยคี ในการนำวิญญาณของตนให้เข้าไปในปรกายหรือกายอื่น วิธีแห่งการบรรลุถึงอธิธิบาทส่วนนี้ ท่านปตัญชลีได้กล่าวแนะนำไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :- พนฺธการณฺสยถึยฺยตฺ ปรฺจาร-สํเวทนาจฺจ-จิตฺตสฺยปรสฺสริราวเส (๓๗) (หน้า ๔๓๕)

คำแปล :- จากความหลวมแห่งเหตุแห่งการผูกมัด และจากความรู้ชัดในทางเดิน (ย่อมเกิด) การเข้าไปของจิตต์สู่ปรกาย

คำอธิบาย :- ถ้าจะพิจารณาพิณิจพิเคราะห์ดูอย่างถี่ถ้วนแล้วจะเห็นได้ว่า การที่เราไม่สามารถที่จะนำจิตต์ของเราออกไปจากกาย และให้เข้าไปในปรกายนั้นมีเหตุอยู่เพียง ๒ ข้อคือ ข้อ ๑ จิตต์ถูกผูกมัดอยู่ภายในบริเวณแห่งร่างกาย ร่างกายเป็นเหมือนอย่างเรือนจำของจิตต์ จึงไม่สามารถที่จะออกไปจากบริเวณนั้นได้ และข้อที่ ๒ ได้แก่ความโง่เขลาของเราที่เรายังไม่รู้จักทางเดินของจิตต์ว่า จิตต์ดำเนินไปในทางไหน เท่าที่เรารู้ คือที่หมายซึ่งจิตต์ได้ดำเนินไปถึงแล้ว เช่นตัวอย่าง เรากำลังนึกถึงบ้าน ซึ่งตั้งอยู่ห่างไปจากเรา ณ ที่ใดที่หนึ่ง ขณะที่จิตต์กำลังนึกถึงบ้านอยู่นั้น แปลว่า จิตต์ได้ดำเนินไปถึงบ้านก่อนแล้ว เราจึงจะนึกได้ แต่ว่าทางดำเนินของจิตต์จากเราไปถึงบ้านนั้น เรายังขาดความรู้อยู่ นี้แหละเป็นพยานให้เห็นว่า เรารู้จักที่หมายของจิตต์ แต่ยังขาดความรู้ในทางเดินของจิตต์อยู่ ฉะนั้น ผู้ใดสามารถนำจิตต์ให้ออกมาจากเรือนจำคือร่างกายได้ และทั้งรู้จักทางเดินของจิตต์แล้วเป็นอย่างดี ก็แปลว่า ผู้นั้นย่อมสามารถที่จะนำจิตต์ให้เข้าไปสู่ปรกายได้โดยสะดวก

ปัญหาจึงมีอยู่ว่า เราจะนำจิตต์ให้ออกมาจากร่างกายได้อย่างไร และเราจะหาความรู้ในทางเดินของจิตต์ได้อย่างไร

ปัญหา ๒ สายนี้ จะพยายามเฉลยต่อไป กล่าวคือจิตต์ถูกจำกัดอยู่ด้วยร่างกาย นั่นคือ หมายถึง จิตต์ถูกผูกมัดอยู่ในร่างกาย ฉะนั้น ถ้าเราต้องการจะให้จิตต์หลุดออกมาจากการผูกมัดนั้น เราจะต้องทำให้เหตุแห่งการผูกมัดนั้นหลวมลง เหตุแห่งการผูกมัด คือกรรมของเรานั้นเอง กรรม บันดาลให้เกิดกาย จิตต์จึงต้องถูกผูกมัดติดอยู่ในร่างกายด้วย ฉะนั้น เมื่อจะกำจัดเสียซึ่งการผูกมัด ของจิตต์ เราจำเป็นอย่างที่จะต้องทำให้การผูกพันของกรรมหลวมลง คือว่าเราจำเป็นที่จะต้องทำ ให้กรรมเสื่อมลงและละลายไปทั้งสิ้น เมื่อกรรมเสื่อมละลายไปแล้ว ก็แปลว่า การผูกพันของ กรรมได้(หน้า๔๔๑) หลวมลง

เมื่อการผูกพันของกรรมหลวมลง ก็หมายความว่า จิตต์สามารถที่จะหลุดออกมาจากการผูกมัดได้ โดยมีต้องสงสัย

ขั้นต่อไปอีกก็คือ เราจะต้องรู้จักทางเดินของจิตต์โดยแท้จริง จึงจะนำจิตต์ของเรา ไปสู่ปรกายได้ นั่นเราข้อมรู้ได้ด้วยอาศัยสมาธิเป็นอุปกรณ์ คือว่า ที่ตั้งของจิตต์ได้แก่ดวงหทัยหรือ ออานาหตะ ฉะนั้น ถ้าเราสามารถตั้งสมาธิลงในออานาหตะได้แล้ว ทางเดินหรือการคมนาคมของ จิตต์จะมีอยู่ที่ประการก็อย่างก็ตาม จะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่เราโดยทันที

ดังนั้น เมื่อท่านโยคีประกอบไปด้วยจิตต์ที่หลุดพ้นจากการผูกมัดหรือเรือนจำคือร่างกาย กับทั้งประกอบด้วยความรู้ในทางเดินของจิตต์แล้ว การนำจิตต์ให้เข้าไปสู่กายของคนอื่นคือปรกาย จึงจัดเป็นแต่การก้าวเพียงก้าวเดียวเท่านั้น คือไม่เป็นการยากเย็นอะไรเลย

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ซึ่งเกิดมีขึ้นจากการขณะลมอุทาน ดังที่ท่านปจัญชลิ ได้ชี้ไว้ใน เนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :- อุทานชยาชวล-ปงก-กณฎกทิสวสงค อุตฺถรานตฺติชฺจ (๑๘)

คำแปล :- จากการขณะลมอุทาน ข้อมเกิดความไม่เกี่ยวข้องในน้ำ, เปือกตม, หนาม, เป็น อาทิ และการนลมปราณขึ้นไป (อุตฺถรานตฺติ)

คำอธิบาย :- ในตอนคำอธิบายแห่งสูตร ๔๕ บาทที่ ๒ ได้กล่าวมาแล้วว่า ลมแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ ปราณ, อปาน, วยาน, อุทานและสมาน. ในระหว่างลมเหล่านี้ อุทานตั้งอยู่ ระหว่างคอกับศิระะ นอกจากหน้าที่จะช่วยให้ออกเสียงอุทานยังมีหน้าที่อีกประการหนึ่ง คือการ นำน้ำเหลืองเป็นต้น ให้ไหลขึ้นไปเบื้องบน หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งที่เดียวว่า การนำน้ำเหลืองขึ้น เบื้องบน ข้อมตกเป็นหน้าที่ของอุทานโดยตรง น้ำเหลืองก็ดี โลหิตก็ดี ข้อมอาศัยลมอุทานเป็น กำลัง จึงจะไหลขึ้นสู่อวัยวะส่วนบน เช่นศิระะเป็นต้นได้ ไซ้แต่เท่านั้น อาศัยอุทานเป็นอุปกรณ์ เรายังสามารถที่จะนำร่าง(หน้า๔๔๑) กายของเราให้ขึ้นไปเบื้องสูงจากพื้นดินก็ได้ แต่การกระทำ เช่นนี้เราสามารถกระทำได้ต่อเมื่อเราบังคับลมอุทานได้แล้วอย่างเด็ดขาด เมื่อลมอุทานตกอยู่ในการ บังคับบัญชาของเราแล้ว อวัยวะต่าง ๆ พร้อมทั้งร่างกายทั้งมวล สามารถลอยขึ้นสู่ระดับสูงได้ ผล อันนั้นจึงนับว่าตกอยู่ในกำมือเราเป็นธรรมดา เหตุนั้น เมื่อใด ร่างกายเกี่ยวข้องกับน้ำหรือจมน้ำ

เราจึงสามารถยกอวัยวะขึ้นจากน้ำเสียได้ หรือเมื่อร่างกายตกลงไปในโคลนตม หรือเหยียบย่ำลงบนหนามก็ดี เราก็สามารถที่จะบังคับร่างกายไม่ให้สัมผัสหรือเกี่ยวข้องกับโคลนหรือหนามได้ทันที ทั้งนี้ก็โดยอาศัยอุทาน ซึ่งจะนำร่างกายให้ขึ้นไปจากสิ่งเหล่านั้นเสีย เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่า ถึงร่างกายของเราจะไปสัมผัสกันกับน้ำ โคลนตม หนามหรือสิ่งอื่น ๆ ก็ตาม แต่เราก็ยังสามารถบังคับร่างกายไม่ให้เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นได้อย่างเด็ดขาด ฉะนั้น ถ้าท่านโยคีประสงค์ที่จะไม่ให้ร่างกายเปียกน้ำ ในเมื่อท่านจมลงอยู่ในน้ำก็ดี ร่างกายนั้นจะไม่เปียกแม้แต่น้อยหนึ่ง ถึงท่านจะลงนอนอยู่ในโคลนตม โคลนตมจะไม่แปดเปื้อนร่างกายท่าน ถึงท่านจะเหยียบย่ำลงบนหนามแหลม ๆ ก็ตาม แต่หนามนั้นจะตำแทงเข้าไปในร่างกายของท่านไม่ได้ ถ้าท่านประสงค์จะไม่ให้เป็นดังนั้น ดังนี้เป็นอาทิ

อีกประการหนึ่ง เมื่อท่านโยคีสามารถบังคับลมอุทานได้แล้วเป็นอย่างดี ความตายของท่านจะดำเนินไปตามความประสงค์ของท่านอีกด้วย คือท่านประสงค์จะสิ้นชีวิตเมื่อใดและโดยทางใด ท่านจะสิ้นชีวิตเมื่อนั้นและโดยทางนั้น เพื่อจะให้ความหมายแห่งข้อนี้ชัดเจนขึ้น ขออธิบายอีกสักหน่อย

เป็นธรรมดาที่ความตายของเราเกิดขึ้นโดยลมปราณสิ้นไปจากร่างกาย ทราบไคที่ลมปราณยังดำรงอยู่ในร่างกาย ทราบนั้น ร่างกายยังจะดำรงชีวิตอยู่ ทางออกของลมปราณที่จะทำให้สิ้นชีวิตไปนั้น มีอยู่หลายทาง คือที่ขม่อม, นาสิก, ปากและคุหยทวาร ลมปราณของปुरुชนชั้นต่ำ คือผู้มีใจประกอบด้วยอกุศลกรรมมากมุล ย่อมสิ้นไปจากร่างกายโดยทางคุหยทวาร ส่วนลมปราณของปुरुชนชั้นกลาง คือผู้มีใจ(หน้า๔๔๕) ประกอบด้วยกรรมชั่วน้อยและกรรมดีน้อย และชั้นสูง คือผู้ประกอบด้วยกรรมดีมาก ย่อมสิ้นไปทางปากและนาสิก แต่ว่า ท่านผู้ที่บรรลุถึงความเป็นอริยชนแล้ว ลมปราณของท่านผู้นั้น ย่อมสิ้นไปจากร่างกายโดยทางขม่อม การสิ้นลมปราณโดยทางขม่อมนี้ ท่านได้ตั้งชื่อไว้ว่า “อุตุกรานติ” อนึ่ง การที่ลมปราณจะสิ้นไปจากร่างกายโดยทางขม่อมได้นั้น ก็โดยอาศัยลมอุทานเป็นอุปกรณ์ คือว่า เมื่อถึงเวลาที่ลมปราณจะสิ้นไป ลมอุทานนำลมปราณขึ้นไปจากที่ตั้งเดิมของมัน คือระหว่างคอกับสะดือ แล้วผลักดันให้ออกไป

เมื่อลมปราณสิ้นไปจากร่างกายทางขม่อม ๆจะมีรอยแตกเป็นรอย ๆ ซึ่งเป็นการเปิดทางให้ลมปราณออกไปทางนั้น อย่างไรก็ดี เนื่องจากอุตุกรานติของลมปราณอาศัยลมอุทานเป็นเครื่องอุปกรณ์ ท่านโยคีผู้ได้ชนะลมอุทานแล้ว จึงจะสามารถบังคับให้ลมอุทานดึงลมปราณให้สิ้นไปทางกระหม่อมได้ นอกจากนั้น ท่านยังสามารถกำหนดเวลาลงได้อย่างเด็ดขาดด้วยว่า เมื่อใดแน่ ลมอุทานจะช่วยให้ลมปราณสิ้นไปจากร่างกาย นั่นคือ ย่อมส่อให้เห็นชัดว่า สมัยและทางที่ลมปราณจะสิ้นไปจากร่างกายนั้น ย่อมอาศัยความประสงค์และความตัดสินใจของท่านโยคีผู้ชนะลมอุทานแล้วเป็นเกณฑ์เสมอ ฉะนั้น

ต่อไปจะกล่าวถึงอิทธิบาท ที่การชนะลมสมานจะอำนวยให้แก่ท่านโยคี อิทธิบาทส่วนนี้ ท่านปตัญชลี ได้กล่าวไว้ในสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- สมานชยาชวลนมุ (๓๙)

คำแปล :- จากการชนะลมสมาน ย่อมเกิดการลุกโชนเรียงแสง (หน้า ๔๔๗) ☯

คำอธิบาย :--- ดังได้กล่าวมาแล้ว ลมสมานตั้งอยู่ที่ตรงสะดือมีหน้าที่คือ ทำการเป็นสื่อระหว่าง ปาณกับอปาน หรือทำการเชื่อมปาณกับอปานก็ได้ นอกจากนี้แล้ว ลมสมานยังมีหน้าที่อีกประการหนึ่ง คือการส่งน้ำเหลือง ฯลฯ กระจายแจกไปสู่ทุก ๆ ส่วนอวัยวะของร่างกายให้มีมาตราสมำเสมอ กัน หรือลมซึ่งตั้งความสมำเสมอระหว่างลมปาณกับลมอปาน

แต่ว่า ในการกระทำเช่นนี้ ลมสมานจำเป็นที่จะต้องประกอบด้วยกำลังชนิดหนึ่งคือการ เก็บ เป็นต้นว่า อวัยวะส่วนใด มีน้ำเหลืองเกินกว่าความต้องการ ลมสมานจะต้องเก็บส่วนเหลือ ของน้ำเหลืองนั้นไว้ แล้วกระจายแจกไปสู่อวัยวะที่ยังขาดอยู่ อนึ่ง หลักธรรมดามีอยู่ข้อหนึ่งว่า ผู้ซึ่งสามารถเก็บได้ ผู้นั้นย่อมสามารถที่จะสะสมได้เหมือนกัน เหตุนี้แหละ ลมสมานจึงมี ความสามารถทั้งการเก็บและการสะสมทั้ง ๒ ประการ อาศัยกำลัง ๒ อย่างที่กล่าวนี้เป็นเครื่องมือ ลมสมานจึงสามารถที่จะเก็บบรรดาเดโชธาตุซึ่งแพร่หลายอยู่ทั่วร่างกาย มาสะสมไว้ตามผิวกายได้ อีกด้วย เมื่อบรรดาเดโชธาตุถูกลมสมานนำมาสะสมไว้ตามผิวกายได้แล้ว ผลที่ปรากฏขึ้นทันที นั้นก็คือ มีการลุกโชนหรือเรียงแสงออกมาจากกาย ทั้งนี้ก็เพราะเดโชธาตุเป็นที่มาหรือบ่อเกิดแห่ง แสงนั่นเอง แต่การกระทำเช่นนี้ คนสามัญไม่สามารถที่จะกระทำได้เพราะว่าลมสมานของเขาไม่ อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเขา แต่ทว่า สำหรับท่านผู้เป็นโยคี ผู้ซึ่งได้ชนะลมสมานนั้นแล้วท่าน บังคับให้ลมสมานดำเนินการไปเป็นอย่างไร ลมสมานก็จะดำเนินการไปเป็นอย่างไร ลมสมานก็จะ ดำเนินการเป็นไปอย่างนั้นทันที ฉะนั้น เมื่อท่านโยคีต้องการให้ประกายรัศมีแผ่พุ่งออกมาจากกาย เมื่อใด ท่านก็บังคับลมสมานให้เก็บเอาบรรดาเดโชธาตุมาสะสมไว้ตามผิวกายเมื่อนั้น แล้วและคน อื่น ๆ จะมองเห็นว่า ร่างกายของท่าน โยคีกำลังเรียงแสงแผ่ประกายพุ่งออกมาอย่างรุ่งโรจน์ดังนี้

ต่อไปจะกล่าวถึงอุบายที่จะอำนวยการทิพบาท คือทิพยโสตะ ดังที่ท่านปตัญชลี ได้ชี้แจงไว้ ในบทสูตรต่อไปนี้ คือ(หน้า ๔๔๘) ❀

สูตร : - โศทรุทราภาสโยะ สัพพนุชล์ยมาทุ ทิวยั โศทรุตรมุ (๔๐)

คำแปล :--- จากการตั้งสังขมลงในความสัมพันธ์ระหว่างโสตะกับอากาศ ย่อมเกิดทิพยโสตะขึ้น

คำอธิบาย :--- ย่อมเป็นที่รู้จักกันอยู่แล้วโดยทั่ว ๆ ไปว่า การที่เราสามารถได้ยินเสียงได้ ก็เพราะ เหตุที่คลื่นแห่งเสียงมากระทบที่เยื่อหู อนึ่ง คลื่นแห่งเสียงก็คือ คลื่นอิเธอร์นั่นเอง ฉะนั้น ความกระทบระหว่างคลื่นอิเธอร์กับเยื่อหู จึงเป็นเหตุให้เราสามารถได้ยินเสียงได้ ถ้าเรา เทียบเคียงอิเธอร์ดังว่านี้กับคำเฉพาะฝ่ายบูรพทิศ (สันสกฤต) แล้ว คงได้แก่คำว่า “อากาศ” ซึ่ง ท่านจำกัดลักษณะไว้ว่า เป็นที่รองรับเสียง อาศัยคำเฉพาะคำนี้เป็นเครื่องแสดงความหมาย เราจึง สารถตั้งกฎขึ้นได้ข้อหนึ่งว่า ความสัมพันธ์ระหว่างอากาศกับเยื่อหู เป็นเหตุแห่งสวณะหรือการ สดับตรับฟังเสียง

แต่ในที่นี้ ข้อที่น่าสังเกตและน่าพิจารณามีอยู่ข้อหนึ่งว่า ถึงแม้ว่า บรรดาเสียงเท่าที่สามารถจะเกิดขึ้นได้ในที่ใดแห่งสากลโลกก็ตาม ย่อมประจำอยู่ในอากาศก็จริง และถึงแม้ว่า อากาศนั้นสัมพันธ์กันอยู่กับเชื้ออูดหูก็จริง แต่เราจะสามารถฟังเสียงต่างๆ ได้ทุกเสียงก็หาไม่ ทั้งนี้ ย่อมเป็นพยานสื่อให้เห็นว่า ในการสดับเสียง คลื่นแห่งเสียงที่ผ่านมาจากอากาศ จำเป็นที่ต้องมี ขนาดใหญ่เล็กชนิดหนึ่ง ถ้าคลื่นใหญ่หรือเล็กกว่าขนาดนั้นแล้ว ทราบใดที่เรายังไม่สามารถจับ คลื่นและดัดแปลงให้เหมาะสมกับกำลังเชื้ออูดหูได้ ทรานั้นเราไม่สามารถสดับเสียงนั้นได้ ข้อนี้ เราเห็นได้อย่างชัด ทรานั้นเราไม่สามารถสดับเสียงนั้นได้ ข้อนี้เราเห็นได้อย่างชัด โดยอาศัย เครื่องวิทยุเป็นเกณฑ์ เสียงที่เครื่องวิทยุจับส่งให้เราฟังได้นั้น ย่อมเป็นเสียงที่มีอยู่ในอากาศ ส่วน อากาศนั้นเล่า ก็มากระทบกับโสตประสาทของเราอยู่ แต่เราไม่สามารถที่จะสดับได้ ทั้งนี้เพราะ คลื่นเสียงไม่เหมาะสมกับกำลังโสตประสาทของเรา นี่เป็นเหตุ เครื่องวิทยุจับคลื่นนั้นได้ แล้ว ดัดแปลงให้เหมาะสมกับโสตประสาท เราจึงสดับได้โดยสะดวก ถ้าเราสามารถจับเอา(หน้า๔๕๑) จับเอาคลื่นได้เองก็แปลว่า เราไม่ต้องการอาศัยเครื่องวิทยุ เพื่อจะจับและดัดแปลงเสียงนั้นให้ เหมาะสมกับโสตประสาทอีก ท่านผู้ใดสามารถจับเสียงจากอากาศได้ทุกประการโดยตนเองแล้วก็ หมายความว่า ท่านย่อมมีสมรรถภาพในการสดับเสียงซึ่งแผ่กระจายอยู่ทั่วอากาศได้ เสียงนั้นจะ เกิดขึ้นในระยะไกลออกไปสักเท่าใดก็ตาม ก็จะเข้ามากระทบโสตประสาทของท่านผู้นั้นเอง โสต ประสาทซึ่งประกอบด้วยสมรรถภาพ ในการสดับเสียงได้จากทุกๆ แห่งนั้น เราเรียกกันว่าทิพยโสต

วิธีที่จะบันดาลให้เกิดทิพยโสตดังนี้ขึ้นได้ มีอยู่วิธีหนึ่ง คือ ดังได้เห็นมาแล้วว่า อากาศ ย่อมรองรับเสียงไว้ ส่วนอากาศก็สัมพันธ์กันอยู่กับโสตประสาท มีหน้า ความสัมพันธ์นี้แหละ ยัง เป็นเหตุแห่งการสดับเสียงอีก ฉะนั้นถ้าท่านโยคีผู้ใด สามารถตั้งสังยมลงที่ความสัมพันธ์ระหว่าง อากาศกับโสตประสาทได้แล้ว ก็แปลว่า ท่านโยคีผู้นั้น ย่อมมีสมรรถภาพที่จะสดับเหล่าเสียงที่ กระจัดกระจายอยู่ทั่วอากาศได้ ย่อมมีสมรรถภาพที่จะสดับเหล่าเสียงที่กระจัดกระจายอยู่ทั่ว อากาศได้ ไม่มีเสียงใดที่จะซ่อนเร้นจากโสตประสาทของท่านโยคีผู้นั้นได้อีก ถึงแม้ว่า เสียงนั้นมี ที่เกิดไกลออกไปจากตัวท่านตั้งพัน ๆ ไมล์ก็ตาม ท่านสามารถสดับเสียงนั้นได้ นั่นคือ ถ้าจะกล่าว ตามสำนวนที่เรานิยมใช้กันอยู่ ก็หมายความว่า ท่านโยคีผู้นั้น ย่อมประกอบด้วยทิพยโสตโดยมิพัก ต้องสงสัย

ต่อไปจะกล่าวถึงวิธีที่จะบันดาลให้เกิดอิทธิบาท คือการเหาะเหินเดินอากาศได้ สูตรที่ ท่านปัทมชลิได้แนะนำไว้มีอยู่ดังนี้ คือ

สูตร:-- กายากาสโยะ สัพพนุสสัมมาตุ ลขตุลลสมา ปตเตศุจากาสคมนนุ (๔๑)

คำแปล :-- จากตั้งยมในความสัมพันธ์ระหว่างกายกับอากาศ (ย่อมเกิด) การเหาะไปทาง อากาศ เพราะความบรรลุถึงความเบาดังอากาศ(หน้า๔๕๑)😊

คำอธิบาย: - การที่เราไม่สามารถที่จะลอยอยู่บนอากาศ ก็เพราะเนื่องจากเหตุที่ความถ่วงบังคับให้เราลงมาสู่พื้นดิน ถ้าเราสามารถต่อสู้ชนะหรือกำจัดเสียซึ่งความถ่วงนี้ได้แล้ว ก็เป็นอันว่า เราสามารถที่จะเหาะไปบนท้องฟ้าได้โดยสะดวก ฉะนั้น ปัญหาจึงมีอยู่ว่า วิธีที่จะต่อสู้เอาชนะหรือกำจัดเสียซึ่งความถ่วงนี้ได้ นั้น มีอยู่อย่างไรบ้าง วิทยาศาสตร์อาศัยอำนาจวัตถุต่อสู้เอาชนะความถ่วงอันเป็นอำนาจวัตถุอีกประการหนึ่ง แล้วสร้างเครื่องบินให้เหาะไปในท้องฟ้าได้ แต่ว่าสำหรับท่านผู้เป็นโยคี ไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยวัตถุเพื่อจะต่อสู้กับวัตถุ ทั้งนี้ก็เพราะท่านมีอำนาจจิตอยู่เพียงพอแล้ว อาศัยอำนาจจิตเป็นอุปกรณ์ ท่านสามารถกำจัดเสียซึ่งอำนาจวัตถุได้อย่างแน่นอนทีเดียว อนึ่ง ถ้าเราอาศัยวัตถุได้ก็จริง แต่เราก็คงตกเป็นทาสของวัตถุที่เราอาศัยเป็นเครื่องอุปกรณ์อยู่อีก ดังว่า เครื่องบินที่สามารถเอาชนะความถ่วงและเหาะไปในท้องฟ้าได้ แต่ก็ยังเป็นทาสของเครื่องอยู่ คือ เครื่องเสียไปเมื่อใด ความถ่วงจะกำเริบขึ้นและดึงเครื่องบินให้ตกลงมาสู่พื้นดินอีก เหตุนี้ ในการปลีกตัวออกจากอำนาจวัตถุ ท่านโยคีจึงได้อาศัยจิตเป็นอุปกรณ์เสมอไป เพื่อจะไม่เปิดโอกาสให้แก่อำนาจวัตถุที่จะกำเริบขึ้นได้อีก

จะเป็นอย่างไรก็ตาม ขอย้อนกล่าวถึงวิธีที่ท่านโยคีอาศัยเพื่อกำจัดเสียซึ่งความถ่วงดังว่านี้ อีก คือครั้งแรกท่านโยคีตั้งสังขมลงที่ความสัมพันธ์ระหว่างอากาศกับกาย เมื่อได้ตั้งสังขมลง ณ ที่นั้นแล้ว ก็แปลว่า อากาศซึ่งห่อหุ้มร่างกายไว้ตกอยู่ในการบังคับบัญชาของท่าน ท่านจึงสามารถที่จะแยกหรือถอนตัวออกจากอากาศ ซึ่งแพร่หลายอยู่ทั่วสากลจักรวาลได้ทันที อนึ่ง อากาศเป็นสื่อระหว่างสิ่งของทั้งหลาย มีหนำกำลังวัตถุอันสุขุม เช่นรัศมีเป็นต้น ก็ยังแพร่ไปโดยทางอากาศ ฉะนั้น เมื่อท่านโยคีแยกตัวออกจากอากาศได้แล้ว ผลที่จะเกิดขึ้นแต่นั้น คือร่างกายของท่าน ย่อมพ้นไปจากสื่อที่จะเชื่อมกายไว้กับวัตถุอื่น ๆ

อีกประการหนึ่ง เมื่อท่านตั้งสังขมลงที่ความสัมพันธ์ ระหว่างอากาศกับกายแล้ว อานุภาพแห่งสังขมนั้น จะเปลี่ยนร่างกายให้เป็นที่มีความหนักเหมือนอากาศนั่นเอง นั่นคือร่างกายของท่านเบาขึ้นเหมือนอากาศ จึงสามารถที่จะลอยอยู่และเหาะไปในท้องฟ้าได้โดยสะดวก ไซ้แต่เท่านั้น เนื่องจากร่างกายในขณะนั้นเบาเหมือนอากาศ จึงสามารถที่จะเดินไปบนน้ำได้อีกด้วยเหมือนกัน

อนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ท่านสามารถที่จะแยกตัวออกจากอากาศที่ห่อหุ้มกายของท่านไว้ได้ สมรรถภาพดังนี้บังไปถึงอิทธิบาทอีกประการหนึ่ง กล่าวคือ ไฟไม่สามารถที่จะไหม้ร่างกายของท่านโยคี ถ้าท่านประสงค์จะไม่ให้ไหม้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากความร้อนขาดทางดำเนินคืออากาศ ซึ่งท่านโยคีได้แยกออกจากตัวท่านแล้วอย่างสิ้นเชิง

ฉะนั้น เมื่อรวบรวมบรรดากระแสความลงแล้ว จึงเป็นอันได้ความว่า การตั้งสังขมลงที่ความสัมพันธ์ระหว่างอากาศกับกาย จะอำนวยอิทธิบาทแต่อย่างเดียว คือการเหาะไปในท้องได้ เท่านั้นก็หาไม่ ยังอำนวยอิทธิบาท ๒ ประการ คือ การเดินไปบนน้ำ กับการตัดสื่อไฟ ไม่ให้ไฟไหม้ร่างกายของท่าน

อาศัยกระแสความดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ พอที่จะเห็นได้ว่า สังขมมีสมรรถภาพอย่างใหญ่หลวงที่จะบันดาลให้เกิดอิทธิบาทได้หลายประการ แต่ว่าอิทธิบาทเหล่านั้น มิเป็นไปเพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความมีดมน ซึ่งปกคลุมญาณรัศมีของเราไว้ มิให้ส่องแสงออกมาอย่างรุ่งโรจน์ ความจริงวัตถุประสงค์ของท่าน โยคี มิใช่การแสวงหาอิทธิบาท คือว่าท่านมิได้ฝึกหัดสังขม เพื่อจะใช้อำนาจสังขมเป็นสื่อที่จะนำไปสู่อิทธิบาท ความมุ่งหมายของท่านมีอยู่เพียงว่า อาศัยสังขมเป็นเครื่องมือ ท่านจะประหารเสียซึ่งเครื่องปกปิดญาณ(หน้า๔๕๗)♥♣ของท่านให้หมดสิ้นไป อิทธิบาทเป็นเพียงอำนาจเกินความจำเป็น คือผลอดิเรกเท่านั้นเอง ฉะนั้น เพื่อจะมีให้ท่านโยคีหลงข้องอยู่ในอิทธิบาท โดยสำคัญผิดเอาว่า อิทธิบาทนี้แหละเป็นที่มุ่งหมายของสังขม ท่านปัดขูดจึงได้แนะนำวิธีตั้งสังขมชนิดที่สามารถกำจัดเสียซึ่งปวงอัญญาณไว้ดังต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- พหิรกลปีตา วฤตติรุ มหาวีเทหา ตตะปกาศวารณกษยะ (๔๒)

คำแปล :-- พฤตติ ภาย นอก ชนิด ที่ไม่ สมมุติ ตั้งขึ้น (ได้แก่) มหาวีเทหา แต่นั้น (ย่อมบังเกิด)ความเสื่อมแห่งเครื่องห่อหุ้มความสว่าง

คำอธิบาย :-- พฤตติการของจิตต์ ซึ่งเกิดมีขึ้นเพราะสังขม มีอยู่ ๒ ประการ คือ พฤตติภายใน ภายกับพฤตติภายนอก หมายความว่า ถ้าท่านโยคีตั้งสังขมลงในสิ่งซึ่งตั้งอยู่ภายในกาย เช่น สะดือ กัณฐกูป ดวงหทัย เป็นต้น ก็แปลว่าพฤตติการของจิตต์ที่เกิดมีขึ้นแต่นั้น นับเป็นพฤตติการจำกัดอยู่ภายในร่างกาย เช่น ดาวเหนือ พระจันทร์ เป็นต้น ก็เป็นอันว่า พฤตติการที่จะเกิดขึ้นแต่นั้น ได้แก่ พฤตติการภายนอกร่างกาย

อนึ่ง นอกจากการแบ่งพฤตติการของจิตต์โดยอาศัยที่ตั้งหรือเทศะแห่งสังขมเป็นมาตรฐานแล้ว พฤตติการของจิตต์ก็ยังได้แยกออกเป็น ๒ สายอีก ทั้งนี้ด้วยอาศัยหลักธารณาเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ เทศะที่ท่านโยคีจะตั้งสังขมนั้น ท่านอาจจะสมมุติขึ้นเองก็ได้ หรือเป็นเทศะที่จิตต์ดำเนินไปเองโดยธรรมชาติ คือโดยท่านมิต้องสมมุติขึ้นแม้แต่ประการใด เช่นตัวอย่าง ครั้งแรกเมื่อเราพยายามตั้งสังขมลงที่ดอกบัวต่าง ๆ เราก็สมมุติรูปดอกบัวขึ้น และทั้งสมมุติที่ตั้งของดอกบัวนั้นขึ้นด้วย แล้วจึงจะภาวนาหรือตั้งสังขมลง ฉะนั้น พฤตติการแห่งจิตต์ชนิดนี้จึงได้แก่พฤตติการที่เกิดขึ้นเพราะความสมมุติ ถ้าจะกล่าวตามสำนวนแห่งคำเฉพาะฝ่ายโยคะ ก็แปลว่า(หน้า๔๕๘) ๐ พฤตติการชนิดนี้ ได้แก่กัลปิตะพฤตติการ แต่ว่าเมื่อที่ตั้งหรือเทศะได้ปรากฏขึ้นแก่โยคะจักษุของท่าน โยคีแล้วอย่างชัดเจน ท่านมิต้องอาศัยสมมุตินั้นได้ดำเนินไปสู่เทศะโดยธรรมชาติแล้ว ท่านโยคีประสงค์จะตั้งสังขม ณ ที่ใด จิตต์ก็จะดำเนินไปสู่ ณ ที่นั้นและเมื่อนั้น โดยมีพักต้องอาศัยความสมมุติเป็นทางนำอีก พฤตติการชนิดที่มีต้องอาศัยความสมมุติเป็นทางนำดังกล่าวมานี้ ท่านได้จำกัดชื่อไว้ว่า อกัลปิตะพฤตติ แปลว่าพฤตติที่มีได้ถูกสมมุติขึ้น

อนึ่ง พฤตติการนอกร่างกายชนิดกัลปิตะ คือชนิดที่ท่านโยคีได้สมมุติตั้งขึ้น มีชื่อบัญญัติไว้ว่า “วิเทหา”

ส่วนพฤติการณ์นอกกายชนิดก่อปิด คือที่มีได้ถูกสมมุติขึ้นนั้น ได้แก่ มหาวิเทหา แปลว่า พฤติการณ์นอกกายชนิดที่ประเสริฐไปกว่าวิเทหา

เมื่อมหาวิเทหาได้เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นอันว่า จิตต์ของท่านโยคีได้ละร่างกายไปสู่เทศะอัน ตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าร่างกายทั้งสิ้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็แปลว่า ทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ ปัจจัยซึ่งเป็นเหตุให้เกิดร่างกายนั้น ย่อมหมดสิ้นไปโดยไม่มีเหลือแม้แต่น้อยหนึ่ง ตอนนี้อย่างไร ท่านโยคีทำการละทิ้งความ มีคมนันท์แห่งอัญญาณ แล้วและดำรงอยู่ในความสว่างไสวรุ่งโรจน์แห่งญาณ หรือจะกล่าว อีกนัยหนึ่งว่า อาศัยมหาวิเทห สังขมเป็นทางนำ ท่านโยคี ย่อมละทิ้งความมีคมนันท์ ซึ่งห่อหุ้มญาณ รัศมี ของท่านไว้ แล้วก้าวไปและดำรงอยู่ในความรุ่งโรจน์แห่งญาณก็ได้

สิ่งที่ห่อหุ้มญาณไว้นั้น ได้แก่กิเลส กรรมและวิบากผู้ใดถูกกิเลส กรรมและวิบาก ปกคลุมหรือห่อหุ้มอยู่ เขาผู้นั้นย่อมตกอยู่ในความมีคมนันท์แห่งอัญญาณ คือว่า ญาณรัศมีของเขาไม่สามารถจะส่องแสงออกมา ดังพระอาทิตย์ที่ถูกเมฆปกคลุมไว้มิให้ส่องแสง ฉะนั้นก็ฉนั้น

เพราะฉะนั้น จึงพอที่จะเห็นได้ว่า เมื่อท่านโยคีบรรลุถึงมหาวิเทหสังขมได้แล้ว เครื่อง ห่อหุ้มหรือเครื่องปกปิด(หน้า๔๖๑) ๖ ขัดขวางแห่งญาณ คือกิเลส กรรมและวิบาก ก็เสื่อมทราม ลงทันที และความรุ่งเรืองแห่งญาณก็จะส่องแสงแจ่มแจ้ง ก็จะปรากฏขึ้นแทน เหตุนี้แหละ ท่าน จึงกล่าวไว้ว่า แต่มหาวิเทหานั้นย่อมเกิดความเสื่อมแห่งเครื่องปกปิดญาณลง โดยทำให้ความ รุ่งโรจน์แห่งญาณส่องแสงรุ่งโรจน์ขึ้นทุกๆขณะเป็นปฏิโลมผล

การกำจัดเสียซึ่งกิเลส กรรมและวิบาก อันเป็นเสมือนอย่างเครื่องปกปิดญาณรัศมีดังกล่าว มานี้ ย่อมเป็นบันไดในการก้าวไปสู่โลกุตตรธรรมขั้นหนึ่ง นอกจากบันไดขั้นนี้แล้ว ยังมีบันไดอยู่ อีกขั้นหนึ่งซึ่งท่านโยคีจะต้องก้าวไปเหมือนกัน จึงจะบรรลุถึงโลกุตตรเขตได้โดยสะดวก บันได ขั้นนี้ ได้แก่การชนะภูตทั้งหลาย

ขออธิบายให้ความหมายกระชับยิ่งขึ้นอีกสักหน่อย เครื่องขัดขวางซึ่งห้ามบุคคลมิให้ก้าว ไปสู่โลกุตตรธรรมนั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ เครื่องขัดขวางที่ตัวเราเองเป็นต้นเหตุ ๑ กับเครื่อง ขัดขวางซึ่งอาศัยโลกภายนอกเป็นแดนเกิดอีก ๑ เครื่องขัดขวางซึ่งอาศัยตัวเราเองเป็นต้นเหตุ บ่งถึง กิเลส กรรม และวิบาก วิธีการที่จะประหารเสียซึ่งเครื่องขัดขวางประเภทนี้ ท่านได้กล่าวไว้แล้ว ในสูตรที่แล้วมา ส่วนเครื่องขัดขวางประเภทที่ ๒ อันมีต้นเหตุมาจากโลกภายนอกนั้นคือธาตุ ๕ และมีชื่ออีกประการหนึ่งว่า ภูต ๕ ทั้งนี้ก็เพราะโลกก็คือประชุมแห่งธาตุหรือภูตทั้ง ๕ นี้เอง ฉะนั้น ในสูตรต่อไปท่านปัทมชลจึงได้แนะนำวิถีที่จะช่วยให้ท่านโยคีบังคับอำนาจแห่งภูต ๕ นี้ไว้ในกำมือของท่าน คือ

สูตร :- สถูล-สวรูป-สุภุม-อนวย-อรุถตตว-สยามาทุ ภูตชยะ (๔๓)

คำแปล :- จากสังขมในสถูลภาวะ, สวรูปภาวะ, สุภุมภาวะ, อนวยภาวะ, และอรุถภาวะ, (ย่อมเกิด) การชนะภูต

คำอธิบาย :- การได้ชัยชนะต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ตาม ย่อมหมายความว่า(หน้า๔๖๓)☺ การได้ชัยชนะต่อภาวะของสิ่งนั้น สิ่งนั้นดำรงอยู่ในภาวะใดก็ตาม ภาวะนั้นจะต้องตกอยู่ในการบังคับบัญชาของผู้ชนะ นี้แหละ คือลักษณะแห่งการได้ชัยชนะ แม้การได้ชัยชนะในทางการสงคราม ก็หาไม่ หลักเกณฑ์ดังว่านี้ไม่ ฝ่ายใดสามารถที่จะบังคับภาวะของอีกฝ่ายหนึ่งคือปรปักษ์ ให้ดำเนินไปตามความประสงค์ของตนทุกประการได้แล้ว ก็แปลว่า ฝ่ายนั้นคือฝ่ายชนะ

เมื่อลักษณะแห่งการชนะมีอยู่ดังนี้ ก็แปลว่า การชนะซึ่งเบญจกุตที่ได้แก่ถวิ, อาโป, เตโช, พายุ และอากาศนั้น จึงเป็นอันหมายถึงการชนะ ซึ่งภาวะของเบญจกุตนั้นโดยตรงนั้นคือ ปัญหาที่ว่า จะชนะกุต จึงเป็นอันพุ่งเล็งไปถึงปัญหาที่ว่า จะชนะภาวะแห่งเบญจกุตอีกนัยหนึ่ง ฉะนั้น จึงเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้จักภาวะแห่งเบญจกุตอย่างถ้วนเสียก่อน จึงจะชนะมัน ได้เป็นอย่างดีในขั้นต่อไป

ถ้าจะพิจารณาอย่างละเอียดลออแล้ว จะปรากฏว่า ภาวะแห่งเบญจกุตพร้อมทั้งทุก ๆ สิ่ง ซึ่งนับว่าเป็นประมุขแห่งเบญจกุต มีอยู่เพียง ๕ ประการ คือ

๑ ดำรงอยู่ในสฤตภาวะหรือความเป็นสฤต ซึ่งได้แก่สฤตรูปหรือรหยาบ เราเห็น ได้ด้วยตาหรือเป็นวิสัยแห่งอินทรีย์

๒ ดำรงอยู่ในสรูปรูปภาวะ หมายความว่า มีรูปเฉพาะตน เช่น ดินไม้ ย่อมมีรูปเฉพาะ ซึ่งเป็นรูปชนิดที่แยกตัวไม่ออกจากสิ่งอื่น ๆ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายความว่าถึงลักษณะพิเศษ หรือรูปพิเศษ ซึ่งเราอาศัยเป็นมาตรฐานในการหาความเข้าใจว่า สิ่งนั้นคืออะไรก็ได้

๓ ดำรงอยู่ในสุขุมภาวะ ซึ่งได้แก่สุขุมรูป อันประกอบขึ้นด้วยปริมาณแห่งมหาภูต ๕ (หน้า ๓๖๑) เป็นรูปที่หาเป็นวิสัยแห่งอินทรีย์โดยประการใด ๆ ไม่

๔ ดำรงอยู่ใน อำนวยภาวะ คือว่า ดำรงอยู่ในภาวะต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวพันกันกับรูปของตนเองอยู่ เช่น คุณสมบัติ กิริยาเป็นต้น บรรดาสิ่งทั้งหลายทุก ๆ สิ่ง ย่อม(หน้า๔๖๕)☺ ประกอบขึ้นด้วยไม่มากก็น้อย และทั้งมีกิริยาประจำอยู่ในตัวด้วย สิ่งใดที่ดำรงอยู่โดยปราศจากเสียดซึ่งคุณสมบัติ และกิริยา สิ่งนั้นหาปรากฏอยู่ในโลกไม่ ทุก ๆ สิ่งจำเป็นที่จะต้องสัมพันธ์กันกับคุณสมบัติและกิริยาอยู่ เสมอ จึงจะดำรงอยู่ได้ เหตุฉนั้น ความดำรงอยู่ในคุณสมบัติและกิริยา จึงนับว่าเป็นภาวะของวัตถุชนิดหนึ่ง

เช่นตัวอย่าง นานับว่าเป็นวัตถุชนิดหนึ่ง สิ่งที่เราถือกันว่าเป็นน้ำ จำเป็นจะต้องมีคุณสมบัติบางอย่าง คือความเหลว ความปราศจากสีเป็นต้น มิหนำ ยังต้องมีกิริยาบางอย่างประจำ อยู่ในตัวอีกด้วย กล่าวคือ การไหลลง การถือเอาการของภาชนะที่ทรงน้ำไว้ เช่น เมื่ออยู่ในแก้ว รูปร่างก็เป็นไปตามรูปร่างของแก้วเป็นต้น ถ้าหากเราตัดคุณสมบัติและกิริยาเหล่านี้ออกจากน้ำเสีย ก็เป็นอันว่า ไม่มีมาตรฐานอันใดที่จะชี้ให้เห็นได้ว่า สิ่งนั้นคือน้ำ ตัวอย่างข้อนี้ ย่อมเป็นพยาน ยืนยันหลักที่ว่า การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งจะทรงตัวให้ปรากฏประจักษ์ขึ้นได้นั้น ก็โดยอาศัยคุณสมบัติและกิริยาเป็นเครื่องสัมพันธ์หรือกำกับ นั่นคือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ทุก ๆ สิ่งจำเป็นที่จะต้องดำรงอยู่

โดยเกี่ยวสัมพันธ์กันกับคุณและกริยาจึงจะเป็นอยู่หรือมีอยู่ได้ มิฉะนั้น ก็จะเป็นอยู่และมีอยู่ไม่ได้ เหตุนั้น ความดำรงอยู่ด้วยคุณและกริยาดังกล่าวมานี้ จึงนับว่าเป็นภาวะของวัตถุหรือสิ่งของชนิดหนึ่ง ซึ่งท่านได้บัญญัติศัพท์ไว้ว่า อำนวยภาวะ ดังนี้

๕ ดำรงอยู่ใน อรรถภาวะ หรือภาวะที่บ่งถึงอรรถ หมายความว่า ทุก ๆ สิ่ง ย่อมมีความหมายอยู่บางอย่าง เราเข้าใจได้หรือมีได้ก็สุดแล้วแต่ แต่สิ่งนั้น จะต้องมีความหมาย ถึงมิใช่สำหรับเรา ก็สำหรับคนอื่น เหตุนี้ทุก ๆ สิ่ง ย่อมดำรงอยู่ในความหมายบางอย่าง ความดำรงอยู่ในอรรถดังนี้ ท่านจึงตั้งศัพท์บัญญัติไว้ว่า “อรรถภาวะ

เนื่องจากภาวะของบรรดาสิ่งทั้งหลายหรือภูตทั้งหลายมีอยู่ ๕ ประการ คือ รูปสถูล, รูปพิเศษ, รูปสุขุม, คุณกริยาและอรรถ ฉะนั้น การขณะภูตจึงหมายถึงการบังคับภาวะ ๕ นี้ ให้ดำเนินไปตามความประสงค์ของเรา การที่จะกระทำ(หน้า ๔๖๗) เช่นนั้นได้ ก็โดยอาศัยสังยมเป็นเครื่องอุปกรณ์ กล่าวคือท่านโยคีตั้ง สังยมลงในรูปสถูล, รูปพิเศษ, รูปสุขุม, คุณกริยาและอรรถของภูตใดได้เมื่อใด ภาวะนั้น ๆ จะดำเนินไปตามความประสงค์ของท่านโยคีเมื่อนั้น ผลก็คือภูตทั้ง ๕ พร้อมทั้งบรรดาสิ่งซึ่งเป็นประมวลแห่งภูตทั้งหลายเหล่านี้ จะตกอยู่ในการบังคับบัญชาและในกำมือของท่านโยคีแต่นั้นไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็แปลว่า ท่านโยคีผู้สามารถตั้งสังยมลงในรูปสถูล, รูปพิเศษ, รูปสุขุม, คุณกริยาและอรรถของภูตได้ ย่อมได้ ชัยชนะภูตทั้งหลาย โดยประการทั้งปวงเป็นแน่แท้

เมื่อท่านได้ชัยชนะภูตทั้งหลายเหล่านี้แล้ว ก็หมายความว่า ท่านเกิดมีอำนาจเหนือภูตและสิ่งที่ประกอบด้วยภูตทันที ดังท่านปตัญชลี ได้ชี้แจงไว้อย่างชัดเจนในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :- ตโต ฉินมาทิปราหุภาวะ กายสมปตฺ ตทุชรฺมานภินาตศฺจ (๔๔)

คำแปล :- แต่ฉัน (ย่อมมี) ความเกิดแห่งอิทธิบาท อันมี อณิมาเป็นอาทิ, กายสมปติ และ ความไม่ทรمانด้วยธรรมแห่งภูตนั้น ๆ

คำอธิบาย :- เมื่อภูตทั้งหลายตกอยู่ในกำมือของท่านโยคีแล้ว ก็เป็นอันว่า ท่านย่อมเกิดมีสมรรถภาพในอันที่จะบังคับให้ภูตกับโภคิกเหล่านั้น ดำเนินไปตามความประสงค์ของท่านได้ นั่นคือหมายความว่า ท่านเกิดมี อิทธิบาท ขึ้นเหนือภูตและโภคิกทั้งหลาย อิทธิบาทเหนือภูตและโภคิกนั้น มีอยู่ ๘ ประการ คือ อณิมา, ลมิมามาเป็นต้น ซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วในตอนคำอธิบายแห่งเนื้อสูตรที่ ๖ บาทที่ ๓ (ดูหน้า ๓๓๕) จึงไม่จำเป็นที่จะกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่ง

อนึ่ง การมีอิทธิบาทเหนือภูตทั้งหลายนั้น ย่อมบ่งไปถึงอิทธิบาทอีกข้อหนึ่ง คือ ภูตทุก ๆ ประการไม่สามารถที่จะ ทรมาน ท่านโยคีได้ และทั้งท่านสามารถที่จะบังคับร่างกายของท่านไม่ให้ตกเป็นเหยื่อแห่งอำนาจของภูตด้วย เช่น อำนาจแห่งเตโชธาตุประการหนึ่ง คือการไหม้ ท่าน (หน้า ๔๖๕) โยคีสามารถที่จะบังคับไฟไม่ให้ไฟไหม้ร่างกายได้ ในทำนองนี้ ท่านสามารถบังคับ

น้ำไม่ให้เปียกหรือทำร้ายร่างกายของท่านได้ คือว่า อาศัยอิทธิบาทเหนือภูตและโกลติก ท่านสามารถที่จะบังคับภูตและโกลติกทั้งหลายนั้น ๆ ไม่ให้ทรมานและทำร้ายร่างกายของท่านได้โดยง่าย

นอกจากอิทธิบาททั้ง ๒ ประการนี้แล้ว ท่านยังมีอิทธิบาทอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากการชนะภูตอีกเหมือนกัน กล่าวคือ ตอนที่ท่านประกอบไปด้วย กายสมบัติทุกประการ ทั้งนี้เนื่องจากกายคือ ประชุมแห่งภูต ๕ ฉะนั้น เมื่อภูตทั้งหลายเหล่านั้นตกอยู่ในบังคับบัญชาของท่าน โยคีแล้วโดยประการทั้งปวง ก็แปลว่า ท่านสามารถที่จะบังคับให้บรรดาสมบัติแห่งภูตนั้น ๆ ปรากฏประจักษ์ขึ้นทางร่างกายแล้ว ก็เป็นอันว่า ท่านเกิดมีกายสมบัติขึ้นทันที

ปัญหาจึงมีอยู่ว่า กายสมบัตินั้น ได้แก่อะไรเล่า? ท่านปตัญชลี ได้เฉลยคำตอบแห่งปัญหาข้อนี้ไว้ในสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร :- รูป-ลาภณฺย-พล-วชฺรสัมมตฺวานิกายสมฺปตฺ (๔๕)

คำแปล :- กายสมบัติคือรูป (ความงาม) ลาภณฺยฺพลและการจับกุมวชิระ (อสนี)

คำอธิบาย :- กายสมบัติ ได้แก่สมบัติดังต่อไปนี้เหล่านี้ คือ

๑ รูป- แปลว่า ความงาม หมายถึงรูปร่างสะสวย

๒ ลาภณฺยฺ- แปลว่า กานติหรือศรี ตามภาษาธรรมดา หมายถึง ราศี

๓ พล- หมายถึง กำลังกาย

๔ การจับกุมวชิระ - หมายถึง สมรรถภาพอย่างแข็งแรงของร่างกาย ถึงกับ แม้อสนีบาตร ก็ยังไม่สามารถที่จะทำลายร่างกายนั่นได้

เมื่อท่านโยคี ประกอบไปด้วยกายสมบัติ ดังกล่าวมานี้แล้ว ท่านจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะบังคับจิตใจไม่ให้ตกเป็นทาสอินทรีย์ มิฉะนั้นแล้ว อารมณ์ต่าง ๆ จะนำท่านโยคีให้หลงทางผิด ทั้งนี้ก็เพราะว่ากายสมบัติได้บังถึงจิตต์สมบัติ(หน้า๔๗๑) ฉะนั้น ถ้าจิตต์ไม่อยู่ในการบังคับของตนเสียแล้ว กายสมบัตินั้นจะกลับกลายเป็นที่น่าอันตรายอย่างยิ่ง กายสมบัติของท่านโยคี ย่อมเป็นที่น่าชื่นใจของพวกสตรี ถ้าท่านไม่ระมัดระวังให้ดี กามารมณ์ของท่าน จะได้โอกาสลุกขึ้นทำลายซึ่งการบำเพ็ญโยคะเสียอย่างน่าสังเวช ดังที่เราเคยเห็นมาแล้วในประวัติโยคีหลายองค์

เหตุนี้ ท่านโยคีผู้ประกอบด้วยกายสมบัติ จึงจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องชนะอินทรีย์ โดยทำให้ตกเป็นทาสของตน มิใช่ตนเป็นทาสของอินทรีย์ให้ได้ ฉะนั้นแหละ ท่านปตัญชลีจึงได้แนะนำวิถีแห่งการชนะอินทรีย์ไว้ในบทสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร ครหณ-สฺวารูป-อสุมิตา-อนฺว-อรุสฺตฺตฺว-สฺยามาทินฺทริยชนะ (๔๖)

คำแปล จากการสังขมในการรับ, สรูป, อัสมิตา, อันวีย, และความมีอรรธ (ย่อมเกิด) อินทรีย์ชัย

คำอธิบาย ถึงแม้ว่า ในตอนสุดสัปดาห์แห่งบทที่ ๒ ได้กล่าวมาแล้วว่า อาศัยปรีชาหาทานโยคีสามารถที่จะบังคับอินทรีย์ทั้งหลาย ให้ตกอยู่ใต้บังคับของตนได้ก็จริงแต่เพื่อจะแสดงถึงความจำเป็นแห่งการชนะอินทรีย์ว่า มีความสำคัญในการบำเพ็ญโยคะอยู่เพียงใด ท่านจึงได้แสดงถึงวิธีแห่งการชนะอินทรีย์ไว้อีกประการหนึ่งด้วย

กล่าวคือ ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การชนะสิ่งใดหรือผู้ใด ย่อมมิได้หมายถึงการ ขจัดเสียซึ่งความมีความเป็นของสิ่งนั้นหรือผู้นั้น ให้หมดสิ้นไปโดยไม่มีเหลือแต่่น้อยหนึ่ง ตรงกันข้าม การชัยชนะ หมายถึงการบังคับให้สิ่งนั้นหรือผู้นั้นดำเนินไปตามความประสงค์ของเรา อันผู้ชนะย่อมช่วยเหลือสิ่งหรือผู้ที่เขาชนะ ให้มีอยู่เป็นอยู่และดำเนินไปอย่างรุ่งโรจน์ ไม่ได้หมายถึงการทำลายเสียซึ่งความรุ่งโรจน์ หากแต่เป็นการทะนุบำรุงให้ความรุ่งโรจน์นั้นทวีคุณยิ่งขึ้น การบังคับมีเงื่อนไขอยู่แต่ข้อเดียว คือความมี ความเป็น ความ(หน้า ๔๗๓)♥ดำเนิน และความรุ่งโรจน์ของผู้ที่ถูกชนะนั้น จำเป็นที่จะต้องเป็นไปตามความประสงค์ของผู้ชนะเท่านั้น นี่แหละคือลักษณะแห่งชัยชนะที่แท้

อาศัยข้อแม้ข้อนี้เป็นมาตรฐาน เราจึงตีความหมายของคำว่า “อินทรีย์ชนะ” ได้ทันที อินทรีย์ หมายถึงการบังคับให้อินทรีย์ทั้งหลายดำเนินไปตามความประสงค์ของท่านโยคี ความหมายคั่งงำนี้ จึงบังไปถึงข้อที่ว่า โยคียอมไม่กำจัดกำลังของอินทรีย์ทั้งหลาย ดังที่ชาวตะวันตกพร้อมทั้งผู้ที่ยังหลงอยู่ในตะวันตก มักเข้าใจกันอยู่ ตรงข้ามโยคีกลับทะนุบำรุงให้กำลังของอินทรีย์ ปรากฏวิวัฒนาการขึ้นอย่างรุ่งเรืองเท่าที่จะเป็นไปได้ แต่ท่านบังคับกำลังนั้น ๆ ให้ดำเนินไปตามความประสงค์ของท่าน ท่านไม่ปล่อยให้พัดไปตามกระแสของอารมณ์ชนิดที่อินทรีย์ต่าง ๆ จะรับเอาหรือปลุกให้เกิดขึ้น ตรงกันข้าม ท่านบังคับอินทรีย์อันมีสมรรถภาพให้ปรากฏขึ้นอย่างสมบูรณ์แล้ว ปลุกหรือรับเอาอารมณ์ชนิดที่จะช่วยอุดมคธของท่านให้ใกล้เข้ามาทุกที นี่แหละคือประโยชน์อันใหญ่หลวง ที่เราสามารถหาได้จากการชนะอินทรีย์

อย่างไรก็ดี เนื่องจากการชนะอินทรีย์ หมายถึงการบังคับอินทรีย์ ให้ดำเนินไปตามความประสงค์ของเรา ฉะนั้นเราจะต้องรู้เสียก่อนว่า ถ้าเราปล่อยให้อินทรีย์ทั้งหลายดำเนินไปเป็นอิสระแล้ว อินทรีย์นั้น ๆ จะดำเนินไปในทางไหน ทั้งนี้ก็เพราะเมื่อเรารู้จักทางดำเนินของอินทรีย์แล้วอย่างดี เราก็จะกั้นทางดำเนินนั้นไว้ ไม่ให้อินทรีย์ดำเนินไปตามผลที่จะปรากฏขึ้นแต่นั้น คือ เมื่ออินทรีย์ขาดทางดำเนินเดิมลง จะหันกลับมาหาทางดำเนินใหม่ต่อไปอีก เพราะว่าตราบใดที่เรายังดำรงอยู่ในโลกียภูมิ อินทรีย์จะต้องดำเนินไปในทางใดทางหนึ่งโดยแน่แท้ ฉะนั้น เมื่ออินทรีย์ขาดทางดำเนินตามลำพังลง มันจะต้องดำเนินไปตามทางที่เราจะแนะนำให้ดำเนิน ดังว่า เมื่อเรากั้นทางเดินเดิมของน้ำเสีย แล้วจะขุดทางเดินใหม่ขึ้น น้ำจะต้องไหลไปตามทางเดินใหม่นั้นทีเดียว(หน้า ๔๗๕)☐

ฉะนั้น ในการชนะอินทรีย์ขั้นแรกซึ่งเรายึดเอาเป็นปทัฏฐาน คือ ความรู้ในทางเดินเดิมของอินทรีย์ เมื่อพินิจพิจารณาอย่างละเอียดละเอียดแล้ว จะปรากฏว่า การดำเนินของอินทรีย์ ย่อมดำเนินไปเป็นขั้น ๆ ซึ่งรวมกันมีอยู่ ๕ ขั้น คือ

๑ การรับ- ครั้งแรกอินทรีย์จะตั้งรับเอาวิสัย หรือ อารมณ์

เมื่อรับเอาวิสัยหรืออารมณ์ที่อินทรีย์หามาได้หรือมาสัมผัสแล้ว ขั้นต่อไปที่อินทรีย์จะต้องดำเนินต่อไปแต่นั้นอีกก็คือ

๒ สรุปรูป - หมายความว่า อารมณ์หรือวิสัยที่อินทรีย์ได้รับมานั้น ย่อมดัดแปลงจิตใจหรือตนของเรา ให้ถือเอารูปของอารมณ์หรือวิสัยเป็นขั้นต่อไป เช่นตัวอย่างสมมุติว่า เราเห็นสตรีคนหนึ่ง นั้นหมายความว่า จักขุอินทรีย์ได้รับเอารูปารมณ์ ซึ่งมีรูปร่างของสตรีเป็นบ่อเกิด ครั้นอินทรีย์ได้รับรูปารมณ์นั้นแล้ว จิตต์ใจของเราก็เปลี่ยนแปลงไปตามรูปารมณ์นั้น ถึงกับอาจบันดาลให้เกิดการมรรณขึ้นในใจก็เป็นได้ นั่นคือแสดงว่ารูปารมณ์ที่อินทรีย์รับเอามานั้น ซึ่งหมายความว่า จิตต์ได้ละทิ้งรูปหรือสภาพเดิมของมัน แล้วถือเอารูปหรือสภาพของอารมณ์แทน

เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ขั้นต่อไปอีกก็คือ

๓ อัสมิตา - หมายความว่า จิตต์เกิดเมื่อหังการมมังการ ขึ้นในรูปารมณ์นั้น ตอนที่ จิตต์มีความรู้สึกเกิดขึ้นว่า ฉันเป็นของเขา (อหังการ) และเขาเป็นของฉัน (มมังการ) ความรู้สึกเช่นนี้ บังไปถึงข้อที่ว่า จิตต์ไม่สามารถที่จะถอนตัวออกจากอำนาจอารมณ์นั้นได้ หรืออีกนัยหนึ่งพฤติกรรมของจิตต์ในตอนนี้อย่อมดำเนินไปตามพฤติกรรมของอารมณ์นั้นอย่างสนิทสนมทีเดียวโดยคลบคล้าทำลายเสียซึ่งเสรีภาพของตนที่เคยมีอยู่แต่เดิมมา

เมื่อประวัติการที่ได้สืบเนื่องมาแต่การรับเอาอารมณ์ได้ดำเนินไปถึงขั้นลำดับนี้แล้ว ขั้นต่อไปที่ตั้งอยู่ถัดไปจากขั้นอีกนั้นก็คือ(หน้า ๔๗๗)☺

๔ อันวัย - คือ บรรดาคุณกริยาหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวสัมพันธ์กันกับอารมณ์นั้น ย่อมปรากฏขึ้นในจิตต์ทันที อาทิเช่น เมื่อความรู้สึกที่ว่า ฉันเป็นของสตรีนั้นและสตรีนั้นเป็นของฉันได้เกิดขึ้นแล้ว ความปรารถนาในพฤติกรรมอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวสัมพันธ์กันกับความรู้สึก (อัสมิตา) นั้น เช่น การกอด, การจูบ, การดำรงชีวิตอยู่ด้วยกัน เป็นต้น ก็ย่อมเกิดขึ้นในใจด้วยทันที

เมื่อพฤติกรรมของจิตต์ ได้ขยายตัวออกไปตามคุณกริยาเช่นนี้แล้ว ก็แปลว่า จิตต์ได้เข้าถึงพฤติกรรมขั้นสุดท้ายซึ่งได้แก่

๕ ความมีอรรถ - กล่าวคือ จิตต์เห็นไปว่า บรรดากระแสอรรถประโยชน์แห่งชีวิตรวมอยู่ที่จุด คือ อารมณ์นั้น ถ้าชีวิตขาดอารมณ์นั้นเสีย ชีวิตนั้นจะต้องกลายเป็นสิ่งไร้สาระ นั่นคือ ตอนที่ จิตต์มองเห็นไปว่า อารมณ์นั้น ย่อมเต็มเปี่ยมไปด้วยอรรถประโยชน์สำหรับตน

เมื่อจิตต์เห็นอรรถประโยชน์ในโลกิยามณ์ ก็หมายความว่า โลกุตตรกลับเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์สำหรับผู้นั้นโดยมิต้องสงสัย เขาจึงถูกกระแสอารมณ์พัดห่างเหินไปไกลออกไปจากโลกุตตรทุกเมื่อ เหตุฉะนั้นแหละ เขาผู้นั้นจะต้องกั้นทางดำเนิน ๔ ขั้นเหล่านี้เสีย เขาจึงจะขึ้นไปสู่โล

กุตตรกมิตได้ อุปกรณ์ที่จะช่วยกันทางดำเนินแห่งประวัติการของอินทรีย์นั้นก็คือ สังขม นั่นเอง กล่าวคือ ถ้าท่านโยคีสามารถที่จะตั้งสังขมลงในการรับอารมณ์ สรูป อัสมิตา อันวัยและความมีอรรถได้แล้ว ก็แปลว่า ทางดำเนินเหล่านี้ จะตกอยู่ใต้การบังคับของท่านโยคีอย่างสมบูรณ์ ประวัติการแห่งอินทรีย์และจิตต์ จึงจะไม่สามารถที่จะดำเนินไปทางเดิม นั้น ๆ ได้อีก เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่า อินทรีย์ได้ตกอยู่ในการบังคับบัญชาของท่านโยคีแล้วอย่างเด็ดขาด ท่านต้องการให้อินทรีย์ดำเนินไปทางไหน อินทรีย์ก็ต้องดำเนินไปทางนั้น เหมือนสุนัขที่เดินตามเจ้าของไป ฉะนั้น นี่แหละเป็นพยานให้เห็นชัดว่า ท่านเป็นผู้ชนะอินทรีย์ทั้งหลายได้แล้ว(หน้า ๔๗๘)☀

เมื่อท่านได้ชนะอินทรีย์แล้วอย่างสมบูรณ์ สมรรถภาพหรืออิทธิบาทอันใหญ่หลวง ที่จะปรากฏขึ้นในท่านผู้เป็นโยคีต่อแต่นั้นมา มีอะไรบ้าง เราจะหาพบในเนื้อสูตรดังต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- ตโต มโนชิวติ วิกรณภาวะ ปุรชานชยศจ (๔๗)

คำแปล:-- แต่นั้น (ย่อมเกิด) ความเร็วเหมือนจิตต์ วิกรณภาพและการชนะปุรชาน

คำอธิบาย:-- ครั้นท่านโยคี ได้มีชัยชนะอินทรีย์ทั้งหลายอย่างสมบูรณ์ ก็เป็นอันว่า แต่นั้นมา การดำเนินแห่งบรรดาอินทรีย์ทั้งหลายเหล่า ย่อมเป็นไปตามความประสงค์ของท่านโยคีผู้นั้นเป็นเกณฑ์ อนึ่ง ดังได้รู้กันอยู่แล้วว่า อินทรีย์มีอยู่ ๒ ประเภท ประเภทหนึ่ง ได้แก่ญาณอินทรีย์ ๕ คือ จักขุ, นาสะ, ชิวหาและผัสส และอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่กัมมอินทรีย์ ๕ คือ จักขุ, โสตะ, นาสะ, ชิวหาและผัสส และอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่กัมมอินทรีย์ ๕ คือ ปากพูด, มือ, เท้า, อวัยวะสืบพันธุ์ และท้อง นั่นคือแสดงให้เห็นว่า ร่างกายนอกซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งกัมมอินทรีย์ทั้งหลายก็ดี หรือร่างกายในซึ่งประกอบขึ้นด้วยญาณอินทรีย์ก็ดี ย่อมดำเนินไปตามอำเภอใจของท่านโยคี สมรรถภาพที่จะครองอินทรีย์ให้เป็นไปตามความต้องการของตน โดยมีให้ตกเป็นทาสแห่งเหตุการณ์ภายนอกอย่างอื่นได้อีกนั้น ย่อมบันดาลให้เกิดอิทธิบาท ๓ ประการขึ้น กล่าวคือ

ประการที่ ๑ ความเร็วของร่างกายเหมือนอย่างจิตต์ คือว่า จิตต์ดำเนินไปสู่จุดหมายได้อย่างรวดเร็วทันใจ ร่างกายก็เป็นฉนั้น สามารถที่จะดำเนินไปสู่จุดหมายได้รวดเร็วทันใจ ในทันใดที่ท่านโยคีนึกในใจว่าจะไปที่จุดหมายนั้นพร้อม ๆ กับความนึกหมายของท่าน การที่ท่านกระทำเช่นนี้ได้ ก็มีเหตุอยู่เพียงข้อเดียว กล่าวคือ ท่านได้ชนะกัมมอินทรีย์แล้ว การชนะย่อมมีความหมายบังถึงการชนะต่อเหตุการณ์ทุก ๆ ประการ จะมีความหมายเพียง(หน้า๔๗๙)☎ การชนะตัวเอง โดยเฉพาะแต่อย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ เช่นว่า เมื่อเราชนะสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ในกำมือของเราแล้ว นั้นแปลว่าสิ่งนั้นไม่สามารถที่จะหลุดออกไปจากมือของเราได้ แม้เหตุการณ์ภายนอกก็ยังไม่สามารถที่จะแย่งชิงสิ่งนั้นออกไปจากอำนาจของเราได้เหมือนกัน トラบใดที่ยังมีหนทางที่เหตุการณ์อย่างอื่น ๆ อาจแย่งชิงเอาชัยชนะต่อสิ่งนั้นไปจากกำมือของเราได้ トラบนั้น สิ่งนั้นถึงจะตกอยู่ในกำมือของเราแล้วก็จริง แต่จะนับว่าเราได้เป็นผู้ชนะโดยสมบูรณ์แท้ก็หาไม่ เพราะว่ายังมีช่องทางที่เหตุการณ์ภายนอกอาจจะแทรกแซงเข้ามาบังคับพฤติกรรมของเราได้อีก ฉะนั้น การ

ชนะอินทรีย์ จึงหายถึงผล ๒ ประการ คือ ๑ ชนะตัวอินทรีย์โดยตรง กับ ๒ ชนะตัวอินทรีย์จากการถูกบังคับโดยเหตุการณ์อื่น ๆ ทั้งหมด อาทิเช่น กาละ, เทสะ, เป็นต้น

บัดนี้ การที่ร่างกายของเรา ไม่สามารถที่จะดำเนินไปสู่จุดหมายอย่างรวดเร็วได้ทันใจนั้นก็เพราะมีเหตุอยู่ข้อหนึ่ง คือ ถึงแม้ว่า เราเป็นเจ้าของกัมมอินทรีย์ก็จริงอยู่ แต่เรา เป็นเจ้าของ ๆ เรามีเพียงอยู่ในนาม ทั้งนี้เนื่องจากกัมมอินทรีย์ทั้งหลายยังถูกกฏแห่งกาละและเทสะบังคับอยู่ นั่นคือ หมายความว่า เราจะได้เป็นเจ้าของกัมมอินทรีย์โดยสมบูรณ์อาศัยทิวที่เกี่ยวพันนั้นหาไม่ เหตุนี้ ถึงเราจะสามารถนำกัมมอินทรีย์ทั้งหลายไปสู่ที่จุดหมายได้ทันใจก็จริง แต่เพราะถูกกาละเทสะบังคับไว้ จึงไม่สามารถที่จะดำเนินไปตามประสงค์ได้ แต่ท่านโยคีผู้ใด ได้ชนะอินทรีย์ทั้งหลายโดยสมบูรณ์อาศัยทิวแล้ว กัมมอินทรีย์หรือญาณินทรีย์ของท่าน ย่อมไม่ดำเนินไปตามกฏเกณฑ์แห่งกาละและเทสะ ชอบที่จะดำเนินไปตามความประสงค์ของท่านเอง อินทรีย์ทั้งหลายของท่าน ได้ข้ามพ้นไปจากอำนาจบังคับทุกๆ ประการแล้ว และตั้งอยู่ในองค์จำกัดแห่งความประสงค์ของท่านทุกเมื่อ เหตุนี้กาละและเทสะ ซึ่งนับว่าเป็นเครื่องขัดขวางไม่ให้กัมมอินทรีย์ดำเนินไปได้ทันใจนั้น จึงไม่สามารถที่จะบังคับกัมมอินทรีย์ของท่านโยคีผู้นั้นได้ นั่นคือ ร่างกายของท่าน สามารถที่จะดำเนินไปสู่ทุกๆ สถานที่ที่ท่านประสงค์จะไป โดยมีความ(หน้า๔๘๓)📞รวดเร็วทันใจก็เป็นเรื่องนิตย

นี้แหละคืออิทธิบาท ซึ่งเกิดขึ้นเพราะการชนะกัมมอินทรีย์ ส่วนอิทธิบาทที่เกิดขึ้นจากการชนะญาณินทรีย์นั้น ก็คืออิทธิบาทประการที่ ๒ ซึ่งได้แก่ วิกรณภาพ คำว่า วิกรณภาพ เป็นคำเฉพาะฝ่ายโยคะ หมายถึง สมรรถภาพของญาณินทรีย์ทั้งหลายที่จะดำเนินไปหาวิสัย โดยมีพักต้องอาศัยกายเป็นปัทมฐาน

กล่าวคือ ญาณินทรีย์ของเรา ตามธรรมดา ไม่สามารถที่จะรับเอาวิสัยใดได้โดยปราศจากร่างกาย อาทิเช่นจักขุนทรีย์ รับเอารูปโดยอาศัยเส้นประสาทเป็นเครื่องรับ โสดินทรีย์ก็เช่นเดียวกัน จำต้องอาศัยเส้นประสาทอีกประการหนึ่ง จึงจะรับเอาเสียงได้ ดังนี้เป็นอาทิ เส้นประสาทเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทั้งสิ้น ฉะนั้นจึงเป็นพยานให้เห็นว่า ถ้าญาณินทรีย์ขาดร่างกายเสีย ก็ไม่สามารถที่จะรับเอาวิสัยใดได้ นั่นคือญาณินทรีย์ จะดำเนินหน้าที่ได้ ก็โดยอาศัยร่างกายเป็นเกณฑ์หรือปัทมฐาน แต่ทว่าท่านผู้เป็นโยคี ผู้ชนะญาณินทรีย์แล้วโดยประการทั้งปวง ก็เป็นอันว่า ญาณินทรีย์ของท่าน ย่อมไม่ต้องพึ่งแก่เหตุการณ์อย่างอื่นใด นอกจากความประสงค์ของท่านเอง ฉะนั้น ในการรับเอาวิสัยต่าง ๆ ญาณินทรีย์ของท่านโยคี จึงไม่ต้องอาศัยร่างกายเป็นปัทมฐานแม้แต่ประการใด นั่นคือ โดยอาศัยการชนะญาณินทรีย์ ท่านโยคีเกิดมีอิทธิบาทขึ้นอีกประการหนึ่ง คือสามารถใช้ญาณินทรีย์ทั้งหลายนั้น ให้รับเอาวิสัยโดยลำพังตนเอง คือโดยไม่ต้องอาศัยประสาทหรือร่างกายเป็นปัทมฐานได้

อนึ่ง นอกจากอิทธิบาท ๒ ประการที่แล้วมา การได้ชัยชนะต่ออินทรีย์ ย่อมอำนวยอิทธิบาทอันใหญ่หลวงให้แก่ท่านโยคีอีกประการหนึ่ง อิทธิบาทส่วนนี้ คือ ประการที่ ๓ ได้แก่การ

ชนะประธาน คำว่า ประธาน เป็นคำ(หน้า ๔๘๕) [๒] เฉพาะแห่งปรัชญาสาขชยะ ข้อความที่ว่าด้วย
อุบัติการณ์แห่งโลก ดังที่นิยายปรัชญาฝ่ายโยคะนิยามอยู่นั้น ย่อมลงรอยกันกับมติฝ่ายสาขชยะ
ยิ่งกว่านั้น ตามความเห็นของบางท่านปรัชญาฝ่ายโยคะ มีชื่ออีกประการหนึ่งว่า สาขชยะแผนกที่
ถืออิศวร (เสศุวรสาขชยะ)

อย่างไรก็ดี เนื่องจากคำว่า ประธาน เป็นคำเฉพาะฝ่ายสาขชยะ และทั้งมติความเป็นใน
เรื่องอุบัติการณ์ของโลกมีแนวทางอย่างเดียวกันกับสาขชยะ ฉะนั้น ในการหาความทราบซึ่ง
ความหมายแห่งประธาน เราจึงจำเป็นต้องอาศัยปรัชญาฝ่ายสาขชยะเป็นคู่มือ

ขออธิบายโดยสังเขปอีกสักหน่อย ดังได้กล่าวมาแล้ว บรรดาสิ่งทั้งหลายประสมขึ้นด้วย
คุณและกริยา ฉะนั้น โลกก็คือระหมแห่งคุณและกริยานั้นเอง แต่ว่า บรรดาคุณและกริยาเท่าที่มีอยู่
ในโลกนี้มีแดนเกิดเป็นคุณ ๓ กล่าวคือ(หน้า ๔๘๖) [๒] คุณที่ ๑ เป็นไปเพื่อความรู้ ความสว่างเป็น
ต้น เป็นคุณที่บันดาลให้เกิดความสุข ความสันโดษ คุณภาพชนิดนี้ ได้แก่สัจคุณ แต่ว่า เมื่อเรา
ขาดความรู้ความสว่าง ก็แปลว่า คุณภาพอีกประการหนึ่ง คืออัญญาณมีดมนได้ปกคลุมจิตใจของ
เราไว้ นี่เป็นคุณภาพมีดมนได้ปกคลุมจิตใจของเราไว้ นี่เป็นคุณภาพซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์
ความเศร้า เป็นต้น คุณภาพชนิดที่เป็นไปเพื่ออัญญาณ คือปกปิดความรู้ได้แก่ ตโมคุณ แต่ว่า
เนื่องจากเรามีสัจคุณที่จะเปิดเผยความสว่างอยู่แล้วในสันดาน ไม่มากนักน้อย ฉะนั้น ถึงอัญญาณ
หรือตโมคุณครอบงำจิตใจของเราไว้ก็จริง แต่เราก็ยังอดสาหะหาความรู้อยู่เสมอ นั้นแหละแสดง
ให้เห็นว่า เรายังประกอบไปด้วยคุณภาพอีกประการหนึ่ง ซึ่งกระตุ้นเตือนให้เราดำเนินกิจการต่าง
ๆ อยู่ คุณภาพชนิดนี้ได้แก่ ไรชคุณ โลกนี้คือระหมแห่งคุณ ๓ ปรากฏอยู่เป็นส่วนต่าง ๆ คือ
บางคนมีสัจคุณเป็นส่วนมาก บางคนก็มีไรชคุณเป็นส่วนมาก และบางคนมีตโมคุณเป็นส่วนมาก
ดังนี้เป็นอาทิ

บัดนี้ โลกก็คือกริยาผลชนิดหนึ่ง จึงเป็นอันบ่งถึงการณะของงตนเสมอ อนึ่ง ธรรมดามี
อยู่ว่าการณะกับผลหรือกริยะ ย่อมมีลักษณะอย่างเดียวกัน สิ่งที่มีอยู่ในการณะเมื่อปรากฏเป็น
รูปร่างไปอีกประการหนึ่ง เราก็ถือกันว่า สิ่งที่ได้ปรากฏขึ้นนั้น คือผลการณะนั่นเอง เช่นทองลุ่ม
กับกำไลทองมีคุณภาพอย่างเดียวกันก็จริง แต่รูปร่างต่างกัน ในทำนองนี้ การณะของโลกกับโลก
ย่อมมีคุณภาพอย่างเดียวกัน แต่มีรูปร่างลักษณะต่างกัน กล่าวคือในโลก คุณ ๓ กระจัดกระจายอยู่
โดยมีส่วนแตกต่างกัน เหตุฉนั้น โลกจึงดำเนินไปได้ ถ้าโลกประกอบไปด้วยคุณ ๓ โดยมีส่วน
เท่า ๆ กัน ก็แปลว่า ทุก ๆ คน, ทุก ๆ สัตว์, ทุก ๆ สิ่ง จะต้องดำรงอยู่ในระดับอันเดียวกัน เมื่อ
กระนั้น ระเบียบแห่งความเป็นไปของโลก ดังที่เป็นมาจนบัดนี้ ก็จะต้องดับสูญหายไปทันที ทุก
ๆ คน จะต้องมีความรู้ ความโง่เขลาเท่ากันและการกระทำเล่า ก็จะเป็นอย่างเดียวกัน แม้มนุษย์กับ
ต้นไม้ ก็จะมีคามแตกต่างกันประการใดไม่ แต่ว่าตามความ(หน้า ๔๘๘) [๒] จริง ส่วนต่าง ๆ
ของโลก ตั้งอยู่เป็นส่วน ๆ ตามลำดับ ฉะนั้น จึงบางคนก็ดำรงตำแหน่งเป็นอาจารย์ บางคนก็ยอม
ตัวเป็นศิษย์ ดังนี้เป็นอาทิ เนื่องจากคุณ ๓ กระจัดกระจายอยู่เป็นส่วนไม่เท่ากัน โลกจึงมีอยู่ แต่

ว่าเมื่อใดคุณ ๓ รวมกันเข้าเป็นส่วนเท่า ๆ กัน ก็แปลว่าโลกดังที่ปรากฏอยู่ ณ บัดนี้จะดับสูญหายไป คือว่ารูปปรากฏของโลกจะดับอันตรธานไป จะเหลืออยู่แต่คุณ ๓ โดยมีส่วนเท่า ๆ กัน จึงกล่าวได้ ที่เดียวว่าการมีส่วนไม่เท่ากันแห่งคุณ ๓ คือ ความปรากฏของโลก ส่วนการมีส่วนเท่ากันแห่งคุณ ๓ คือการกลับไปสู่ที่ที่มาหรือการณะของโลก ฉะนั้น การณะของโลก ซึ่งมีคำบัญญัติว่า ประธาน หรือประภคิตี จึงหมายถึงสมคูลหรือความดำรงอยู่แห่งคุณ ๓ โดยมีส่วนเท่ากัน นี้แหละคือลักษณะ แห่งประธานโดยย่อ

ท่านโยคีผู้ใด สามารถชนะอินทรีย์ได้แล้วอย่างเด็ดขาด ก็เป็นอันว่า อินทรีย์ได้แล้วอย่าง เด็ดขาด ก็เป็นอันว่า อินทรีย์ไม่ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งคุณ ๓ การที่อินทรีย์ทั้งหลาย ไม่ เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งคุณ ๓ นั้น ย่อมมีความหมายระบอบอยู่ในตัวว่า ท่านโยคีผู้นั้นเอง ก็ไม่ ต้องดำเนินไปตามกฎเกณฑ์แห่งคุณ ๓ ด้วยเหมือนกัน นั่นคือท่านได้ชนะอำนาจแห่งคุณ ๓ ด้วยการชนะอินทรีย์แล้ว คุณ ๓ จึงไม่สามารถที่จะแพร่อาณาภาพไปครอบงำอินทรีย์ของท่านโยคีได้ อีก คุณ ๓ จะอยู่ในภาวะเดิมของคุณ ๓ คือประธานหรือมูลเหตุแห่งโลกนี้เอง ฉะนั้น จึง หมายความว่า ด้วยการชนะอินทรีย์ ท่านโยคีย่อมชนะซึ่งประธานอีกตอนหนึ่งด้วยเหมือนกัน

อิทธิบาท ๓ ประการนี้ คือ ความเร็วของร่างกายเสมือนใจ ๑ วิกรมภาพ ๑ และประธาน ชัย ๑ เมื่อรวมกันเข้า มีชื่อจำกัดอยู่อีกคำหนึ่ง ซึ่งนิกายฝ่ายโยคะได้นิยมใช้กันมา คือ มหุประตีก ลีทริ

การบรรลุถึงมหุประตีกลีทริ โดยอาศัยอินทรีย์ชัยเป็นมูลกรณีนั้น ยังได้อำนาจอิทธิบาท ให้อีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งตามภาษาแห่งโยคะมีศัพท์บัญญัติไว้ว่า วิโสกลีทริ(หน้า๔๕๑) ลักษณะแห่งวิโสกลีทริ ซึ่งเป็นขั้นที่ถนัดไปจากมหุประตีกลีทริ มีอยู่อย่างไรบ้าง ท่านปดัญช ลิได้ชี้แจงไว้ในเนื้อสุตรดังนี้ คือ

สุตร:-- สत्वปฺรุษานุชตาชยาติมาตฺรสุย สรภาวาธิษฺฐาตฤตฺวา สรชฺชญาตฤตฺวา จ (๔๘)

คำแปล:-- (เกิด) ความเป็นผู้อธิฐานอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย และความเป็นสัพพัญญู ของ ความสำคัญพิศินพุทฺธิกับบุรุษทุกประการ

คำอธิบาย:-- ในตอนคำอธิบายแห่งสุตรที่ ๓๔ บทที่ ๓ นี้ นั้น ได้กล่าวมาแล้วว่า ตามความ จริงพุทฺธิกับบุรุษ ตั้งอยู่เป็นคนละฐาน คือเป็นคนละปัจจัย แต่ ว่า เมื่อปัจจัยทั้งนี้เข้ามาปะปนเป็น ปัจจัยเดียวกันไปเสีย ก็แปลว่า โภคะย่อมเกิดขึ้นทันที ซึ่งเป็นเหตุทำให้เกิดผลชั่วร้ายแรงขึ้นอีก ประการหนึ่ง คือความข้องอยู่ในโลกิยธรรมของบุรุษ ฉะนั้นท่านโยคีผู้ใด มีความประสงค์ที่จะนำ ตนให้พ้นไปจากโลกิยธรรม จึงจำเป็นอย่างยั้งที่จะต้องตัดความระคนปนกันระหว่างพุทฺธิกับบุรุษ เสียก่อน

บัดนี้ ถ้าเราพิจารณาพิณิจพิเคราะห์ลักษณะแห่งความระคนปะปนระหว่างพุทฺธิกับบุรุษ แล้วอย่างถี่ถ้วน จะเห็นได้ว่า การที่บุรุษละทิ้งบริเวณของตน แล้วเข้ามาปะปนกับพุทฺธิ นั้น ก็

เพราะมีเหตุอยู่ข้อหนึ่ง คือบุรุษ สำคัญผิด ไปว่าพุทธีคือบุรุษนั่นเอง จึงละทิ้งฐานะของตนเสีย และเข้ามาเกี่ยวข้องกับพุทธี แต่ว่า เมื่อใด บุรุษสำนึกตัวได้ว่า ตนมิใช่พุทธี คือเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่นอกเหนือไปว่าพุทธี ความสำคัญผิดที่ว่า บุรุษคือพุทธี หรือ พุทธีคือบุรุษนั้น ก็จะปล้นดับสูญหายไปทันที แต่สิ่งที่นับว่าเป็นอุปสรรคในการกำจัดเสียซึ่งความสำคัญผิดนี้ ก็คือ ความมีชัยเหนือมวลเหตุของโลก ทั้งนี้เนื่องจากบุรุษถูกโลกิยธรรมครอบงำอยู่ จึงไม่สามารถที่(หน้า๔๕๓) จะรู้จักความจริงแห่งตนได้ ผลก็คือ ทำให้บุรุษสำคัญผิดไปว่า สภาพที่ปรากฏอยู่ในโลกิยธรรมโดยทางพุทธี นั้นแหละคือสภาพที่แท้จริงแห่งบุรุษ เสมือนอย่างกษัตริย์ทรงฝันไปว่าพระองค์เป็นผู้ยากจน จึงเกิดความสำคัญผิดขึ้น แต่เมื่อทรงตื่นขึ้นจากความฝันแล้ว ความจริงจะปรากฏขึ้นอย่างหมดข้อสงสัย ความทุกข์โทมนัสที่ได้เกิดมีขึ้นจากความยากจนในความฝันจะหมดสิ้นไปทันที ฉะนั้น ในการกำจัดความยากจนแห่งความฝัน เราจึงต้องประหารเสียซึ่งความฝันฉันทใจในการกำจัดความสำคัญผิดในระหว่างพุทธีกับบุรุษ ซึ่งเป็นเหตุให้บุรุษข้องอยู่ในโลกิยธรรม บุรุษจำจะต้องเอาชนะอำนาจแห่งโลกเสียก่อนฉันทนั้น นั่นคือ ท่านโยคีจะต้องชนะประธานที่ได้แก่มวลเหตุของโลกนั้นแล้ว ความสำคัญผิดในระหว่างพุทธีกับบุรุษจะสิ้นสุดลงตาม เมื่อความสำคัญผิดดังกล่าวนี้ ได้สิ้นสุดลงโดยไม่มีส่วนเหลือแม้แต่น้อยหนึ่งแล้ว ท่านจะเห็นว่า ไม่มีสิ่งใดที่นอกเหนือไปกว่าอาดมัน อาตมัน เป็นสิ่งที่แพร่หลายอยู่ทั่ว เป็นสิ่งที่ประจำอยู่ในทุก ๆ ภาพ ความสำคัญผิดเดิม จะกลับกลายเป็นความรู้หรือญาณ ที่เห็นว่าอาดมันนี้ เป็นสิ่งที่อริยฐานอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย มิหนำ เนื่องจากไม่มีประธานหรือมวลเหตุแห่งโลกที่จะครอบงำบุรุษหรือกำบังญาณจักขุไว้ได้อีก จึงเป็นอันว่า ความรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ท่านโยคีด้วยเหมือนกัน นั่นคืออาศัยความได้ชัยชนะประธานท่านโยคี ย่อมนำท่านไปสู่ฐานะแห่งความเป็นสัตัพัญญู เป็นอนุโลมผลอีกผลหนึ่ง

เมื่อท่านโยคีตรัสรู้ซึ่งอาดมัน ซึ่งอริยฐานประจำอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย และทั้งมีญาณรัศมิในสรรพสิ่งทั้งหลาย ได้อุทัยขึ้นอย่างรุ่งโรจน์แล้ว ก็แปลว่า ท่านไม่ตกเป็นเหยื่อแห่งความเศร้าโศกทุกข์โทมนัสอีก ซึ่งอาจจะกล่าวตามตำนานอีกประการหนึ่งได้ว่า ตอนนี้ การบำเพ็ญโยคะย่อมอำนวยอิทธิบาทอันประเสริฐยิ่ง ที่สามารถกำจัดเสียซึ่งบรรดาความเศร้าโศกได้อย่างสิ้นเชิง อิทธิบาทประการนี้(หน้า๔๕๕) ฌานโยคะได้บัญญัติศัพท์ไว้ว่า วิโสคา

ดังนั้น เมื่อรวบรวมบรรดากระแสความหมายลงเป็นสังเขปแล้ว จึงวางระเบียบตามอนุโลมผลแห่งอินทรีย์ขัลงได้ดังนี้ คือ

เหตุ	สังขมในการรับ, สรูป, อัสมิตา, อันวัยและอรรถ	
ผล	อินทรีย์ชัย	
อนุโลมผล	๑ ความเร็วแห่งกายเหมือนจิตต์ ๒ วิกรมภาพ ๓ ประธานชัย	มธุ ประตัก สิทธิ
	๔ ความเป็นผู้อธิษฐานอยู่ในสรรพภาพ ๕ ความเป็นสัตัพัญญ	วิโสกา สิทธิ

ดังนั้น เมื่อท่านโยคีเกิดมีความรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นว่า อาตมมันเป็นสิ่งที่ไม่ถูกจำกัดอยู่ด้วยกาลและเทศะ เป็นสิ่งที่ประจจะอยู่ในสรรพสิ่งทั้งหลาย และทั้งเป็นสิ่งที่อธิษฐานอยู่ในสรรพภาพทั้งหลายด้วย ก็เป็นอันว่า ท่านได้ผ่านพ้นไปจากอำนาจอวิชชา ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลหลงสำคัญผิดไปว่า เขาเป็นผู้ที่ถูกจำกัดอยู่ด้วยกาลเทศะเป็นผู้มีความเกิด ความตายและเป็นผู้มีร่างกายเป็นต้นถึงกระนั้น พืชแห่งอวิชชาก็ยังมีประจำอยู่ในสันดานของท่านโยคี ถึงไม่มากก็หาใช่เป็นของเล็กน้อยไม่ กล่าวคือ เมื่อท่านรู้แจ้งเห็นจริงแล้วว่า ท่านคืออาตมมัน หาใช่ร่างกายหรืออินทรีย์หรือสิ่งในดั่งที่ปรากฏอยู่ไม่ แต่เป็นภาวะที่อธิษฐานประจำอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย และเป็นผู้ประกอบด้วยความรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลาย นั่นหมายความว่า สรรพภาพทั้งหลายและสรรพสิ่งทั้งหลาย ได้ปรากฏอยู่ในดวงปัญญาจักขุของท่านโยคีแล้ว ท่านจึงรู้แจ้งเห็นจริงได้ว่า อาตมมัน เป็นสิ่งที่อธิษฐานอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย เป็นต้น ต่างว่าไม่มีสรรพสิ่งทั้งหลาย ข้อที่ว่า อาตมมัน เป็นสิ่งที่อธิษฐานอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย ก็จะเกิดขึ้นมิได้ ดังว่าถ้าไม่มีราชสมบัติ พระราชา ก็จะมีขึ้นมิได้ ถัดไปดังนี้

เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นที่เข้าใจกันได้ว่า วิโสกาสิทธิซึ่งหมายถึงความเป็นสัตัพัญญกับความอธิษฐานอยู่ในสภาพทั้งหลายนั้น ย่อมบ่งถึงความมีอยู่แห่งสรรพสิ่งกับสรรพภาพทั้ง ๒

ประการ ถึงแม้ว่าในตอนนี้อย่างไรก็ตาม โยคีถอนตัวออกจากการผูกมัดแห่งกาละและเทศะได้แล้วก็จริงอยู่ แต่อวิชชาจะได้ดับสูญหายไปโดยสิ้นเชิงที่เดียวด้วยก็หาไม่ สรรพสิ่งกับสรรพภาพ จึงยังปรากฏประจักษ์อยู่แก่โยคะจักษุของท่าน โดยถือเอารูปลักษณะอันสุขุมกว่าธรรมดา ฉะนั้น ปัญหาจึงเกิดมีขึ้นว่า พืชแห่งอวิชชาที่ยังเหลืออยู่เป็นรูปสุขุมนั้น ท่านจะทำลายให้หมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิงที่เดียวได้อย่างไร คำตอบแห่งปัญหานี้ ท่านปตัญชลี ได้เฉลยไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ(หน้า ๔๕๕) 📞

สูตร:-- ตทุไวราคุยาทปี โทษพิชกุชเย ไกวลฺยุม (๔๕)

คำแปล:-- จากความปราศจากราคะแม้ใน(ความเป็นสัพพัญญูและความอธิษฐานอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย) นั้น ครั้นมีความเสื่อมแห่งพืชแห่งโทสะแล้ว (ย่อมเกิด) ไกวลฺย (ความเป็นผู้เดียว)

คำอธิบาย:-- ก่อนที่จะอธิบายถึงความลึกซึ้งอันมีอยู่ในเนื้อสูตรนี้ ขอยกตัวอย่างมาเป็นบทนำสักข้อหนึ่ง กล่าวคือ ผู้ซึ่งยังไม่มีความรู้ในความจริงแห่งพยัคฆ์ เมื่อเขาผู้นั้นเห็นพยัคฆ์ เขามักหลงนึกเข้าใจไปว่า นั่นคือน้ำ แต่ว่า เมื่อเขารู้จักความจริงเข้าเมื่อใด ความเข้าใจเดิมที่ว่า นั่นคือน้ำนั้นก็จะดับสูญหายไปทันที ถึงกระนั้นก็ดี แต่รูปอาการแห่งพยัคฆ์ที่เขาเห็นนั้น จะยังคงอยู่ดังเดิม และทั้งตัวเขาเองก็จะต้องเป็นพยัคฆ์นั้นว่า เป็นเสมือนน้ำอยู่ด้วยเหมือนกัน ข้อที่ต่างไปจากภาวะเดิม คือ บัดนี้เขาไม่หลงเข้าใจว่า นั่นคือน้ำจริง ๆ ก็คือว่า ความรู้ในความจริง ได้กำจัดซึ่งความหลงในความสำคัญผิดในสิ่งที่เขาเห็นนั้นเสียแล้ว แต่หาได้ประหารซึ่งรูปอาการของสิ่งนั้น ๆ เสียด้วยไม่ ในทำนองเดียวกันนี้ ความรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลาย (คือความเป็นสัพพัญญู) ย่อมประหารเสียซึ่งความหลงสำคัญผิดในสรรพสิ่งทั้งหลาย แต่รูปอาการของสรรพสิ่งทั้งหลาย ยังคงอยู่ดังเดิม จึงเป็นพยานให้เห็นว่า ความเป็นสัพพัญญู ย่อมสามารถที่จะกำจัดความสำคัญผิดที่เกิดขึ้นเพราะอัญญาหรืออวิชชาเสียได้ แต่หาได้ทำลายเสียซึ่งพืชแห่งอวิชชาด้วยไม่ ฉะนั้น หลังจากที่ท่านโยคีได้บรรลุถึงความเป็นสัพพัญญูและความอธิษฐานอยู่ในสรรพภาพแล้ว ท่านจึงเป็นอันไม่มีความหลงสำคัญผิดในสรรพสิ่งหรือสรรพภาพอีกต่อไป แต่ว่า สรรพสิ่งหรือสรรพภาพหาได้ดับสูญไปด้วยไม่ คือ ยังคงอยู่ดังเดิมในทำนองเดียวกับน้ำแห่งพยัคฆ์ ฉะนั้น นั่นคือแสดงให้เห็นว่าพืชแห่งอวิชชา ยังคงมีประจักษ์ชัดอยู่ โดยมีได้สูญหายไปไหน

หรืออีกประการหนึ่ง เมื่อท่านบรรลุถึงความเป็น(หน้า ๕๐๑) ❖❖

สูตร:-- ตทุไวราคุยาทปี โทษพิชกุชเย ไกวลฺยุม (๔๕)

คำแปล:-- จากความปราศจากราคะแม้ใน (ความเป็นสัพพัญญูและความอธิษฐานอยู่ในสรรพภาพทั้งหลาย) นั้น ครั้นมีความเสื่อมแห่งพืชแห่งโทสะแล้ว (ย่อมเกิด) ไกวลฺย (ความเป็นผู้เดียว)

คำอธิบาย:-- ก่อนที่จะอธิบายถึงความลึกซึ่งอันมีอยู่ในเนื้อสูตรนี้ ขอยกตัวอย่างมาเป็นบทนำสักข้อหนึ่ง กล่าวคือ ผู้ซึ่งยังไม่มีความรู้ในความจริงแห่งพยัคฆะ เมื่อเขาผู้นั้นเห็นพยัคฆะ เขามักหลงนึกเข้าใจไปว่า นั่นคือน้ำ แต่ว่า เมื่อเขารู้จักความจริงเข้าเมื่อใด ความเข้าใจเดิมที่ว่า นั่นคือน้ำนั้นก็จะดับสูญหายไปทันที ถึงกระนั้นก็ดี แต่รูปอาการแห่งพยัคฆะที่เขาเห็นนั้น จะยังคงอยู่ดังเดิม และทั้งตัวเขาเองก็ยังจะต้องเห็นพยัคฆะนั้นว่า เป็นเสมือนน้ำอยู่ด้วยเหมือนกัน ข้อที่ต่างไปจากภาวะเดิม คือ บัดนี้เขาไม่หลงเข้าใจว่า นั่นคือน้ำจริง ๆ คือว่า ความรู้ในความจริง ได้กำจัดซึ่งความหลงในความคิดในสิ่งที่เขาเห็นนั้นเสียแล้ว แต่หาได้ประหารซึ่งรูปอาการของสิ่งนั้น ๆ เสียด้วยไม่ ในทำนองเดียวกันนี้ ความรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลาย (คือความเป็นสัพพัญญู) ย่อมประหารเสียซึ่งความหลงสำคัญคิดในสรรพสิ่งทั้งหลาย แต่รูปอาการของสรรพสิ่งทั้งหลาย ยังคงอยู่ดังเดิม จึงเป็นพยานให้เห็นว่า ความเป็นสัพพัญญู ย่อมคงอยู่ดังเดิม จึงเป็นพยานให้เห็นว่า ความเป็นสัพพัญญู ย่อมสามารถที่จะกำจัดความสำคัญคิดที่เกิดขึ้นเพราะอัญญาณหรือวิชาเสียได้ แต่หาได้ทำลายเสียซึ่งพีชแห่งวิชาด้วยไม่ ฉะนั้น หลังจากที่ท่านโยคีได้บรรลุถึงความ เป็นสัพพัญญูและความอธิษฐานอยู่ในสรรพภาพแล้ว ท่านจึงเป็นอันไม่มี ความหลงสำคัญคิดในสรรพสิ่งหรือสรรพภาพอีกต่อไป แต่ว่า สรรพสิ่งหรือสรรพภาพหาได้ดับสูญไปด้วยไม่ คือ ยังคงอยู่ดังเดิมในทำนองเดียวกับน้ำแห่งพยัคฆะฉะนั้น นั่นคือ แสดงให้เห็นว่าพีชแห่งวิชา ยังคงมีประจักษ์ชัดอยู่ โดยมีได้สูญหายไปไหน หรืออีกประการหนึ่ง เมื่อท่านบรรลุถึงความ เป็น(หน้า ๕๐๑) ๐ สัพพัญญูแล้วเป็นต้น ท่านจะเห็นได้ว่า ไม่มีสิ่งใดอีกที่จะต้องรู้ต่อไป และทั้งท่านเห็นว่า ไม่มีภาวะใด ซึ่งนอกเหนือไปกว่าตนของท่าน ฉะนั้น ท่านจึงอาจมีช่องทางที่จะชวนให้หลงนึกได้ว่า ความเป็นสัพพัญญูเป็นต้นนี้แหละ คือภูมิสุดท้ายแห่งโลกุตตรธรรม ท่านจึงอาจหลงถือตัวว่า เป็นผู้สำเร็จทีเดียวก็ได้ เมื่อความหลงดังกล่าวนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็แปลว่าท่านไม่สามารถที่จะก้าวไปข้างหน้าในเขตโลกุตตรภูมิได้ ความก้าวหน้าของท่าน จึงจะต้องหยุดชะงักลงเพียงในภูมิแห่งความเป็นสัพพัญญูเป็นต้นนี้เอง ทั้งนี้ ย่อมเป็นเครื่องส่อให้เห็นว่า พีชแห่งวิชายังคงอยู่ในรูปสุขุม ท่านจึงหลงยึดถือเอาภูมิดังกล่าวนี้ เป็นภูมิสุดท้ายแห่งโยคะหรือโลกุตตรธรรม

บัดนี้อุปกรรมที่ท่านโยคีจะต้องอาศัยในการกำจัดพีชแห่งวิชานั้น ก็คือ ความปราศจากราคะ ในความเป็นสัพพัญญูกับความอธิษฐานอยู่ในสรรพภาพ ซึ่งรวมกันเรียกได้ว่า “วิโสภาสัทธา” กล่าวคือ เมื่อเกิดความปราศจากราคะขึ้นในวิโสภาสัทธาแล้ว ก็เป็นอันว่า ท่านได้ถอนออกจากวิโสภาสัทธาทันที ทั้งนี้ก็เพราะมีเกณฑ์อยู่ข้อหนึ่ง คือเราไม่มีราคะในสิ่งใด จิตต์ของเราจะไม่ติดอยู่ในสิ่งนั้น เมื่อท่านถอนจิตต์ออกจากวิโสภาสัทธาได้แล้ว ท่านก็ขึ้นเลยไปจากความเป็นสัพพัญญูกับความอธิษฐานอยู่ในสรรพภาพ นั่นคือ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ท่านไม่อธิษฐานอยู่ในสรรพภาพ และทั้งไม่รับรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลาย คือ ตอนนี้อยู่ในภูมิอันปราศจากราคะและสรรพภาพทั้งหลายสิ้น และทั้งได้พ้นไปจากความหลงที่เคยหลงยึดถือวิโสภาสัทธาภูมิ (คือ ความเป็นสัพพัญญู) เป็นต้น ว่าเป็นภูมิสุดท้ายด้วย

เมื่อท่านได้บรรลุถึงภูมิอันปราศจากสรรพสิ่งและสรรพภาพขณะนั้นแล้ว ก็แปลว่า พืชแห่ง โทษะ คืออวิชชา ก็เป็นอันต้องเสื่อมสูญไปด้วยทันที โดยไม่มีส่วนเหลือแม้แต่น้อยหนึ่ง

ณ ที่นี้ เราจะสังเกตได้ว่า เมื่อพืชแห่งอวิชชาได้เสื่อมสูญไปแล้ว หรือท่านโยคีได้บรรลุ ถึงภูมิอันปราศจากสรรพสิ่งและสรรพภาพแล้วนั้น ก็เป็นอันแสดงให้เห็นว่า ท่าน(หน้า๕๐๓) ✘ ได้ตั้งมั่นอยู่ในภูมิ ซึ่งไม่มีสิ่งใดหรือภาวะใดนอกจากท่านผู้เดียว แต่เมื่อท่านยังดำรงอยู่ในภูมิ แห่งความเป็นสัตพญญ์นั้น ท่านยังมีสรรพสิ่งที่ท่านรู้ และทั้งเมื่อท่านอธิษฐานอยู่ในสรรพภาพเล่า ท่านก็ยังมิสรรพภาพที่ท่านอธิษฐานอยู่ แต่ว่าเมื่อท่านได้ผ่านพ้นหรือขึ้นเลยไปจากสรรพสิ่งและ สรรพภาพแล้ว ก็แปลว่า ท่านได้บรรลุถึงภูมิซึ่งไม่มีอะไรอีก นอกจากท่านหรืออาดมัน ภูมินั้น เป็นภูมิที่อาดมันตั้งอยู่โดดเดี่ยวโดยเฉพาะ โดยไม่มีสิ่งใดหรือภาวะใดเข้าไปเจือปนอยู่ คือเป็นภูมิ ที่รุ่งโรจน์ด้วยรัศมีอันบริสุทธิ์ของอาดมันแต่อย่างเดียว จึงได้ตั้งชื่อจำกัดไว้ว่า ไกวัลย์ แปลว่า ความเป็นโดดเดี่ยวจะนี้

แต่ก่อนที่ท่านจะบรรลุถึงไกวัลย์นี้ได้ ท่านจะต้องผ่านโลกสุขุมหลาย ๆ โลกเสียก่อน จึง จะเข้าถึงภูมิอันสุดท้ายนี้ได้ ดังว่า ก่อนที่เราจะไปถึงอูษยา เราจะต้องผ่านสถานีหลายแห่ง เสียก่อน ถ้าหากเราหลงนึกไปว่า สถานีระหว่างทางเหล่านี้ เป็นสถานีที่ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความ ผาสุก และเป็นสถานที่ที่น่าพักผ่อนอยู่จริง ๆ เราก็จะลงมาเสียจากรถ และพักอยู่ในสถานที่นั้น ตลอดไป ผลก็คือ การเดินทางไปยังอูษยาจะไม่สำเร็จผลดังความประสงค์ ในทำนองเดียวกันนี้ ถ้าท่านโยคีจะมีความรู้สึกสำราญใจเกิดขึ้นในโลกต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างโลกิยภูมิกับไกวัลย์ภูมิ แล้วไซ้ การเข้าถึงภูมิสุดท้ายแห่งโยคีคือไกวัลย์ ก็จะหยุดชะงักลงทันที เหตุนี้ ในเนื้อสูตร ต่อไป ท่านปัทมชลิ จึงได้ตัดเตือนท่านผู้เป็นโยคีทั้งหลายไว้ โดยไม่ให้มีความสำราญใจเกิดขึ้นใน โลกต่าง ๆ โดยเด็ดขาด คือ

สูตร:-- สถานูปนิมมตรณ สงคสมยาภณ ปุณรนิยภูปรสกาตุ(๕๐)

คำแปล:-- ในการเชื่อเชิญจากผู้ดำรงอยู่ในสถานที่นั้น ๆ ไม่ควรกระทำการเกี่ยวข้อง และการแสดงพิสมัยด้วย เพราะเป็นการเกี่ยวข้องกับอันตรายอีก (หน้า ๕๐๕)▶▶

คำอธิบาย:-- สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งท่านโยคีจะต้องผ่านไปก่อนที่จะบรรลุถึงไกวัลย์ภูมินั้น ท่านโ บราณจารย์ทั้งหลายได้แนะนำไว้ว่า โลกต่าง ๆ เช่น สวรรคโลก พรหมโลก เป็นต้น บัดนี้ ปัญหา มีอยู่ข้อหนึ่ง ซึ่งระบาคอยู่ทั่วโลกแห่งสมัยใหม่ ว่า สวรรค์ มีอยู่อย่างจริงจังหรือ หรือนั่นเป็น เพียงแต่พรรณนาโวหารของนักกวีเท่านั้น ถ้าหากสวรรค์เป็นสถานที่ที่ไม่มีอยู่จริง คือ เป็นเพียงแต่ ความนึกเห็นเท่านั้นแล้วไซ้ ก็แปลว่า หลักของท่านปัทมชลิที่แนะนำไว้ว่า “โยคีจะต้องผ่านโลก เหล่านี้เสียก่อน” จะมีต้องกลายเป็นหลักที่ขาดเหตุผล ขาดความจริงไปหรือ เนื่องจากความสงสัย ในความมีอยู่แห่งสวรรค์มีระบาคอยู่อย่างแพร่หลาย เราจึงจำต้องพิจารณาว่า ตามแนวแห่งเหตุผล เราสามารถชี้แจงถึงความมีอยู่แห่งสวรรค์ได้หรือไม่ ทั้งนี้เพื่อจะปลุกความเลื่อมใสขึ้นในใจของผู้

สงสัย ซึ่งอาจเห็นไปได้ว่า เนื่องจากโยคสูตรได้อ้างอิงถึงเรื่องสวรรค์โลกเป็นต้น จึงนับว่าเป็นหลักที่ใช้ไม่ได้ เพราะขาดความรู้สึกของตนโดยแท้จริง

ตามธรรมดา เมื่อเรากล่าวถึงความมีอยู่แห่งสวรรค์เรามักพากันหมายถึงความมีอยู่ดั่งที่โลกของเรามีอยู่ หรือดวงดาวต่าง ๆ มีอยู่ แต่ว่า ณ ที่นี้ เราควรแยกความมีอยู่แห่งสวรรค์ ออกจากความมีอยู่แห่งโลกของเราหรือดวงดาว โดยฐานะที่โลก ดวงดาวเป็นต้นมีอยู่ โดยที่รูปหยาบหรือสฤต แต่สวรรค์หาเป็นเช่นนั้นไม่ กล่าวคือ สวรรค์มีอยู่โดยมีรูปสุขุมหรือละเอียดกว่าโลกของเราและดวงดาวเท่าที่เราได้พบเห็นมาแล้วทั้งสิ้น

ขออธิบายให้มีความหมายกระจ่างชัดขึ้นอีกสักหน่อย โลกพิภพหรือดวงดาวต่าง ๆ ย่อมประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๕ ส่วน ธาตุ ๕ นั้นแล้ว ก็เกิดขึ้นจากมหาธาตุ ๕ ธาตุ ๕ ได้แก่ธาตุน้ำ และมหาธาตุ ๕ ได้แก่ธาตุละเอียด บัดนี้ ความเกิดของสิ่งทั้งหลายย่อมอาศัยการผสมซึ่งกันและกันเป็นหลักเกณฑ์ ถึงจะมีธาตุอย่างเดียวกันก็จริง แต่สิ่งทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นจากธาตุนั้น ๆ ย่อมแตกต่างกันไป เพราะความแตกต่างกันแห่ง (หน้า ๕๐๗) ส่วนต่าง ๆ อาทิเช่น สิ่งใดมีปถวิธาตุเป็นส่วนมาก สิ่งนั้นได้แก่ของแข็ง สิ่งใดมีอากาศธาตุเป็นส่วนมาก สิ่งนั้นได้แก่ของเหลว เป็นต้น

ดังได้กล่าวมาแล้ว โลกของเราได้เกิดจากการผสมแห่งธาตุ ๕ ถ้าธาตุ ๕ สามารถที่จะผสมกันได้แล้วไซ้ ก็เหตุไฉนมหาธาตุจึงจะผสมกันไม่ได้เล่า? มีหน้า ธาตุ ๕ ก็ได้เกิดขึ้นจากการผสมชนิดหนึ่ง (ที่เรียกว่าปัญจิกณะ) ของมหาธาตุนั้นเอง ฉะนั้น อาศัยหลักนี้เป็นมาตรฐาน เราพอที่จะสันนิษฐานได้ทีเดียวว่า ต้องมีโลกอีกประเภทหนึ่ง ที่ได้เกิดมีขึ้นจากการผสมของมหาธาตุ ๕ แต่โลกที่เกิดขึ้นจากการผสมของมหาธาตุนั้น ๆ จะต้องเป็นโลกสุขุม เพราะมหาธาตุเป็นสิ่งสุขุมมาแต่เดิม โลกประเภทนี้แหละ ได้แก่โลกที่เราเรียกกันว่า สวรรค์ เป็นต้น

อนึ่ง ในโลกที่ได้เกิดมีขึ้นจากธาตุ ๕ ก็ยังมีรูปลักษณะแตกต่างกัน เพราะความแตกต่างกันแห่งธาตุเหล่านั้น เช่น โลกพิภพที่ส่วนเหลวและส่วนแข็งผสมกัน โลกดวงจันทร์มีแต่ส่วนแข็งไม่มีเหลว ดาวพฤหัสบดี มีแต่ส่วนวายุธาตุมาก (คือแก๊ส) ในทำนองเดียวกันนี้ สุขุมโลก ซึ่งได้แก่สวรรค์นั้น ก็ย่อมจะแตกต่างกันไปตามส่วนของมหาธาตุเป็นส่วนมาก ดังนี้เป็นอาทิ

อีกประการหนึ่ง ในโลกแห่งธาตุ สัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยดำรงชีวิตอยู่ ก็ย่อมมีร่างกายประกอบขึ้นด้วยธาตุที่เป็นของหยาบ ในทำนองเดียวกัน ในโลกแห่งมหาธาตุ สัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ ก็ย่อมจะถือเอาร่างกายที่สำเร็จขึ้นด้วยมหาธาตุ สัตว์เหล่านี้แหละเราเรียกกันว่า เทวดา

อนึ่ง ถึงสัตว์แห่งธาตุโลก ก็ย่อมมีร่างกายแตกต่างกัน มีหน้า ยังมีส่วนธาตุแตกต่างกันไป อีกด้วย เช่น ตัวอย่าง ถึงร่างกายของเราก็มีส่วนแห่งน้ำมากที่สุดก็จริง แต่เราอาศัยส่วนธาตุปถวิเป็นที่รองรับ ร่างกายของเราจึงดำเนินไปตามกฎเกณฑ์แห่งของแข็ง แต่ทว่า ส่วนปลาเกล็ด (แมงกะพรุน) มีน้ำเป็นที่รองรับกาย ฉะนั้น เมื่อเราจับมาไว้บนบก มัน(หน้า ๕๐๘) จึงไม่สามารถที่จะทรงตัวอยู่ได้ คือร่างกายของมันจะละลายเป็นน้ำไปโดยเร็ว ในทำนองเดียวกันนี้

เทวดาบางจำพวกอาศัยปลิวมหาภูตเป็นที่รองรับกาย บางจำพวก ก็อาศัยอาโปมหาภูตเป็นที่รองรับกาย บางจำพวก ก็ถือเตโชมหาภูตเป็นที่รองรับกาย ดังนี้เป็นอาทิ

อาศัยข้อความเหล่านี้ เรามีเหตุผลเพียงพอที่จะกล่าวได้อย่างเด็ดขาดว่า โลกแห่งภูต ๕ ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์อย่างไรก็ได้ โลกแห่งมหาภูตก็สามารถที่จะดำเนินไปตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ ได้เหมือนกัน คือว่า ความหลักหรือกฎเกณฑ์แห่งวิทยาศาสตร์ ซึ่งนับว่าเป็นแม่บทแห่งเหตุผล ความมีอยู่แห่งสวรรค์จะนับว่าเป็นสิ่งที่เหลือวิสัยหรือเหลือเหตุผลที่เดี๋ยวกี้หาไม่ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ถ้าหากมีใครตั้งกระทู้ถามว่า ถ้าหากมีสวรรค์อยู่อย่างจริงจังดังนั้นแล้วไซ้ ก็สวรรค์นั้นอยู่ที่ไหนเล่า ข้าพเจ้าขอถามท่านผู้นั้นว่า ก็โลกพิภพที่ท่านกำลังอาศัยอยู่นี้ อยู่ที่ไหนเล่า การจำกัดที่ของสถานใดสถานหนึ่งก็ตาม เราต้องอาศัยของเปรียบเทียบเป็นเกณฑ์ เช่น กรุงเทพฯ ๑ ตั้งอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เราอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเกณฑ์เปรียบเทียบ トラバิดที่เรายังไม่รู้จักแผนที่แห่งท้องฟ้า เราไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่า โลกพิภพนี้อยู่ที่ไหน ฉะนั้น ในการจะจำกัดแห่งสวรรค์ เราจึงต้องเขียนแผนที่แห่งโลกมหาภูตให้ได้เสียก่อน ในการเขียนแผนที่แห่งภูตโลก เราต้องออกไปจากโลกพิภพนี้ ถึงร่างกายจะไม่ไปก็ตาม แต่สายตาของเราต้องออกไปจากโลกพิภพ โดยอาศัยกล้องโทรทรรศน์เป็นเครื่องนำจึงจะทำได้ แต่ทว่า กล้องโทรทรรศน์ยังไม่สามารถที่จะนำเราไปสู่โลกแห่งมหาภูตได้ เพราะเรายังตกเป็นทาสแห่งภูตอยู่ ฉะนั้นเมื่อใดเราสามารถเอาชนะกำลังภูตได้อย่างสมบูรณ์แล้ว โดยอาศัยสมรรถภาพอันนั้น เรามีสิทธิที่จะนำตัวเราไปสู่แดนแห่งโลกมหาภูตได้เมื่อนั้นแหละ เราสามารถที่จะกล่าวยืนยันและเข้าใจได้อย่างสิ้นสงสัยว่า โลกมหาภูตหรือสวรรค์นั้นอยู่ที่ไหนแน่

อย่างไรก็ดี โดยที่ท่านโยคีได้อาศัยโยคศักดิ์เป็นเครื่องนำทาง เมื่อท่านละทิ้งภูตโลกไปสู่มหาภูตโลกหรือ(หน้า ๕๑๑) สวรรค์ชั้นต่าง ๆ อันเป็นระหว่างทางที่จะบรรลุถึงเขตแดน นอกเหนือไปกว่ามหาภูตโลกนั้น ท่านย่อมได้รับ เชื้อเชิญ จากบรรดาทวยเทพผู้อาศัยอยู่ ณ สวรรค์ชั้นนั้น ๆ ให้ดำรงชีวิตอยู่เป็นองค์เทวดา และเสวยทิพย์สุขกับพวกเขาทั้งหลายต่อไป เมื่อเป็นดังนี้ ท่านโยคีไม่ควรเกี่ยวข้องกับเทวดาเหล่านั้น ถ้าไปสมคบเกี่ยวข้องกับเขา อาจเกิดมีความกระหายที่จะดำรงอยู่ ณ ที่นั่นก็ได้ เมื่อเกิดมีเหตุการณ์ขึ้นดังนั้นก็แปลว่า การดำเนินต่อไปข้างหน้าของท่าน จะต้องสะดุดหยุดชะงักลงทันทีโดยมิต้องสงสัย

อีกประการหนึ่ง เมื่อท่านได้เข้าถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ นั้น ท่านไม่ควรจะแสดงพิศมัย หรือความประหลาดใจในความรุ่งโรจน์แห่งสวรรค์ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า ถ้าเราแสดงความประหลาดใจในสิ่งใด สิ่งนั้นจะกลับเป็นสิ่งจงใจเรา ถึงไม่นานอย่างน้อยก็ชั่วขณะหนึ่ง ขณะที่จิตต์ถูกลึงประหลาดซังงูอยู่นั้น ความสำนึกตัว ความแน่อนอันใจในจุดมุ่งหมายย่อมจะอ่อนลงเป็นธรรมดา ฉะนั้น เอกัคคตารมณ์ในโยคะ จึงเป็นอันแน่อนอนที่จะถูกความประหลาดใจจุดคร่ำให้หย่อนลง ผลก็คือ จิตต์ของท่านโยคีจะต้องจืดจาง ห่างไกลไปจากทางโยคะ แล้วและยึดถือเอาสิ่งประหลาดนั้นเป็นอารมณ์สำหรับตัวต่อไป

ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า จากการสมาคมข้องเกี่ยวกับจำพวกเทวดา และการแสดงความ
ประหลาดใจในความรุ่งโรจน์แห่งทิพย์โลก ย่อมทำให้ท่านโยคีเกิดความเสียหายขึ้นอย่างใหญ่
หลวงทีเดียว เช่น การหยุดชะงักลงแห่งการดำเนินโยคะและความข้องอยู่ในทิพย์โลกเป็นต้น เมื่อ
เป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่า ท่านจะต้องดำรงอยู่ในภายใต้กำกับการแห่งอวิชาอีกต่อไปโดยไม่มีปัญหา
จึงไม่สามารถที่จะหลบหนีไปจากผลแห่งอวิชา คือ กิเลส กรรมและวิบากได้ นั่นคือ การ
สมาคมข้องเกี่ยวกับเทวดา หรือการแสดงความประหลาดใจในทิพย์โลก ย่อมเป็นเหตุให้ท่านต้อง
เกี่ยวพันอยู่กับอันตรายเหล่านี้อีกต่อไป เพราะฉะนั้น ท่านปตัญชลี จึงได้แนะนำท่านโยคีทั้งหลาย
ไว้เสียก่อน โดยไม่ให้ซ้ำเลื่องดู(หน้า๕๑๓) ❀เอาใจใส่ในเรื่องทิพย์โลก หรือทิพย์สุขแม้แต่น้อย

อาศัยข้อความแห่งบทสูตรที่แล้วมา พอที่จะเห็นได้ว่า ความหลงในอิทธิบาท ย่อมเป็น
เหตุให้เกิดความขัดขวาง ไม่ให้ท่านโยคีก้าวไปสู่แดนแห่งโลกุตตรธรรมได้ ฉะนั้นจึงจำเป็นอย่าง
ยิ่ง ที่ท่านโยคีจะต้องประกอบด้วยอาวุธ ซึ่งสามารถกำจัดความหลงในอิทธิบาทคังว่านี้ได้
สิ้นเชิง ถ้าเราพิจารณาคุศลกษณาการแห่งอิทธิบาทต่าง ๆ อย่างถ้วนแล้วจะปรากฏว่า อิทธิบาทมีได้
บ่งถึงความผ่านพ้นไปจากโลกิยธรรม ตรงกันข้าม อิทธิบาทหมายถึงความดำรงอยู่ในโลกิยธรรม
นี้เอง แต่ทว่าเป็นอยู่โดยมีอิสรภาพทุกประการ กล่าวคือ บุคคลดำรงอยู่ในโลกิยธรรม โดยถูก
กฎเกณฑ์แห่งโลกิยธรรมนั้นคอยกำกับอยู่เป็นเนื่องนิตย์ แต่ทว่า สำหรับท่านผู้เป็นโยคีผู้
ประกอบด้วยอิทธิบาท หาเป็นเช่นนั้นไม่ คือ ท่านดำรงอยู่ในโลกิยธรรมอย่างเสรี โลกิยธรรม ไม่
สามารถที่จะกำกับความดำเนินของท่านผู้นั้นได้แม้แต่ประการใด ความดำรงอยู่อย่างอิสระภายใน
บริเวณแห่งโลกิยธรรมนั้น คือ หลักเกณฑ์ที่ซึ่งถึงผลแห่งอิทธิบาทโดยตรง

แต่ว่า ความดำรงคังว่านี้ มีช่องทางที่จะบันดาลให้เกิดอันตรายขึ้นได้อย่างใหญ่หลวง
กล่าวคือ ย่อมเป็นที่รู้จักกันอยู่โดยทั่ว ๆ ไปแล้วว่า โลกิยธรรมกับโลกุตตรธรรม นับว่าเป็นคนละ
ฝ่าย เป็นปรปักษ์ต่อกันและกัน ฉะนั้นผู้หวังต่อโลกุตตรธรรมจึงมองเห็นบริเวณแห่งโลกิยะ ว่า
เป็นอาณาเขตของศัตรู ถึงแม้ว่า ด้วยอำนาจแห่งอิทธิบาท ท่านสามารถดำรงอยู่ในเขตแดนแห่ง
ศัตรูได้อย่างอิสระก็จริง แต่แม้กระนั้น โลกิยธรรมก็ยังคอยจับโอกาสที่จะรุกรานทำลายอำนาจอิทธิ
บาทได้อยู่เสมอ ถ้าท่านผลอดตัวไปด้วยความหลงในอิทธิบาทแล้วไซ้ ก็เป็นอันว่า โลกิยธรรมจะ
ครอบงำอำนาจของท่านเสียทันที ผลก็คือ อิทธิบาทที่ท่านได้รับมาแล้วแต่เดิมจะหมดสิ้นไป และ
ทั้งความก้าวหน้าไปสู่โลกุตตรธรรมเล่า ก็จะต้องหยุดชะงักลงตามทด้วย เหตุนั้นแหละ ท่านโยคี
ผู้ประกอบด้วยอิทธิบาท จึงจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องกำจัดความหลงข้องอยู่ในอิทธิบาทเสียให้ได้
เครื่องอุปกรณ์ที่ท่าน(หน้า๕๑๕) ❀ จะต้องยึดถือเอาเพื่อกำจัดอำนาจอิทธิบาทนั้น คือญาณที่เกิดมี
ขึ้นจากความแตกฉานนั่นเอง คือว่า อาศัยความแตกฉานเมื่อท่านได้รู้แจ้งเห็นจริงแล้วว่า อิทธิบาท
เป็นแต่อำนาจอิสรภาพในบริเวณแห่งโลกิยะให้เท่านั้น หาได้ช่วยเหลือในการพ้นไปจากเขตแดน
แห่งโลกิยะไม่ ท่านก็จะต้องละทิ้งปล่อยอิทธิบาทเสียทันที แล้วและเข้าไปสู่แดนโลกุตตรเป็นขั้น

ต่อไป เหตุนี้ ท่านปัทมฐติ จึงได้แนะนำวิธีที่จะบันดาลให้เกิดญาณแห่งความแตกฉานไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- กุณฑตฺตกรมโยะ สัมมาท วิเวกขั ฐญานม (๕๑)

คำแปล:-- จากสังขมในขณะและลำดับของมัน (ย่อมบรรลุถึง) ญาณที่เกิดขึ้นจากความแตกฉาน

คำอธิบาย:-- อันว่า สิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดความแตกฉานขึ้นในระหว่างสรรพสิ่งทั้งหลายนั้น คือ ได้แก่ความหมายของสิ่งนั้น ๆ เป็นเกณฑ์เสมอ เช่น น้ำแตกต่างไปจากดิน ทั้งนี้ก็เพราะ สิ่งที่เราเข้าใจกันว่าเป็นน้ำ หากได้ลองรอกันกับสิ่งที่เราเข้าใจกันว่าเป็นดินไม่ ต่างว่า เราตัดบรรดาความหมายออกจากตัววัตถุทั้งหลายเสีย ถึงกับไม่มีสิ่งใดที่จะสะกิดให้เกิดความหมายหรือความเข้าใจขึ้นในใจได้อีก ก็แปลว่า เราไม่สามารถที่จะจับได้อย่างเด็ดขาดว่า สิ่งนั้น ๆ มีความแตกต่างกันตรงไหนแน่ จึงเป็นที่แน่นอนว่า ความหมายย่อมถือเป็นหลักเกณฑ์ในอันแสดงความแตกฉานระหว่างสิ่งทั้งหลาย อนึ่ง ถ้าจะกล่าวถึงความแตกฉานระหว่างความหมายต่าง ๆ แล้ว ก็จะเห็นได้ว่า ถ้ามีความหมายแต่อย่างเดียวก็น่าจะมีความแตกฉาน แต่หา ความหมาย ๒ ประการเกิดมีขึ้นแล้วเมื่อใด ความแตกฉานในความหมายนั้น ๆ ก็จะปรากฏประจักษ์ขึ้นตาม ข้อนี้ ถ้าจะกล่าวตามจำนวนอีกประการหนึ่งก็หมายความว่า トラบใดที่จิตต์ของเรายังดำรงอยู่ในภาวะแต่อย่างเดียว トラบนั้นไม่มีความแตกฉานแม้แต่ประการใด แต่หา ขณะใดที่จิตต์ได้เปลี่ยนไปจากภาวะเดิมไปสู่ภาวะใหม่ (หน้า ๕๑๗)😊ความแตกฉานก็เกิดมีขึ้นในขณะนั้น โดยทันที การเปลี่ยนภาวะต้องอาศัยขณะและลำดับแห่งขณะเป็นปทัฏฐาน ถ้าขณะและลำดับแห่งขณะดับสูญหายไปเสียโดยสิ้นเชิง ข้อที่ว่า ในขณะนี้ หรือขณะนั้น จิตต์จะแปรจากภาวะเดิมไปสู่ภาวะใหม่ ย่อมมีขึ้นไม่ได้ ที่นั่น ความแตกฉานก็จะไม่ปรากฏประจักษ์ขึ้นตามด้วย ฉะนั้น หลักเกณฑ์หรือปทัฏฐานแห่งความแตกฉาน จึงได้แก่ขณะกับลำดับแห่งขณะนั่นเอง เมื่อเป็นดังนี้ ถ้าท่านโยคีตั้งสังขมลงในขณะที่ลำดับแห่งขณะแล้วเมื่อใด บรรดาความรู้ในความแตกฉาน ซึ่งอาศัยขณะและลำดับแห่งขณะเป็นกรณี ก็ปรากฏประจักษ์ขึ้นทันที

แต่ว่า ตอนนี้ ความประสงค์จะต้องแทรกขึ้นสักข้อหนึ่งว่า คำว่า ขณะกับลำดับแห่งขณะนั้น ก็แปลว่า ขณะที่ ๑ กับขณะที่ ๒ นั้นเอง จึงพลอยกลายเป็นสิ่งเดียวกันไปเสีย ถ้าขณะที่ ๑ กับขณะที่ ๒ กลายเป็นสิ่งเดียวกันไปแล้วไซ้ ก็หมายความว่า ในขณะ ๑ กับลำดับแห่งขณะหนึ่ง จิตต์ก็ย่อมดำรงอยู่ในภาวะแต่อย่างเดียว จึงไม่มีกรณีอย่างใดที่จะบันดาลให้เกิดความแตกฉานขึ้นได้ เพื่อจะขจัดเสียซึ่งความสงสัยดังกล่าวมานี้ ท่านปัทมฐติจึงได้แนะนำมาตรฐานแห่งความแตกต่างกันระหว่างขณะทั้ง ๒ ไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- ชาติ-ลกฺษณ-เทโศรณฺยตาทวฺจเจทาตุ คุลฺยยุตตะ ปฺรติปตฺติ (๕๒)

คำแปล:-- เพราะความไม่จำกัดความต่างกันโดยสิ้นเชิงด้วยธรรมสามัญ ลักษณะและ
เทศะของขณะอันเสมอกันนั้น ความซาบซึ้ง (จึงย่อมเกิดมีขึ้น) แต่นั้น

คำอธิบาย:-- สิ่งที่เราถือกันว่าเป็น เสมอกัน หรือ อย่างเดียวกัน ก็ยังมีความแตกต่างไปจากสิ่ง
อื่น ๆ โดยอาศัยกรณี ๓ ประการ คือ

๑ ธรรมสามัญ- เช่น โคโดยทั่ว ๆ ไปนับว่าเป็นสัตว์อย่างเดียวกัน เพราะมีธรรมสามัญ
อย่างเดียวกันทั้งหมด(หน้า ๕๑๕)☺ แม้กระนั้น ธรรมสามัญนั้น ก็ยังแยกออกไปจากธรรมสามัญ
ของกระปือ โดยทำให้โคและกระปือตั้งอยู่เป็นสัตว์ต่างกันฉะนั้น ธรรมสามัญ จึงเป็นกรณีให้สิ่ง
ทั้งหลายแยกออกจากกันกรณีหนึ่ง

แต่ว่า กรณีที่เป็นเหตุให้เกิดความแตกต่างกันขึ้นในระหว่างวัตถุประเภทเดียวกันนั้นก็ได้แก่

๒ ลักษณะส่วนตัว - ถึงแม้ว่า โค ๒ ตัวล้วนเป็นสัตว์ประเภทเดียวกันก็จริง แต่ยังมี
ลักษณะประจำตัวอยู่บางอย่าง ซึ่งทำให้เราเข้าใจได้ทีเดียวว่า ตัวนี้หาเป็นตัวนั้นไม่ อาทิเช่น สี
อาจจะไม่เหมือนกันก็ได้ เขาอาจไม่เท่ากันก็ได้ เป็นต้น

นอกจากกรณีทั้ง ๒ ดังกล่าวมานี้แล้ว ยังมีกรณีอีกประการหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นมาตรฐาน
แห่งความแตกต่างกันอยู่ประการหนึ่ง คือ

๓ เทศะไม่เป็นอันเดียวกัน คือว่า ทุก ๆ สิ่งมีอาการหรือที่จำกัดตายตัว ของอื่น ๆ ไม่
สามารถที่จะแทรกเข้ามาในอาการหรือที่จำกัดนั้นได้ เช่น ในร่างกายของโคตัวหนึ่ง โคอีกตัวหนึ่ง
จะแทรกเข้าไปอาศัยอยู่มิได้เป็นอันขาด อาการหรือที่จำกัดดังนี้แหละ ซึ่งได้แก่เทศะนั้น ย่อมทำ
ให้วัตถุทุกอันต่างไปจากกันและกันเป็นเนืองนิตย์

ความดำเนินของขณะ หาได้แตกต่างไปจากหลักเกณฑ์ดังว่านี้ไม่ กล่าวคือ ถึงแม้ว่า ขณะ
จะมีใช้วัตถุก็จริง แต่ขณะโดยทั่ว ๆ ไปนั้น ก็ยังนับว่าต่างไปจากเทศะเป็นต้นอีกด้วย ซึ่งแสดงถึง
ความแตกต่างตามนัยแห่งธรรมสามัญ หนึ่งขณะที่ ๑ กับขณะที่ ๒ ก็ยังต่างกันไปอีก ด้วยอาศัย
ลักษณะคืออดีตและปัจจุบันเป็นเกณฑ์กำหนด นี่คือการแตกต่างตามนัยแห่งลักษณะ หนึ่ง ขณะ
ทั้ง ๒ ก็ยังต่างกันไปอีก เพราะภาวะที่ขณะดำรงอยู่ กล่าวคือ ภาวะที่ขณะที่ ๑ ดำรงอยู่นั้น ย่อม
เป็นภาวะที่ต่างไปจากภาวะแห่งขณะที่ ๒ เพราะภาวะได้เปลี่ยนไปด้วยเทศะ คือที่ดำรงแห่งขณะ
ซึ่งได้แก่ภาวะต่าง ๆ นานานั้น(หน้า ๕๒๑)☎

เนื่องจากขณะทั้ง ๒ ถึงจะเป็นอันเดียวกันก็จริง แต่ก็ยังต่างกันไปเพราะธรรมสามัญ
ลักษณะและเทศะดังว่านี้ เหตุนี้ เมื่อตั้งสังขมลงในขณะทั้ง ๒ ได้แล้ว ย่อมเกิดความทราบซึ้ง ใน
บรรดาความแตกฉานทั้งหลายเท่าที่มีอยู่ โดยมีพักต้องสงสัย

ฉะนั้น ปัญหาจึงมีอยู่ว่า ความรู้หรือญาณ ซึ่งเกิดมีขึ้นจากความแตกฉานนั้น มีลักษณะ
เป็นอย่างไรบ้าง เพื่อจะหาคำตอบแห่งปัญหานี้ ขอให้ดูสูตรคัมภีร์ที่ท่านปตัญชลีได้บัญญัติไว้ในบท
ต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- ตารกั สรววิชยั สรวถาวิชยมอกรมึ เจตวิเวกชชญาณมุ (๕๓)

คำแปล:-- ญาณซึ่งเกิดขึ้นจากความแตกฉานนั้น เป็นญาณที่ช่วยให้ข้าม เป็นไปในสรรพ, วิสัย, เป็นในสรรพวิสัยโดยประการทั้งปวง และเป็นญาณที่ไม่มีลำดับขั้นดังนี้

คำอธิบาย:-- ลักษณะแห่งญาณ ซึ่งเกิดขึ้นจากความแตกฉานนั้น มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑ เป็นญาณที่ช่วยให้ข้ามอวิชชา การที่เรายังติดข้องอยู่ในอวิชชาหรือโลกิยธรรม และไม่สนใจในโลกุตตรธรรมนั้น ก็มีเหตุสำคัญอยู่ข้อหนึ่งว่า เรายังมีทราบซึ่งลักษณะแห่งอวิชชาหรือโลกิยธรรมโดยถี่ยวน ฉะนั้น ถึงเราสนทนาหรือพิจารณาถึงโลกุตตรธรรมบ่อยครั้งก็จริง แต่จิตต์ของเราก็ยังแสวงหาความสุขในโลกิยธรรมอยู่เป็นเนืองนิตย์ ผลก็คือ เราไม่ยินดีกำจัดความผูกมัดแห่งโลกิยธรรม และจะยึดถือเอาโลกุตตรธรรมเป็นที่พึ่งจริง ๆ แต่ว่า เมื่อใดญาณแห่งความแตกฉานเกิดขึ้น เมื่อนั้น เราจะเห็นลักษณะแห่งโลกิยธรรมโดยแตกออกจากลักษณะแห่งโลกุตตรธรรม และจะยึดถือเอาโลกุตตรธรรมเป็นที่พึ่งจริง ๆ เราจะเห็นลักษณะแห่งโลกิยธรรมโดยแยกออกจากลักษณะแห่งโลกุตตรธรรมจริง ๆ ครั้นแล้วเราก็ไม่ติดข้องอยู่ในโลกิยธรรมหรืออวิชชาอีกต่อไป ดังว่า เมื่อเรารู้จักแล้วเป็นอย่างดีว่า น้ำแห่งพยัคฆแดน ไม่เป็นสาระแม้แต่ประการใด เราก็ไม่แสวงหาน้ำนั้นอีก ฉันทใดกัฉันทนั้น นั่นคือ แสดงให้เห็นว่า ญาณซึ่งเกิดขึ้นจาก(หน้า ๕๒๓)▶▶ความแตกฉาน ย่อมช่วยท่านโยคีให้ข้ามพ้นเขตแดนแห่งโลกิยะหรืออวิชชาได้ โดยมีพักต้องสงสัย

๒ เป็นญาณที่เป็นไปในสรรพวิสัย เนื่องจากญาณประเภทนี้ มองเห็นความแตกฉานในสรรพสิ่งทั้งหลาย จึงไม่มีสิ่งใดหรือเรื่องใด ซึ่งอาจซ่อนเร้นจากรัศมีแห่งญาณประเภทนี้ได้

๓ เป็นญาณที่เป็นไปในสรรพวิสัยโดยประการทั้งปวง สิ่งใด หรือเรื่องใด ซึ่งตกมาภายในรัศมีแห่งญาณประเภทนี้ หากจะเป็นสิ่งหรือเรื่องปัจจุบันเพียงเท่านั้นไม่ กล่าวคือ เป็นวิสัยโดยประการทั้งปวงทั้งสิ้น คือว่า วิสัยนั้น ๆ มีอยู่โดยประการอดีตก็ดี ปัจจุบันก็ดี หรืออนาคตก็ดี ย่อมตกมาในรัศมีแห่งญาณประเภทนี้ทั้งสิ้น หมายความว่า ญาณประเภทนี้ ย่อมเป็นไปตามความแตกฉานแห่งวิสัยอดีต ปัจจุบันและอนาคต ทั้ง ๓ กาลโดยสิ้นเชิง

๔ เป็นญาณที่ไม่มีลำดับขั้น เนื่องจากญาณประเภทนี้ เป็นไปในการเปิดเผยบรรดาความแตกฉาน ซึ่งแพร่หลายประจำอยู่ในสรรพสิ่งทั้งหลาย จึงเป็นอันว่า เป็นญาณที่ทำให้สภาพของบรรดาสิ่งทั้งหลายกระจ่างชัดขึ้นอย่างประจักษ์แจ้ง โดยไม่มีส่วนใดที่ตกอยู่ในความมืดมนแห่งอัญญาณอีก คือ เป็นญาณที่ไม่อาจถูกอัญญาณกางกั้นและตั้งลำดับขั้นขึ้นได้ อนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ญาณประเภทนี้เป็นไปในกาล ๓ ฉะนั้น อดีต ปัจจุบันและอนาคต ย่อมปรากฏชัดอยู่แก่ญาณรัศมีนี้อย่างสม่ำเสมอ นั่นคือแสดงว่า ญาณประเภทนี้ ตั้งลำดับขั้นได้แม้แต่ประการจะได้ถูกเทศะกางกั้นและตั้งลำดับขั้นขึ้นได้ด้วยก็หาไม่ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่ว่า ไม่มีสิ่งใดหรือเรื่อง

ใดซึ่งซ่อนเร้นจากญาณรัศมีดังนี้ได้ จึงไม่มีเทศะใดที่จะแทรกเข้ามาตั้งลำดับขั้นขึ้นในรัศมีอัน
รุ่งโรจน์แห่งญาณประเภทนี้ได้โดยแท้ทีเดียว

จึงรวมกระแสความหมายลงได้ที่เดียวว่า กาละก็ดี หรือเทศะก็ดี หรืออัญญาณก็ดี ไม่
สามารถที่จะกักันญาณประเภทนี้ แล้วและตั้งลำดับขั้นขึ้นได้แม้แต่ประการใด(หน้า ๕๒๕) ♥

อนึ่ง เมื่อญาณแห่งความแตกฉานเกิดมีขึ้นแล้ว ก็เป็นอันว่า สภาพแห่งตนและพุทธิ
ย่อมจะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ท่านโยคีทันที อำนาจอัญญาณ ซึ่งได้ทำให้พุทธิแปรเปลี่ยนไปด้วยโล
กียมลทินโดยแยกตัวออกจากตนนั้น ย่อมพลันดับละลายไปตาม ความแตกต่างกันระหว่างตนกับ
พุทธินั้นก็ย่อมจะดับสิ้นสุดลงอย่างรวดเร็ว และท่านโยคีก็จะได้ดำรงตั้งมั่นอยู่ในไภวलयภูมิ ดัง
ท่านปตัญชลี ได้ชี้แจงไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- สत्व-บุรุษ โยสะศุทธิสามเย ไภวलयมฺ (๕๔)

คำแปล:-- เมื่อมีความเสมอแห่งความบริสุทธิ์ของพุทธิกับบุรุษ (ย่อมเกิด) ไภวलय

คำอธิบาย:-- ได้กล่าวมาแล้วในคำอธิบายแห่งสูตรที่ ๓๔ บทที่ ๓ (หน้า ๔๒๖) ว่า บรรดา
ความดำเนินในโลกียธรรมย่อมจะดำเนินไปได้ต่อเมื่อตนหรือบุรุษกับพุทธิต่างแยกออกจากกันอยู่
อนึ่ง เหตุที่ทำให้ตนกับพุทธิแยกออกจากกันนั้น ได้แก่อวิชชานั้นเอง เนื่องจากอวิชชาปกปิดบุรุษ
และพุทธิไว้ไม่ให้สภาพที่แท้ปรากฏประจักษ์ขึ้นได้ บุรุษกับพุทธิจึงต่างปรากฏเป็นคนละอย่างไป
แต่เมื่อญาณแห่งความแตกฉานเกิดมีขึ้นแล้ว สภาพพลอดังว่านี้ไม่สามารถจะทรงตัวอยู่ได้อีก
ประการหนึ่งว่า เมื่อพระอาทิตย์อุทัยขึ้นแล้ว ความมืดมนแห่งราตรีกาลก็ย่อมอันตรธานหายไป
ฉันทใด สภาพพลอดแห่งบุรุษกับพุทธิก็เป็นฉันทนั้น คือย่อมดับสูญไปเพราะความอูทัยแห่งญาณ ที่
นั้นความบริสุทธิ์เดิมจะปรากฏประจักษ์ขึ้นอย่างรุ่งเรือง ความตระหนี่ที่ได้แยกบุรุษกับพุทธิไว้เป็น
คนละฐานก็จะถูกกำจัดลง และความเสมอภาที่จะปรากฏสถิตขึ้นแทน เมื่อเป็นดังนี้ คือ เมื่อบุรุษ
กับพุทธิ ดำรงอยู่ในความเสมอภาพเพราะความบริสุทธิ์เดิมดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่า ไม่มีสิ่งใดที่จะ
สามารถแทรกเข้าไปแยกพุทธิกับตนให้แตกแยกออกจากกันได้อีก นั่นคือ ตอนนี บุรุษกับพุทธิ
ดำรงอยู่ในฐานะเป็นอันเดียวกันอย่างสนิทกลมกลืนกันทีเดียว หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง ตอนนี
ท่านโยคี ดำรงสถิตอยู่ในไภวलयภูมินั่นเอง (หน้า ๕๒๗) ■ ■